

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

Karácsonyi olvasnivaló

Gergely Sándor, Keszthelyi Rezső,
Nyilas Attila, Sárándi József, Vass Tibor versei,
Büki Péter, Hubay Gruber Miklós, Lukáts János,
Sebestyén Mihály írásai

Németh István Péter:
Rácegresi Illyés-betlehemes

Tanulmányok
Márai Sándorról, Illyés Gyuláról,
Déry Tiborról, Tandori Dezsőről

125 éve született Krúdy Gyula
Fráter Zoltán, Kelecsényi László írásai,
Széki Patka László verse

Krúdy Pál motorkerékpáron (1910)
(Részlet)

Névjegy

SÁRÁNDI JÓZSEF József Attila-díjas költő, Leányváron él.

KESZTHELYI REZSŐ költő, műfordító, kiadói szerkesztő. Legutóbbi kötete 2000-ben jelent meg *Önidőző* címmel.

NÉMETH ISTVÁN PÉTER Tapolcán élő költő, műfordító, pedagógus. Érdeklődésének középpontjában Batsányi János és Baumberg Gabriella költészetének kutatása áll.

HUBAI GRUBER MIKLÓS a Magyar Rádió tudósítója, Szilvásváradon él. Eddig két kötetnyi riportja, elbeszélése jelent meg.

LUKÁCS GERGELY SÁNDOR költő, publicista. Kötetei: *Keszi Kálvária*, *Liget-Magyarország program*, *Százharminc haiku* (megjelenés alatt). Budapesten él.

NYILAS ATILLA Budapesten élő költő, legutóbbi kötete 2003-ban jelent meg *De én* címmel.

VASS TIBOR Kassák- és Szabó Lőrinc-díjas költő. Az *Új Holnap* és a *Parnasszus* szerkesztője. Legutóbbi kötete *Esőnap* címmel jelent meg 2003-ban. Miskolcon él.

SEBESTYÉN MIHÁLY Marosvásárhelyen élő könyvtáros, író, történész. Legutolsó kötete 2003-ban jelent meg *Csütörtöki kimenő* címmel.

LUKÁTS JÁNOS író, könyvtáros. Budapesten él. Drámakötete 2003-ban jelent meg *Az öreg Will* címen.

BÜKI PÉTER költő, prózaíró, Budapesten él. A 2002. évi Mikszáth-pályázat díjazottja.

FÜREDER BALÁZS gasztronómia történész. Salgótarjánban született, jelenleg Budapesten él. Elsőéves PhD hallgató a Debreceni Egyetemen.

RÓNAY LÁSZLÓ az ELTE egyetemi tanára, a 20. századi magyar irodalom kutatója.

SZÉCHENYI ÁGNES irodalomtörténész, az egri Esterházy Károly főiskola tanára, Budapesten él.

VASY GÉZA irodalomtörténész, az ELTE-n tanít. Kutatási terület a kortárs magyar irodalom.

PÉNZES TÍMEA négy kötetes író, műfordító és újságíró, a www.litera.hu prágai tudósítója. Az ELTE-n végzett. Jelenleg Prágában él.

DOBOSS GYULA irodalomtörténész. Kutatási területe: narratológia, kortárs magyar próza, Tandori Dezső munkássága. Legutóbbi kötete, *A „Költészetregény”* 2003-ban jelent meg. Budapesten él.

FRÁTER ZOLTÁN irodalomtörténész, író. Több sikeres színpadi művében Krúdy Gyulát idézi meg.

SZÉKI PATKA LÁSZLÓ Veszprémben élő költő, irodalomszervező.

KELECSÉNYI LÁSZLÓ író, filmtörténész. Krúdy Gyula és Ottlik Géza életművének kutatója.

FECSCKE ANDRÁS művészettörténész. Legutóbbi kötetében ifj. Szabó István szobrászművészt mutatja be.

SALAMON NÁNDOR művészettörténész, művészeti író. 1984–1995 között a Szombathelyi Képtár igazgatója. Kutatási területe a kortárs magyar művészet.

BERTHA ZOLTÁN Kölcsey- és Tamási Áron díjas irodalomtörténész, kritikus, a Károli Gáspár Református Egyetemen tanít. Legutóbbi kötete *Sorsbeszéd* címmel jelent meg 2003-ban.

PAYER IMRE Nagy Lajos-díjas költő, irodalomtörténész. Legutóbbi verskötete: *Egyes szám, egyetlen személy* (2003).

K.KABAI LORÁNT költő, Budapesten él. Első kötete *nem kijárat* címmel idén jelent meg.

HARTAY CSABA a *Békés megyei Hírlap* újságírója. Új verseskötete 2003-ban jelent meg *Időviszony* címmel.

Tartalom

<i>Sárándi József</i>	Sírversek a porban	673
<i>Keszthelyi Rezső</i>	Emlékidézetek (vers)	677
<i>Németh István Péter</i>	Rácegresi Illyés-Betlehemes	680
<i>Hubai Gruber Miklós</i>	Advent (elbeszélés)	693
<i>Lukács Gergely Sándor</i>	Anyám keze jég (tizenhat haiku)	697
<i>Nyilas Atilla</i>	A kozák Lear (vers)	699
<i>Vass Tibor</i>	Testkultúra (vers)	700
<i>Sebestyén Mihály</i>	A keresztelődmedence (elbeszélés)	702
<i>Lukáts János</i>	Hegyaljai Himalája; Töksi és Puttony (két szünidei történet)	711
<i>Büki Péter</i>	A megállapodás (elbeszélés)	720
<i>Füreder Balázs</i>	„Gróf Schmidegn rosolissa”, Egy régi ital bemutatása (tanulmány)	726
<i>Rónay László</i>	A Közép-európai humanizmus álma (tanulmány)	730
<i>Széchenyi Ágnes</i>	Monológok dialógusa. Márai és Illyés naplói (tanulmány)	744
<i>Vasy Géza</i>	G.A. úr X-ben- és nálunk (tanulmány)	755
<i>Pénzes Tímea</i>	Pilinszky és Kertész babérjai cseh földön (esszé)	770
<i>Doboss Gyula</i>	„Álomból felébresztve” Tandori Dezső prózájáról (tanulmány)	776
<i>Fráter Zoltán</i>	A színes író (esszé)	784
<i>Széki Patka László</i>	Krúdy álma Amália álmáról (vers)	786
<i>Kelecsényi László</i>	Egy film az örökkévalóságnak (esszé)	786
<i>Fecske András</i>	Ifj. Szabó István Kossuth- szobra (esszé)	794
<i>Könyvismertetések:</i>		
<i>Salamon Nándor</i>	Egy művészcsalád patriarchája	797
<i>Bertha Zoltán</i>	Fecske Csabáról-újabb könyve kapcsán	802
<i>Payer Imre</i>	A high-tech klasszikusa	808
<i>k.kabai lóránt</i>	„Így hát én is magamról fogok”	812
<i>Hartay Csaba</i>	Aki nevet a végén	814

E számunkat a nógrádi Krúdyak fotográfiáival illusztráltuk.
A fotókat a Nógrádi Történeti Múzeum gyűjteményei őrzik.
(Reprodukció: Buda László)

Palócföld

Irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat
XLIX. évfolyam
2003. 6. szám, november–december

Főszerkesztő:
PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Főmunkatárs:
NAGY PÁL
(Párizsi Magyar Műhely)

Szerkesztők:
DUKAY NAGY ÁDÁM
DR. KOVÁCS ANNA

BAGYINSZKY ISTVÁNNÉ szerkesztőségi titkár

A Nógrád Megyei Közgyűlés folyóirata.
Kiadja a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
3100 Salgótarján, Kassai sor 2.

Felelős kiadó:
OROSZNÉ KATONA ANNA

Készült:
Polar Stúdió, Salgótarján

Lapunk megjelenését támogatta:
a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA és
a NEMZETI KULTURÁLIS
ALAPPROGRAM

Szerkesztőségi fogadóórák:
kedd 16–18 óra között

A szerkesztőség levélcíme:
3101 Salgótarján, Pf. 270
Telefon: 32/416-777/103-as mellék
Fax: 32/316-482
Internetcím: www.bbmk.hu/palocfold
E-mail: palocfold@bbmk.hu

Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
előfizethető ugyanitt.
Folyóiratunk megvásárolható
az Írók Boltjában
Budapest VI., Andrássy út 45.

2003-ban megjelenik 6 alkalommal.

Ára: 300 Ft

Előfizetési díj egy évre: 1 500 Ft

Kéziratokat és rajzokat megőrizzük,
de nem küldünk vissza.

ISSN: 05555-8867

INDEX: 25925

SÍRVERSEK A PORBAN

1. JÁMBOR ÓHAJ

Mostanában gyakran gondolok
a temetőre s a cügos hullaházra
hol éjjente kóbor macskák
lakmároznak a tetemekből

Próbálom kihagyni a bitangoló páriákat
odázva költözésem a káposztáskertbe

Feleellenségeim, irgalmazzatok!

2. ÜZENŐCÉDULA

Kimentem a timi-temetőbe,
ha jöttök, hozzatok síromra:
bort és vadvirágot.

3. SÍRVERS A PORBAN

Ha létem oktondin lekáinoztátok,
holtomban se kelljek
csak a gyűlölet csörtető vadállatainak.

4.

A ROZSDA SZÍNE ÉS FONÁKJA

Bele akarom marni magam az Időbe,
(sav a fémbe)
Csak hát az Időnek vasfoga van.

Az én időm velem hal meg.
A tiétek pedig már rég befuccsolt.

5.

LÁNGOLÓ VERSHANGOK

Andalgó semmimből kiordít
a lángoló vershangok búcsúszimfóniája.

6.

PORNOGRÁF HALÁL

Mi vagyok?
Géniusz
a jól színlelt
idegbeteg szerepében?

Nem áltatom magam,
még túl kevés az érdem
egy látványosság nélküli
pornográf halál bemutatójához.

7

CSAK TENGŐDÖM

Ami kor még kis srác voltam
élt édesanyám
de mióta felnőttem vagyok senkim – csak tengődöm
az Isten koldúsvagyonán.

8.
ANYAIDÉZŐ

*Simon Eszter nevelőanyámnak,
aki ha élne, idén lett volna:
százszentendős.*

Viszem-hozom Lelkedet
házunktól a temetőig
s sírig s onnan vissza
hiszen mindig itthon vagy szívemben
mint Jézus és Márianissza.

Anya Fiú Szentlélek
szentháromsága jelenlétetek
senki el ne vegye tőlem
ezt a misés krizantémos
kegyelmes ünnepet.

Testem napfényes templomában
vidáman csivitelve röpdösöl:
fecskealakban!
Röpdöss lidérces álmaimban is
s én megírom az írhatatlan csodát
szavak nélkül vagy fecskeszavakban.

9.
A TEST „HALHATATLANSÁGA”

*Haraszti Mihály
szobafestő halálára*

Csak bennem
s még néhányakban
rögzültek rólad feledhető képek,
mutatta: az enyésző családi albumokban.

fülünk mellett füttyül a szél.
Tested talpunk alatt.

A lélekkel pedig
a toronyház eszű
lélektanászok sem tudnak mit kezdeni.

Bezzeg az alulfizetett,
fásult boncmesterek:
beléd varrták
a véres, gennyes papírtörölközőket.
(Környezetbarát termék.)
lesz min ámuldozniuk
a régész ufonautáknak.

10.

EGY KIS RÓZSASZÍN

Múlik az Idő
s nekem nem telik
kedvem benne
mert »very very
very a dobot
a rózsaszínű plüsselefánt.«

11.

INTERJÚ

Ha újra kezdhethné az életét,
mi szeretne lenni?
„Sallerozott” ózonlyuk.

EMLÉKIDÉZETEK

(*)

Az emlékezés meg-megszünteti
a jelent; ezúttal is,
novemberben

színteherbe ejtve a kert,
szememet virágszemek nézik,
és szitakötő szárnyaiban halad a szél;

pedig a vérvidék éppen
láthatatlan szín, nem bocsátja magából,
mi hal, mi él.

Néha-néha azonban őt is átderengi:
az éjben meggy-fehér ágak az éji rész,
szitakötők harmatfeje pirkadatkor,
és róla is történik
a szín.

(**)

Minap is változik
az emlékektől a jelen;

levegőfűkert, belőle lilás
és a sárgás feltörekvés, csaknem égerő,
vagy valóban az,

vagy hiányörömből a születés,
aztán eleven feledés-szenvedés.

Kezemhez békülve kanadai gyöngyvirág,
állapot-tény, és lengedez, és még nőni fog
szín- és emlékteste is.

Átveszem lényét,
tartogatom, aztán – hogy láthassam még –
visszaadom.

(***)

Enyhe kaptató, oldalt áglélegzet
és fehér fehér színbeszéd;

lassan lépkedek, és lassan ezt álldogálom,
és aztán fölfelé, és akkor már
mintha belőlem semmi se látszanék,

ám a szél szikrázása engem mutogat,
és a murvapor is ugyanígy,
a fűszálárnyék, a zsalurés és a neszezés,
a füst-tűnés és a madárcsönd,
amikor átüt az éjszakán –

minden-minden nélkülem van,
ami én.

Németh István Péter

RÁCEGRESI ILLYÉS-BETLEHEMES

Szereplők:

ANGYALOK,
PÁSZTOROK,
IREGI ÖREG,
HÁROMKIRÁLYOK,
SZENT JÓZSEF,
MÁRIA
ÉS A MESÉLŐ.

Az angyal fehér ingben, fején drótra erősített papírcsillag. Kezében fából készült templom, benne a jászolban a kis Jézus, két kis gyertya ég mellette.

A pásztorok csizmában, bundabéléssel kifordított ködmönben, gatyában, fejükön báránybőr süveg. Kezükből bot, furulya, oldalukon tarisznya, a boton lánc.

Az öreg hosszú kenderszakállal, bajusszal, hosszú, kifordított sübában, nyakában csutora, fején fekete báránybőr süveg, kezében vastag bot.

I.

Szálláskeresés és a háromkirályok közeledése.

GÁSPÁR: Üdvözlégy, falu, üdvözlégy, atyám, üdvözlégy, ájtatos ökör...
Üdvözlégy, nehéz föld, horkoló Sárköz, Somogy kies bérc,
Kérődző torony, dögvészlengette méla táj,
Hol csak Ceres dalol, hol békés a világ, végtelen
És lapos — — —

MESÉLŐ: Meleg
Borjúbögés gordonka-hangja
Hullámzik, leng a tájon át!
Mélyen zeng, mégis mintha kisdéd

Fújná...
 József is közeleg (*József és Mária is bejönnek.*)
 Szívében lassan mint a gyöngy érik
 Az opális fényű
 Kisdéd-szeretet

MENYHÉRT: S megjelenik Mária véle
 Kis cselédkönyvvvel kezébe
 Szégyenül valaki beírta
 Hogy gyermeke van hogy nem tiszta
 Helyet keres de helyet nem kap
 Mindenütt ortodoxok laknak.

BOLDIZSÁR: (*Máriához.*) Gondom, hitem, eszmém
 Talaja,
 Öröklétem vagy te,
 Kis anya.

MESÉLŐ: Vastag hó a földön
 És hull folyton a fény
 Puhán a kedvesem hajára.
 Jó a világ.
 Isten gondol velünk majd.
 Aki megteremtette az eget,
 Tud a mi szerelmünkről is.
 Gyönyörű a földön a hó.
 És önti folyton fényeit az ég
 Puhán a kedvesem hajára.

GÁSPÁR: Hó, hó, hó, hó, hó...
 Mennyi haláltiszta szó!

MENYHÉRT: Van
 A magyarban egy ily szó,
Csillag,
 Nem fordítja azt le senki:
 Értelme fönséges, izzó –
 „csillag” – ott is azt jelenti,
 S bár fordítja menten mind a tolmács,
 A *csillag*, ez a magyar szó,
 Marad, mi volt, sohasem más.

BOLDIZSÁR: És

JÓZSEF: „A Csillag mind betlehemi” –
Én tudom, mi a tél.
És ládd a hóban házat csinállok, menedéket.
Ismerlek, mosolyodban
Forgok, heverek végre megnyugodtan.

II.

Uradalmi cselédlakás, elég tágas, de csak egy család lakik benne... Középen ajtó, felcsapott rongyfüggönnyel, kilátni rajta a konyhára; az már közös, állandóan jönnek-mennek benne, több család is főz a hatalmas, meszelt tűzhelyen. A szoba a kapaszkodó szegénység izléséről beszél: apa, anya fényképe, lovas katona fényképe („szolgálatom emlékére”), szentképek, sőt egy Mária-szobor, előtte örökmécs: vörös pohár, benne olaj. Az ajtótól jobbra, a sarokpad előtt nagy asztal. Balra sublót, rajta vásári csecsebecsék, fölötte tükör, teletüzdelve képeslappal. A sublót után ágy, rajta kiterített abroszon levestészta lapok, aztán kemence.

A JÁTÉK azzal kezdődik, hogy az ajtó előtt zörögnek a láncsal, topognak, s bottal verik a földet. Majd bekopognak:

ANGYAL: (Bejön.) Szabad-e bejönni,
Jézust köszönteni?

*A válasz rendesen az, hogy szabad. Az angyal beinti a többi angyalt s bejön velük egy pásztor.
Együtt köszönnek.*

MINDEN: Dicsértessék a Jézus Krisztus.

PÁSZTOR I.: Juhaink elvesztek,
Azok után járunk,
Ha megengedi a házigazda,
Itt egy kicsit megnyugszunk.

PÁSZTOR II.: (Bejön.) Én is megérkeztem,
Csillag után jöttem,
Szerelmes pajtásom

Szavára siettem, De az angyal szavát
 Nem értettem,
 Az öregnek savanyú borát
 Nem ízleltem.

PÁSZTOR III.: *(Kinyitja az ajtót s kiabálva mondja.)*
 Gyere be Te vén Dadó,
 Mert odakint megfagyó'!

IREGI ÖREG: *(Becsetlik-botlik és hangosan szól.)*
 Szalonnás jó estét kívánok
 A házigazdának!
 Juhaink megvannak
 Ott lent az akolban,
 Szép göndör hajukkal
 Hátrahajlandóra.
(Végigjártja a szemét a szobán s így folytatja.)
 Hej, fiam!
 Jó nektek idebent lenni!
 Azokat a jó kalácsokat enni,
 Kulacsokból inni!

Ej, karácsony, karácsony,
 Van-e kalács a rácson?
 Ha nincs kalács a rácson,
 Szomorú a karácsony.

Úgyis tudom,
 Megettétek a nagyját,
 Nekem meghagytátok az apraját.
(Bosszúsan suhint egyet az öklével s ezt mondja:)
 Egyétek meg a konkolyával együtt!

PÁSZTOR I.: Hát Te, Öreg, Te is megérkeztél?
 Savanyú boroddal nem is kínálnál meg?

IREGI ÖREG: Nincs most bor a csutármiban,
 Talán majd a házigazda
 Önt belé.
(Hunyorgatva a szájához emeli a csutorát s mondja:)
 Azért egyet mégis iszom. *(Iszik.)*

PÁSZTOR IV.: Igyál, igyál'
 A Szent Gellért hegyén

Megfordult a szél,
 Hetvenhétyszer forduljon ki
 Gyomrod közepén!

ÖREG: Ejnye, fiam,
 Ezt kívánod
 Öreg ősz apádnak?
 Nem adok verebet,
 Hátadra kenetet!
 Inaim reszketnek,
 Szemeim viszketnek,
 Fehér ősz szakállamban
 Bóhák bizseregnek.
(Mintha azokat szedné ki a szakállából.)
 Ne,
 Neked is egy,
 Nekem is egy.
 Egy-kettőt a botom alá is.
(Rázza a botját s kopog vele a padlón.)

ANGYAL: *(Vagy angyalok, ha többen vannak [csengetés])* Glória!
 Glória ének szent szűz Dea!

PÁSZTOROK (MINDEN):
 Ki az, aki mifelettünk oly nagyot kiá't?
 Szívünkben megháborodott félelem miatt?
 Ez nagy szózat angyaltól,
 És a világosságtól.
 Lábainkra nem állhatunk,
 Földre borulunk.

PÁSZTOROK: *(Mind lefeküsznek a földre, horkolnak jó sokáig.)*
 Must-ízű szénán aludni
 Teheneink mellett!

MESÉLŐ: Éjfélkor az égen a csendből elő
 Angyal szállt, zengedező.
 Felhőseregek, csillag-miriád,
 A hold hallgatta dalát.

ANGYAL: *(Csenget.)* Pásztorok, pásztorok!

PÁSZTOR IV.: *(Megböki az Öreget.)* Hallod, Öreg,
 Angyal szólt!

IREGI ÖREG: Ne háborgassatok,
Fejem mozog,
Hasam morog,
Igen szép menyecskékkel álmodok.

ANGYAL: (*Csenget.*) Pásztorok, pásztorok!
Pásztorok!
Íme, angyal vagyok!
Néktek jó hírt mondok,
Megszületett a Megváltó!

PÁSZTOR III.: Hallod, Öreg,
Angyal szólt!

ÖREG: Micsoda fecskék,
Sátoros vénasszonyok
Totyogójával álmodozok?!

Itt van Szent Tamás,
Sülhet a kalács,
Vasalódj, vászon:
Negyednap karácsony!

ANGYAL II.: (*Ki a betlehemet viszi, előlép.*)

(– Egyik alkalommal a kis Illyés az angyal; szárny nélkül, csizmában, anyjától kapott fehér ingben éneklő [Vadas Ferenc: *Illyés Gyula első iskolája*]:)

Keljetek föl pásztorok,
Nagy örömet hirdetek,
Mert ma este született,
Aki jövendeltetett,
Szűzen szűz szent szűz anya,
A Józseffel Mária,
Meg az ő szent társuk,
Álé, alélúja.

(A káposztás tálat körülülő háziak jókat kacagnak a vén Dadó esetlenségén, a pásztorok ripacskodásán, a betlehemesek meg azon derülnek [kuncognak], hogy szütyőjükbe ismét pörcöt kaptak. Csak a szegény, szárny nélküli angyal marad vigasztalan, ő ugyanis a pörcnek még a szagát sem állhatta. – Ezekre a fenyőillat nélküli karácsonyokra szeretnénk

emlékeztetni rácegresi betlehemünkkel, a láncos botokkal és az Illyés Gyula kántálta alanti furcsa nyelvű glóriaénekekkel [Vajda Ferenc: *Illyés Gyula első iskolája*:)

Glóriaének szűz szent déja,
Szűgy ide, szűgy ide, pásztorok.
Áll betlehem szűgy ide
Jézom látom szelvetárom
Jeruzsálem szalutátem
Kántá-áté!

PÁSZTOROK: (*Mind felkelnek, éneklik.*) Pásztorok, keljünk fel!

Hamar induljunk el!
Betlehem városába,
Rongyos istállócskába,
Siessünk,
Ne késsünk,
Fáradtságunkat
Érte ne sajnáljuk,
Talán még ez éjjel is
Rátaláljunk.

Mit vigyünk hát néki?
Ajándékot vigyünk.
Hogy kedvét találhassuk,
Szívünkben megáldhassuk.
Egy sajtot, egy bárányt,
Ilyen szegény pásztoroktól
Elég lesz,
Talán meg az aranyból is
Többet tesz.

MINDEN: Heródes kíséretével,
Kis Jézuska buzgó szívvel,
Megszületett Isten Fia,
Bűnösöknek megváltója.

MESÉLŐ: A szoba:
Fehér, vakító
Fény-csoda.

Őket, őket kerestem én is,
Néik kívántam szólni mindig.
Most itt vannak, néznek reám,
Ujjammal érinthetném őket.

PÁSZTOROK: *(Együtt éneklik.)* Bárcsak előbb felébredtem vóna,
Látod, pajtás, csak most álltam talpra.
Már rég csendült a fülembé az angyal szólása:
Megszületett a kis Jézus rongyos istállóba’.

(Együtt is mondják tovább...)

Rongyos istálló mellett maradjunk,
A Pistával együtt dudálgassunk,
Míg a bárány megérkezik,
Addig is táncoljunk.

(Az ÖREG kivételével táncolnak, ad notam: Megismerni a kanászt...)

IREGI ÖREG: Gyertek be, fiaim, imádjuk a Betlehembe való kis Jézuskát!

(A pásztorok abbahagyják a táncot s minden letérdelnek a kis jászol elé.)

MESÉLŐ: Az angyalok közt állnak,
Körül kék ég lebeg,
A Szűz Istenanyának
Zöngenek éneket.

GÁSPÁR: Köszörüli már szemében a cinkos
Fény a tudás gyémántjait.
Pislog. Miket gyanít?
Micsoda hírt hoz?

MENYHÉRT: Van csörgöm és dobom.
Hogy megnyíljon a menny.

Én Uram,
Föntvaló, kedves,
Föntvaló fényesen fehér,

Ekként imádkozom
Hozzád: Oltalmazz!
Szerencsétless meg, hadd éljem világod
Jó gyermekekkel, fiúval, leánnyal,
Jó barommal, jószággal,
Jó étellel-itallal.
Keríts körém arany kerítést,
Ezüst kerítést
Átok-mondók, varázs-szava ellen.
Úton jártamban is
Minden rosszaktól, mindenfajta rossztól
Őrizz meg, óvj meg!
Én balga ember,
Gyermek vagyok,
Imádkozni, ahogy kell,
Nem tudok. Végy hát
Kezedbe, óvó karjaidba te.

BOLDIZSÁR: Engedd, óh, Jézus, égi fejedelmünk,
Ne kelljen mégse pokolra kerülnünk,
Ha a Trombita számadásra szólal.
S emberfia te, ne mulass felettünk,
De kérdjed Istent, legyen irgalommal.

Mint teleírt szalagok,
Szentek szájából libegők,
Dől belőlem az érv örök
Melegért, mihelyt vacogok.

És páncéltoronyként forog
Szívem a hó és jég fölött

Isten-jussunkért, emberek:

Ne halljon sose meg,
Ki egyszer a világra jött.

MESÉLŐ: Midőn jó hírt mondhattál egy öreg kocsisnak,
Meleg pára csapta meg arcod,
Dadogtál az örömtől – – –

...lentről a völgy, mint meleg
Tenyér fölnyújt vigaszul egy csöpp.
Sikongó életet.

Új időszámítást kap szoba, konyha.
Perceit is másképp veri a világ.

PÁSZTOR III.: Hatalmas Isten, már hasznunkra add
Sok földi, égi, tengeri javad;
Kérjétek őt, teremtsen rendet ismét
S adja meg Ó, a legirgalmasabb,
A békét, az öröm igazi kincsét.

ÖREG: Üdvözlégy Jézus, pásztorok, pásztor,
Mennynek és a Földnek teremtő szent ura!
Ha nem utálsz meg, szolgálid vagyunk,
És ezért is jöttünk, hogy téged imádjunk.
Mária, te is, könyörögj érettünk,
Hogy e világon is szívedben lehessünk!
Dicsértessék a Jézus Krisztus!

(Felállnak, s indulni készülnek, közben mindnyájan mondják.)

Nosza tehát hagyjuk itt,
Hagyjuk itt
A nyáját és a csordát!
Betlehembe ballagjunk...

PÁSZTOR IV.: Vitted méhedben, Szűz Fejedelemnő,
Isten fiát, ki leszen eljövendő,
Legfőbb urunkat, ki értünk a mennyből
Leszállt s bennünket megoltalmazott...

PÁSZTOR I.: [Tudom,] ...te az istállóban este
a fejőkén, homlokod a szelíd tehén oldalához
hajtvá Máriával társalogtál volna fiad érdekében?

Vedd, pajtás, a dudádat!

PÁSZTOR II.: Te is, Mózes, a sípodat!

PÁSZTOR III.: Én is veszem furulyámat.

III.

MESÉLŐ: ...fenyők friss illatáról
ébredjen tétovázó lelke a kalácstestű kis jövevénynek,
ki... közibénk érkezett ma
S fölsír az alacsony mennyezetű szobában,
Míg mi, nehéz rokonok, zsíros kezeinket kinyújtjuk
S vastag üvegpoharakban harsogva koccintjuk össze az új bort
A mélytekintetű anya felé.

— — —

Pihenhetsz, nézném, gyermeked pihegésének enyhe zenéjén...
Alhat ő – nyugodhat –, ő elvégezte dolgát! Csak mi kemény
Férfiak állunk itt esetlenül, tavasz és ősz
Szelei alatt értelmetlenül, karunk mint a lomb hajlong,
– Igyunk, rokonaim – lehullhatunk mi, elsodorhat a szél,
Nevünk és szögletes arcunk emléke megmarad és eltemetett
Kedvünk is kivirradhat még az újszülött mosolyában.

Atya, Fiú, Szent-
Lélek oltalmazzon mindnyájunknak itt lent.

* * *

Feljegyzés az óévből

„Közeli nekem a Biblia,
akár a tegnapi hírlap...”
(Illyés Gyula)

„Kész a betlehemi rendezési terv”
(Népszabadság, 2002. május 7., kedd)

A fenti betlehemes játék kerettörténetét Dombóváron jegyezte le Csekefalvi Irén tanárnő 1905-ben. (1993-ban Kötcsén Csepinszky Mária tanította be a somogyi gyerekeknek.)

2002. szeptember végén kezdtem el gyűjteni Illyés Gyula könyveiből azokat a sorokat, amelyekből egy betlehem játék teljes szövege is kikerülhet Karácsonyra. Az ötlet után meg is ijedtem, hogy mennyire kockázatos lehet ez a játék, még akkor is, ha Karácsonyra és a tapolcai gyerekkönyvtár kis olvasói számára készítem ajándékkul. Nem érti-e félre valaki, s esetleg szellemi garázdálkodásnak fogja tartani, hogy e népi játék keretein belül ide-oda mozdítgatom Illyés Gyula, 100 esztendő klasszikusunk versdarabjait mint paneleket. Egyelőre magam nyugtatom a munka közben: szándékom nem a kontár kántorkodás, hanem sokkal inkább szakrális. *Ha nem sikerül, magam tépem el.* Mormolom a Katona József *Bánk bánját* átigazító Illyés Gyula szavait. Meg a *Petőfi*-könyve előszavának utolsó mondatát parafrázálva – nagyon jó érzéssel: Boldog vagyok, hogy örömhírt nyújthattam át általuk.

Az összeállításhoz felhasznált könyvek írói: Vadász Ferenc, Fodor Ilona, Béládi Miklós, Tüskés Tibor, Bodosi György, Izsák József

Illyés Gyula versei, műfordításai és prózai közül – cím szerint – a következőkből válogattam: *A tél ellen örök forradalomban; Alkalmi meditációk – Szomorú vigasz; Anyánk; Egy sápadt nő egy kis szobában...; Elégia; Hősről beszélek; Jövevény; Látomás; Magyarok (1935); Megjelenik; Mint a harmat; Nyári újév; Reggeli meditáció; Sámán; Sarjurendek; Szekszárd felé; Szerelem; Tékozló; Újév napján írtam; Vérem protestáló.*

Charles D' Orleans: *Ballada a békéről*; Francia népköltés; Francis Jammes: *Talány*; Kenneth Patchen: *Vastag hó a földön*; Leonyid

Martinov: *Magyar szavak*; Lermontov: *Angyal*; Nerval: *Hol vannak*;
Olav Hauge: *Hó*; Villon: *Ballada, melyet édesanyja kérésére készített* (és
a) *Gyászirat*; Votják áldozati ima

A szobabelső leírása gyanánt Illyés Gyula *A tű foka* című drámájának szerzői utasítása áll.

Tapolcán, 2003 nyarán boldog Karácsonyt kíván a *Palócföld* Olvasóinak: Németh István Péter, a játék összeállítója.

Krúdy Pál 20 évesen

ADVENT

Solti András csak nagy tolakodások árán tudott felkapaszkodni a hajnali buszra. Váltóműszakba jár. Nyolcadik évét kezdte ezen a helyen, s bár technikai végzettsége van, kénytelen volt elfogadni az alacsonyabb beosztást is: nem olyan időket élünk, hogy válogathatna az ember a lehetőségekben. Pláne meg így, negyvenhat évesen. András sokáig együtt bumlizott a feleségével: harminc kilométert oda, harmincat vissza. Az asszonyt aztán – fél éve lehet – elbocsátották. Leépítés volt a cégnél, a német mindenkit elküldött, akit csak lehetett, Ágnes azóta munkanélkülin van. Állt, állt csak András a kocsis lépcsőjén, még kabátját kigombolni sem volt lehetősége, annyian voltak a buszon. Pedig jól esett volna neki leülni. Keveset aludt az éjjel, össze is álmodott mindent, nem tudott pihenni, bárhogya is szeretett volna.

Solti András a hegyekből került le az Alföldre. Ide nősült. Sokáig az apósáéknál húzták meg magukat – még amikor Anikó megszületett is náluk szorongtak – mígnem portát osztott az akkori tanács az alvégen, így hát ők is építkezésbe foghattak. A régi téglagyár helyén. A gödrök, ahonnan az agyagot bányászták valamikor, rég beteltek, ma pihenőpark van a helyükön, körben pedig a lakóházak, mind az ő korosztályukból lakják.

Andrásék hamar felépítkeztek. A tsz, ahol azidőtájt dolgozott, segítette őket, amivel csak tudta. Fuvarral legfőképp. Meg nekik adta – cserébe a bontásért – az istálló anyagát a Torokban. Ők pedig, a három szomszéd összefogott, s egy bő hétvégén szétszedték az istállót. Kitehelt belőle mindhármuknak a melléképület. Falastul, cserepestül. A faanyag java részét beépítették, a többi meg megtette az első télen gyújtósnak. Szén alá.

Hárman azóta háromfelé dolgoznak. Egyik szomszédja a Gépgyárba került művezetőnek, a másik meg vállalkozó lett. Tojóállományt tart, a kertben húzott fel egy iszonyatosan nagy csarnokot, van tán háromezer tyúkjá is. Olykor Ágnes is áthívják, ha nem győzik munkával. Ő meg szívesen megy. Az idejéből is kitehelt, meg aztán így legalább a konyhára valóra nincs gondjuk.

Zötyögött a busz, míg a megyeszékhely felé tartott. Solti András hol az egyik, hol meg a másik lábát kímélte a kocsilépcsőjén álldogálva. Báránybőr-béléses sapkája lassan ráizzadt a fejére...

* * *

A készáruraktár – jó néhány napja már – megfeszített ütemben dolgozott. Jöttek a kamionok, egymás után gördültek ki a telepről. Csütörtök volt, a karácsonyt megelőző advent második hete. A német tulajdonos külön prémiumot ígért, ha maradéktalanul leszállítják a kitűzött mennyiséget; András már szinte szédült a targoncán. Egyedül szeretett dolgozni, csak nehezen tűrte berakodás közben a kocsipilótájának jelenlétét. Tudták ezt róla a többiek is, így hát félre álltak, ha ő volt szolgálatban. Raktáros, vámtisztviselő és gépkocsivezető csak akkor pillantottak föl a kocsiplatójára, ha András új egységcsomagért járt oda. Igaz, elég is volt nekik csak akkor odapillantaniuk: értette a targoncás a mesterségét, úgy egymás mellé helyezte a raklapokat, ahogyan az csak lehetséges volt, egy gombostűt is csak kalapáccsal lehetett volna közéjük verni. Izzott a targoncavezető keze alatt a munka, nyoma sem volt arcán a reggeli fáradtságnak. Nem telt belé egy óra, megrakta a kocsiplatóját, hogy hiba nem volt benne.

Solti Andrásnak minden önuralmára szüksége volt, hogy targoncájának ülésében maradjon, mikor fölnézett a begördülő kamionfülkéjébe. Barkó Gyulát látta ugyanis a kormánykerék mögött, a cigányprímás Barkó Gyula nagyobbik fiát.

Solti András jól ismerte a fiút. Túlságosan is jól. De nem szerette. Egy csöppet sem szerette. Arra pedig, hogy itt találkoznak, a legcsekélyebb mértékben sem volt felkészülve...

* * *

Barkóné Solti Anikó – merthogy asszonyként is megőrizte leánykori nevét – dalolászott magában, míg nekikészült a nagytakarításnak. Nem nagy feladat várt rá: egyszoba-konyhában lakott férjével és apósával a telepen, oda vitte feleségnek ez a féligcigány–féligmagyar ember. Ő pedig örömmel és igaz szerelemmel követte a férjét. És milyen jó, hogy vele jött: ötödik éve vannak együtt, de tán legszebb öt esztendeje ez az ő eddigi életének! Megszületett közben a kis Andriska is; bogárszemű, akár csak az apja, de a szája tiszta az anyjáié. Vagy még inkább a nagyanyjáié. Itt sündörög most is a lábánál. Beszélni még ugyan nem beszél, de dúdolja, anyja után dúdolja a

dalokat. Nagypapa készített neki egy tologatós játékot, azzal szaladgál a szoba földjén – hogy nem unja még mindig...

Kis Andriskát nemigen látogatják anyjának a szülei. Kitagadták lányukat, mikor az férjhez menni határozta el magát. Próbálták előbb lebeszélni – hát persze, hogy megpróbálták, kitűnő tanuló volt Anikó mindig is, egyetemre szánták őt a szülei, nem pedig, hogy cigányfeleség váljék belőle – de nem használt. Se' a szép szó, se' a csúnya. Kenyértörésre került aztán a sor közöttük, így hát hiába volt ott a nagy ház, az alig néhány éve épített, a telepre kényszerültek a fiatalok, az após házába költöztek be. A putriba. Gyulának rég meghalt az édesanyja, Anikó őt nem is ismerte. A kisebb fiú Pesten dolgozott, így hát az öreg Barkó még örült is, hogy asszony kerül a házhoz, ha még annyira is össze kell majd húzódnium. Kiköltözött motyójával a konyhába, a tenyérszobát meg átengedte a fiataloknak. Bandája már rég nem volt: egyedül járt, ha meg-meghívták muzsikálni, s bizony olyan szerenádokat, amelyet ő csiholt ki a hegedűjéből, senki más nem tudott – nemcsak a faluban, hanem még a környéken sem. Ez persze aligha járt sok pénzzel, Barkó Gyula mégis kitaníttatta a fiait. A nagyobbikból esztergályos, a kisebbikből meg kőműves lett.

Érettségije azonban mégis csak az asszonynak volt egyedül a megnövekedett családban. Nem is akármilyen. Színjeles bizonyítványa volt Anikónak, nem hiába készült ő az egyetemre – más kérdés aztán, hogy sok hasznát nemigen tudta venni a sok ötösnek a papíron. Nagy a munkanélküliség a faluban, és amióta Barkónét ír neve elé az asszony, valahogy régi barátnői is elfordulnak tőle. Igaz, most a gyerek miatt különben sem vállalná a munkát.

Jó pár évig Gyula sem tudott elhelyezkedni. Egymás után zártak be a vasipari cégek a környéken, nem volt munkásfelvétel, így hát ő is többet volt odahaza, mint munkában. Tavaly aztán addig járt a hivatalba, míg ki nem harcolta magának a tanfolyamot. Sok pénzébe került a családnak – még így is sokba, hogy tekintélyes részét állta a költségeknek az állam – de kinyögték. Kinyögték, hál' istennek, megkapta az ember a jogosítványt. Egy vállalkozó foglalkoztatja: az, aki a költségekbe is besegített. Két hónapig segédvezető volt nála az ember, de ma először önálló fuvarot bíznak a kezére.

Barkóné Solti Anikó dalolgatott mindegyre csak magában, míg a munkáját végezte. Szép karácsonyuk lesz, a legszebb tán, amióta együtt vannak.

* * *

Solti András maga sem tudta, hogy rakta meg vejének a kamionját. Dolgozott, mint egy gép: nem látott, és nem hallott közben: még csak

figyelemre sem méltatta a jelenlévőket. Akkor kapta csak fel a fejét, mikor odaszólt neki ifjabb Barkó Gyula, mielőtt beszállt a fülkébe:

– Köszönöm, András bácsi!

Visszafogta magát, azonban a targoncás, nem méltatta válaszra a köszönő szót.

Mégsem lett jobb a kedve, hogy amaz kihúzott a raktárból. Fejfájása kiújult, reggeli fáradtsága is visszatért. Sápadt volt, s betegnek, nagyon betegnek érezte magát. Azt hitte, menten kizuhan a targonca nyergéből. Váltást kért hát maga helyett, ő pedig átöltözött, s szólt a művezetőnek, hogy holnap otthon marad. Alig tudott kivánszorogni a buszhoz. Szerencséje volt: épp elérte a negyed egyes járatot...

* * *

Solti András két napig feküdt odahaza. Láza nem volt, a kihívott orvos csak pihenést rendelt neki. Felírt ugyan valami nyugtatót, ha éjjel nem tudna aludni a beteg, de Solti András nem volt hajlandó bevenni a gyógyszert. Forgolódott, sóhajtozott csak az ágyában, hogy már a felesége türelmét is próbára tette. Enni nem evett, a teát majd' kiverte az asszony kezéből – kibírhatatlan természete volt, ha egyszer ágynak esett, az egyszer már szent igaz.

Vasárnap aztán jókor korán kelt ki vackából Solti András. Mint ki nem is volt beteg sohasem, osont ki a felesége mellől. Olyan fürgén, olyan sietősen, hogy az asszony nem győzött fölötte csodálkozni. Nem szólt azért, színlelte csak továbbra is az alvást – olyasformán, mintha legédesebb álmában lenne még alig pirkadatán ennek a fázós téli reggelnek.

Solti András felment aztán a padlásra. Előszedte Anikó lányának gyerekkori mesekönyveit, a sok-sok kivágós papírmintát, s megkereste a tetőkiszögellés alatt a fából készült kisszánkót is. Lekopott már ugyan a talpazata, de miből áll azt felújítani! Solti András lecúgolta föllett értékeit a magasból, hogy pincebéli műhelyébe menjen le velük rögvest ezután. Mire pedig felesége elkészült a reggelivel, új vasalat fénylett a régi szánkó kopott talpán. András lecserélte aztán rajta a kötelet is, megigazította, ami megigazítandó volt még rajta, s boldogságában lehajtott egy kupicával a tavaly főzött szilvapálinkából.

Karácsony közelgett, a legeslegszebb karácsony, amióta leköltözött a hegyekből...

ANYÁM KEZE JÉG

(tizenhat haiku)

Álom méz csurran.
Anyám keze simogat.
Anyám keze jég.

*

Fény zuhog, fű suhog,
vér buzog, nyár izzik.
Anyám halni megy.

*

Gyerekkorom, nyár.
Anyám mézes kenyere.
Szíve eldobbant.

*

Hold-halott arcon
gyertyafény motoz.
Virrasztalak Anyám.

*

Gyászollak Anyám.
Hiányod vasmarkában
vergődik szívem.

*

Szívemben jégcsap.
Rám zuhant gyászomból
tápázkodom még csak.

Édesanyám: nincs.
Agyag oltja ki szeme
drágakő tüzét.

*

Szemére Anyám
az égből lehúzta rég
múlás függönyét.

*

Vadliba rian.
Édesanyám sóhaja
reszket az égben.

*

Daruk krúgatnak.
Édesanyák üzennek –
égből fiaknak.

*

Hamuhodik már
Margitom anyja, apja.
leltár szomorúl.

*

Tekintetekben
múlás rémülete –
koporsóra fagyva.

*

Állatok mészár-
rémülete szemekben –
megint temetnek.

*

Fák megőszültek,
avarra köd csepereg.
Csendesség kertje.

Varjú suhogás
ólom égre hurkol gyászt.
Halottak napja.

*

Élőké minden.
„Nyugodjanak békében.”
Nekik szól ez is.

Nyilas Atilla

A KOZÁK LEAR

[Turgenyev-montázs,
Áprily Lajos fordítása alapján]

Télen-nyáron zöld posztóból készült kaftánt viselt, cserkeszszíj fogta át derekát, lábán zsírozott csizma; lassan és nehezen lélegzett, mint a bika. Hangja rekedt volt, de rendkívül erős és

öblös, vasrudakéra emlékeztetett, melyeket tyelegán szállítanak rossz kövezeten; s ha beszélt, mintha nagy szélben kiáltana át széles árkon. Anyám befogta a fülét: „De hiszen úgy harsogsz,

bátyuska, mint a trombita! Ha csakugyan úgy bízol a hozzád tartozókban, nincs baj, hála az Istennek!” – „Baj, baj! Nálunk most mindenben Szljotkin úr rendelkezik. Martin Petrovicsból

ügyszólván utolsó ember lett a házban.” – „Galambocskám, ami lefelé gurul a hegyen, most már meg nem állíthatod! Itt gerendát gerendán nem hagyok! Magam kezével építettem,

magam kezével rontom széjjel!” Hogyan lett Martin Petrovics leányából flagellánsok Istenanyja, nem tudom; lehet, külön szektát alapított, melyet róla jevlampista szektának neveztek el.

TESTKULTÚRA

A TESTES NŐ ÉS A HALÁL

A testes nő szorongva szavakba foglalja,
hogy nem a haláltól fél, hanem a meghalástól,
a testes nő szorongó szavakba foglalásában
nem a halál a félelem oka,
a testes nőt
egyértelműen a saját elmúlásának mi-
nősége aggasztja.

A tortúra miatt szorong a testes nő,
egy barátnője, aki a Márti, annak levették a melleit,
aztán meghalt, de a testes nő azt mondja,
nem a melleinek levételébe halt bele egyértelműen a Márti,
a melletlenséget a Márti lelkileg egyértelműen földolgozta,
a testes nő szorongva szavakba foglalja,
hogy a Márti melleit későn vették le,
abba halt bele, a mellei késői levételébe,
egyértelműen lassú halála volt a Mártinak,
nehezen szenvedett ki, ráadásul melletlenül.

Együttérző vagyok én,
elhallgatom, hogy a testes nő szorongva szavakba foglalja,
hogy nem akarja ilyen tortúrának
kitenni magát és a környezetét, főleg engem,
tudja, hogy nehezemre esne tartani magam
a mellei nélkül.

Nem is tudom én,
hogy foglalnám szavakba a testes nőnek,
ha megkérdezné, mi a véleményem
a mellei levételéről,
hogy is hoznám együttérzően a tudomására én,
hogy a melleinek levétele
minden bizonnyal jobban megrázna, mint a halála,

egy mellek nélkül élő testes nő, nem kell mondjam,
sokkal idétlenebb, egyértelműen, mint egy halott,

nos, ha van miért szoronganom, nekem,
szavakba foglalva, akkor az a testes nő mellnélküli halála,
nem szenvedném el én a testes nő
melleinek hiányát
maradandó lelki megrázkódtatások nélkül.

Márpedig a lelki egyensúly fontos a magamfajtának,
ezt tudja a szorongó testes nő,
tekintettel van a lelki életemre,
ezért napjában csak háromszor szorong,
aggodalmát a testes nő naponta háromszor
szorongva szavakba foglalja,

attól tart naponta háromszor,
hogy a meghalása nem minősül
egyértelműen könnyűnek.

Van is mitől félnie, napjában háromszor,
a nagy teste miatt ennek a testes nőnek,
ki van téve a testes nő a nagy teste miatt a tortúrának,
több kockázati tényező veszélyezteti az életét,
ami a mell-levételt indokoló betegségek
nélkül is meglehetősen nehéz,
temérdek akadállyal találja szemben
magát a testes nő az életben,
napjában minimum háromszor
korlátozza a teste ezt a nőt a normális életvitelben.

Szavakba foglalom a testes nőnek én,
mondom szorongva, nem vagy te a Márti,
ne aggódjál,
nem kell a halálra élni koncentráltan,
ne érdekelje, hogy a Márti egyértelműen romokban hevert,
aggodalomra ne adjon okot a
Márti-
romsága,

meghozom az áldozatot én,
napjában háromszor szorongok, aggódok,
szavakba foglalom,
az együttérzés fontos a magamfajtnak,
együttérzek napjában háromszor én.

Sebestyén Mihály

A KERESZTELŐMEDENCE

...És akkor még semmit sem mondtunk Kunhardt Lajos keresztelőmedencéjéről, amelyben elégett az egész Kikelet utcai melegedő tervrajza, ugyanis a keresztelőmedencét a hetedik nikáiai zsinat végén tették le a Kunhardték udvarára a katonák; nagy sietve vonultak Nyugatnak; lehettek vagy hatvanan, feketék és fehérek keverten és kissé pityókosan. Hanem azért Kunhardt néni elmormogta, csak úgy magának mondta, hogy *aztán mán meg se tessenek haragudni, mit csináljunk mink ezzel a behemót keresztelőmedencével, talán úsztassunk benne libákat, mert hogy itt mostanában senki sem adja kölcsön a fiát vagy a kisleányát a kereszteléshez, az tutti.*

De mintha senki sem hallgatott volna Kunhardt Ágota néne józan hangjára, mentek tovább a vatikáni fegyveresek. Nem svájci gárdisták voltak, azok lemaradtak egy állítólagos tankcsatában, még kint az Urál legszélén, alig egy hajításnyira Európa végétől. Így mondták később, valójában azonban betértek id. Tokvill Mátyáshoz, hogy beszélgessenek,

ugyanis a svájci gárdisták imádnak beszélgetni, csevegni, csacsogni, humorosakat mondani egymásnak, főleg ha idegen hallgatók is jelen vannak az eszmecserén; meg is látszik rajtuk a folytonos jókedv és derű, egyetlen európai sem versenyezhet havasigyopáros mosolyuk illatával. Id. Tokvilléknál, éppen akkor öltek le egy kétszázötven kilós mangalicát, mangálon perzselték meg, a szalmát ui. elvitték a tancsapdák kibélelésére, hogy ne menjenek tönkre a harckocsik, ha beleesnek nyakig-fülig a csapdába. Legid. Tokvill bácsi pálinkázott a böllérmesterrel, Albert Jugó bácsival. (Azzal az Albert Jugó bácsival, aki hatalmas gólt rúgott egyszer a Celtiqueknek, de nem hitelesítették, mert Albert Jugó bácsi nem volt leigazolva a brit ligában, csak arra járt és fogadásból rúgott egyet a Celtique Glasgownak huszonhárom évvel korábban.)

Albert Jugó bácsi tótszentlászlai nyaralóját eladta volt Sajgó Lacinak és maga pedig kiköltözött a hegyközségbe. Egy régi mohos borospincében nyitott ecetlepárlót és hozzá jártak folyvást a simléderi menyecskék mesterséges megtermékenyítésre és iker-klónozásra. Jó üzlet, amiből Svájcnak is haszna lehet valamikor, amidőn a svájci tehenes gazdák elfelejtenek majd szaporodni, és akkor majd a jólét milka-csokoládéból font kerítéssel fogja művelőinek megbosszulni és viszonzni a gondoskodást, a törődést a szüntelen legeltetést.

Id. Tokvillék hívei voltak a szeparatizmusnak, mert id. Tokvill Mátyás családja a tejszeparátoron gazdagodott meg. Onnan származott rengeteg pénzük, hogy Kunhardték teheneinek tejét dolgozták fel; később, amikor a katonák már régesrég túl voltak hetedhét határon, összegyűjtötték a vatikáni keresztelőmedencébe a helység tejét, a gépre rávittek a városka minden tehenes gazdájának és fogyasztójának arcképét, adatbázisát, és persze adatlúgját is. Ami savó, író és só pedig kicsapódott, azzal átfestették a jövőről és múltból kialakult helyi elképzeléseket, a maradékból sertést hizlaltak és tálaltak fel disznótoros vacsorákon. Éppen ebből adódott erkölcsi tökéjük jelentős hányada.

*

A gólnak akkor támadt nem is kívánt, remélt folytatása, amikor Kunhardt Ágota néni kinézett a konyhaablakon és meglátta, hogy jönnek a katonák. Nem zárt alakzatban közeledtek, csak úgy sétálva, hadonászva, füttyögetve, slamposan, mintha máris leszerelték volna őket (vagy kitört volna az általános és relatív béke, a teljes leszerelés és a civil handabandázás); ki volt gombolva a zubbonyuk, sapkájuk a vállpánt alá

gyűrve, lóbálták a fegyvereiket, olykor vidáman a levegőbe eresztettek egy sorozatot, nyakukban hatalmas aranykereszt lógott; innen sajdította (mint utóbb kiderült, helyesen) Ágota néni, hogy a vatikáni titkos hadsereg katonáit látja, akik parancs nélkül is felfedték kilétüket.

Mögöttük két öszvér vontatta kordén jókora ponyvával letakart tárgyat vélt látni a konyhából lefelé, de még nem tartotta érdemesnek kiszaladni az uráért, aki fát vágott az udvar végében; teljesen biztos akart lenni a dolgában. A háború megtanította óvatosságra, nem szaladt ki lelkesedve, hazafias révületben egyetlen hadsereg elé sem rózsaszirmokat szórni, tulipánokat, csókokat osztogatni. Igaz, kötszert és meleg pulóvert sem. Meg volt győződve, hogy ezt a háborút éppen olyan könnyen elveszíthetjük, mint ahogyan megnyerhetjük, a papírforma érvényesül (de azt a papírt még senkinek sem mutatták fel), mondta bölcsen id. Tokvill Mátyás a hajnali tejszeparáláskor, s ebben nekik Nagysimléder, Külszentlázár és Tubahajcihő lakóinak igazán semmilyen szerepet sem szántak a harcban álló felek.

Mindenki hallgatott id. Tokvillékre, elvégre ők voltak a három község legbölcsebbjei. Évek óta kitartóan, bár nem sok sikerrel azért harcoltak, hogy a három helységet egyesíthessék, összevonják a megyei hatóságok és így várossá nyilvánítsák Nagyszentpéter néven. Miért esett erre a az összefoglaló névre a választás? Csak.

Tubahajcihő felől jöttek a katonák, a kordé nyikorgott, ahogyan ez egy shakespear-i kordéhoz illik. Volt valami határozottan színpadias a jelenetben, ezt Kunhártné azonnal felfedezte, anélkül, hogy szavakba tudná foglalni az élményt. A mondatszegénység Nagysimléder lakóira különben is jellemző volt, s majd csak akkor fognak hangot adni legtitikosabb érzületeiknek is, amikor a várossá válás folyamata befejeződik, biztonságos és tartós állapotá válik. Ez ugyanis az urbánus civilizáció egyik áldása. Vagy átka lenne? Id. Tokvillék tagadták az utóbbit, de mi, akik a történelemben már előbbre tartunk, könnyűszerrel hozhatunk példát arra nézve, hogy a kimondott szó, a pontosan kifejezett indulat, bírálat, elégedetlenség vagy csak futó megjegyzés (ajakbiggyesztéstől kísérvé), mennyi bajt zúdított a jövő város lakóinak nyakába.

Kunhártnét a háború idejére rendkívüli módon fölvtették a Bella Donna cipőnyikorgató művekhez (svájci érdekeltség, olcsó munkaerő, alacsonyrendű szakszervezeti mozgalom stb.), amit persze nem szívesen tettek, de végül is megadták magukat, tekintettel arra, hogy Kunhártné férje még az első besenyő-alán háborúban súlyosan megsebesült. Meg

aztán tartottak a kórosan absztinens Kunhárdt Lajostól, aki híres volt szókimondó durvaságáról és mérhetetlen műveletlenségéről, csak a sebességet és a realista föstményeket szerette.

Nos tudom, most valaki felcsillanó tekintettel ujjong föl: *anyuka, felfedeztem egy ellentmondást az elbeszélésében!* Holott mi nem beszélünk el egymás mellett. A *szókimondás* és az állítólagos *mondatszegénység* nincs egymással ellentétben. Az előbbi akár gondolatszegénységet és lelki sivárságot, elsivatagosodást és ínséget is jelenthet, a második pedig pont az ellenkezőjét, vagyis a szószegények bensőjében éppenséggel pompás barokk paloták is rejtőzködhetnek hevítő érzelmekből, párolgó sejtésekből és kivételes lelkiállapotokból felépítve.

A durvalelkű Kunhárdt Lajos egykor a Bella Donna művek vezérigazgatójának hatfogatosát hajtotta. Mindig, ha csak ketten voltak, folyvást korholta a vezérelnököt, de megszervezte számára a legszédületesebb fogadásokat; különben föltétlen hűséget mutatott ura felé, akinek az *anusából lógott ki*, miként azt az egyik katonai kommentátor megjegyezte még a háború elején, midőn a sivárszívű Kunhárdt Lajost elküldték a cipőnyikorgató művektől, mint obsitos kocsiszt.

*

A katonák tehát lecihelődtek Kunhárdték udvarán. A megrémült bennszülöttek odahívták id. Tokvill Mátyást, az egyetlen, aki idegen nyelveket beszélt a településen (a városiasodás folyamán ez majd másként lesz, tettek szent fogadalmat magukban a nyelvszegény polgárok és parasztok), aki megértette a lakossággal, hogy szó sincs szabadrablásról, fosztogatásról, hadisarcszedésről vagy más efféle sajnálatos atrocitásról, mely különben valahány háború velejárója. Nem akarnak erőszakoskodni, különben is a vatikáni hadsereg híres arról, hogy nem alkalmaznak efféle csirkefogókat. (No persze elegendő markotányos nő és pederasztá kíséri tisztes távolságból a sereget. Dehogy is tartoznak a kötelékhez. Ők csak vannak, türelmesen várnak, amíg a férfiak kimenőt kapnak és mindenki odabújik, ahová ösztönei és ép avagy sérült génjei igazgatják.)

Az id. Tokvillnak mondottakból kiderült, hogy a hadfiak ajándékozni akarnak. Bizonyos jelekből arra lehetett következtetni, hogy egyáltalán nem véletlenül vetődtek Nagysimléderre (a jövő nagyszentpéteri helytörténészek számára fontos adalékként szolgálанд fél száz évvel később), *ők* és bele-nézett egy kis noteszbe a kapitány (lehet, hogy vezérezredes volt, senki sem ismerte a rangokat, s a helytörténészek egy része hajlamos volt a magasabb

rangokat előnyben részesíteni az esős valósággal szemben) *egy bizonyos Albert Jugót keresnek*. Mindenki meglepődött. A böllérmester, mint tudjuk, Tokvilléknál mulatozott, a gőzölgő marhahússal vegyített enyhén fűszerezett kolbászokat már rúdra fűzte és a szalonnák kikészítéséhez fogott volna.

Valóságos ajándékról van szó, mutogattak a ponyvával letakart tárgyra. Mi már persze nem lepődünk meg, ui. be vagyunk avatva a titokba már az első mondattal. Kunhárdt Lajos kelletlenül befogott, elhajtott Albert Jugó után. Mindjárt mindenkinek rossz hangulata támadt K. L. nyavalygása, durva majomkodása láttán. Tény, hogy nem sokan szerették azt az embert. Igaz a főstménygyűjteményét meg lehetett csudálni a vezérelnöki iroda falain, de csak kevés simléderinek jutott eszébe, hogy abba a nem is képtárba elzárándokoljon. Ma sincs benne a turistakalauzokban.

Albert bácsi kissé kapatosan állított be. Vidám dalt énekelt szerbül. Szerencsére senki sem értette. Jugó bácsit különben sem tartották számon mint kisebbségit, következésképpen pozitívan sem volt diszkriminálva. Nem bánta (nagyon).

Miről van szó, kérem szépen? kérdezte ennek ellenére tisztelettudóan, mert az egyenruháktól tartott.

Nos, maga az az Albert, aki huszonhárom évvel ezelőtt, pontosan szeptember hetedikén a Celtique edzőpályáján azt a szédületes gólt rúgta Elton Marchow kapusnak? Úgy értem azt a gólt, fogadásból, melyet mintha zsinóron rántottak volna el? Azt a védhetetlen, klasszikus nagy bombát? Maga volt az, ember? („Hombre”.)

Visszanyelés és néma bólintás volt a válasz. Semmi kétség ő volt. A katoná (vezérezredes/kapitány) egy régi fényképet is elővett a belső zsebéből, egy kivágott újságfotót valamelyik vatikáni testnevelési magazinból.

Fogja, jó ember („hombre”), a magáé, s ezzel otthagyták a keresztlőmedencét Kunhárdték udvarán.

Hirtelen váltak köddé, felszálltak, szertefoszlottak, légiessé váltak, mint Simléder és Tubahajcihó határai a jövőben, eltűntek. Nyomuk veszett. Senki nem emlékezett, hogy látta volna őket továbbvonulni a községen. Mintha marslakók jártak volna a községben, UFO-látogatók, földönkívüli vízió kollektív áldozatává vált volna mindenki. Csak a vörös márvány keresztlőmedence volt megfoghatóan, kecsesen és becsvágyóan valóságos.

*

Kunhárdt Ágota asszony megjegyzése visszhangtalan maradt. Lajos visszament a kulisszák és mellékszereplők közé, Albert Jugó bácsinak el

kellett mesélnie a gólszerzés igaz történetét, id. Tokvillék még idősebbek lettek és váratlanul ráébredtek arra, mi segíthetné a három faluból álló nagyközséget amúgy istenigazából az urbanizáció útján előre. Egy szociális létesítmény, a kegyes szívűség és segítőkészség záloga, mely találkozónék az egyház törekvéseivel (minden jelentősebb és történelmi egyháznak hívei voltak a jövő Nagyszentpéter eredeti rurális, rusztikus állapotában is), és a keresztelőmedence szellemével is. Na persze egy idős ember aligha gondol a keresztelőmedence eredendő funkciójára, hiszen az élet befejezése közelebb van hozzá, mint a kezdet, unokáinak keresztsége nem az ő dolga, hanem a szülőké és ebben a tekintetben a községben az ateizmus vajha szedte valaha is vétlen áldozatait. A késő-reneszánsz Giovanni Bellininek tulajdonított vörös márvány keresztelőmedence kétségtelenül itáliai munka volt, de hogy miként, mely veszedelmeken át került az Urálba, arra nézve alapos kutatásokat kellett volna folytatni a vatikáni és a moszkvai hadilevéltárakban, ami azonban nem látszott a közeljövőben maradéktalanul megvalósíthatónak és ésszerűnek is aligha...

No de hát ez a lényegét egyáltalán nem érinti, ugyanis id. Tokvillék egy huszonöt férőhelyes, melegvizes, vízöblítéses melegedőre gondoltak a Kikelet utcában álló üres Bátor-Terenyei-féle telken. Minden községben akad huszonöt melegségre vágyó öreg és hajléktalan, a sors által mostohán kezelt, kallódó egyén, szegény és rokkant, segítséget nélkülöző magányos. Egyszóval mellözött és hátrányos helyzetű. Idősebb Tokvillék a különböző befektetésekből szép tőkét gyűjtöttek össze, a kiszemelt bankok szolidak és biztonságosak voltak, tisztas kamatot fizettek. Az id. Tokvillék, nem tőzsdéztek, az olyasmit zsidósnak tartották. Nem akarjuk ezzel azt mondani, hogy a liberális id. Tokvill család gyűlölte volna a héber fajt. Csupán jelezni akartuk józanságukat, azt hogy ismerték saját vállalkozó kedvük és merészségük határait, amit semmilyen körülmények között sem akartak megerőszkolni, átlépni. Meghamisították volna saját önazonosságukat, és a községi közvéleményt pedig fölöslegesen zavarták volna meg jól rögzült előítéleteiben. Márpedig egy községben az állandóság a vonzó, ebben különbözik a városok természetes izgásgától.

Megint itt az ellentmondás! – sikoltozik vidáman az olvasó. Egyik bekezdésben ugyanis a városiasodás apológiáját hordozzák soraink, másokban pedig a rusztikus csönd dicséretét zengjük. Lesütött szemmel bevalljuk elragadott az írás mánora, de kordokumentum gyanánt most már változatlanul hagyjuk. (Túl remekbe szabott ugyanis, az a néhány sor...)

A községi tanács (önkormányzat) heves szópárbaj, okoskodások, sárdobálás és haragvó zaftos káromkodás után mégiscsak áldását adta id. Tokvill Mátyás felvetésére, de kikötötte, a javaslattevőnek kell teljes egészében megvalósítania az elképzelést, ehhez a község csak a Bátor-Terenyei-féle telket szerzi meg az Amerikában élő örökösöktől.

*

A helyi közigazgatás és a bíró állta a szavát, két hónap alatt nyélbe ütötték az alkut, Joe and Kathy Tereny kecmec nélkül ráállt a dologra tizenkilencezer dollárért cserében, és most már id. Tokvill Mátyáson volt a sor, hogy nekiveselkedjen az építkezésnek. Mérnök rengeteg lakott már akkor is Hajcihőn: egymás után vették meg a rozzant vagy takaróssabb parasztházakat, kékvályog viskókat, palotásított villákká építették át, emelettel, manzárdal, tornyocskákkal fejezték meg, kertépítő cégekkel terveztették meg az előkertet és a gyümölcsösben felütött pálmaházban már sokaknak kis ausztrálkomfört eukaliptuszfája is volt.

Id. Tokvill kinézett a szaknévsorból (*Jellow-Blue-Red Pages*) három mérnököt is. Senkit sem ismert, ám akkor sem dőlt be a hatványozottan előforduló címeknek, vaktában bökött rá a nevekre. Meglepődve fedezte fel utóbb, hogy a harmadikat, kilencediket és tizenhetediket választotta ki a sárga-kék-piros lapokról. (Különben ez volt a első három szám azokból, miket évek óta megjátszott az állami lutrin.)

A mérnökök rendre megjelentek, felmérték a terepet, diszkréten érdeklődtek nagybátyám, id. Tokvill Mátyás anyagi háttere felől, számígtattak, hosszabb-rövidebb lépéseket tettek egy szobában, vagy csak álltak szivarozva az őszi ablak előtt, mélyen gondba merülve, töprengtek, hümmögtek, olykor egy-egy számot firkáltak az előkészített papírokra, valami négyzetet felvázoltak, s amikor félóra múlva újra szemügyre vették, *nem, nem, a fenében is, nem*, felkiáltással vágták a kandalló tűzébe, gyűrték zsebre. Majd visszaadták a megbízatást. Jobban mondva, még nem kötöttek szerződést, még előszerződést sem, csupán előzetes ismerkedésre, a feladattal történő afféle kacérkodásra érkeztek id. Tokvillék házához. Elmentek, megfutmodtak. Egyikük, a kék mérnök, bolondnak nevezte id. Tokvill bácsikámat, minek akar ebben a porfészekben aggmenházat. *Inkább terveztessen, uram, ravatalozót*, tette hozzá cinikusan. Rossz a talaj. Nem lehet, nem tudjuk megépíteni, nyilatkozott a másik egy láthatatlan testület nevében. Mindegyik azzal végezte, mit, miért lehetetlen megépíteni, kivitelezni, elérni, megszerezni, elfogadtatni, milyen engedélyek beszerzése lehetetlen, inkább

fordítsa a pénzt, arra hogy... és mondtak valami toronymagas hülyeséget, mérnöki agyalágyultságot. Csak a gyáva ráció csókolgatta a tehetetlenség agyaglábait.

Ám de id. Tokvill Mártont, a liberalizmus simléderi megtestesítőjét nem olyan fából faragták. Jelleméből következett, hogy nem ismert lehetlent. Azért volt tejszeparátora, azért vásárolt háromezer hold erdőt a tubai határban, azért kereteztette be a nagysimléderi rabbiképző szemináriumának térképeit, holott, mint már említettük, keveset törődött a zsidósággal, csak hogy akkoriban Simléderen egyetlen felső iskola működött, a Smilovits Vidor-féle jesiva.

Hosszasan tűnődve szemlélte a tejművek csarnokában a munkásokat, a környékbeli betanított parasztokat és parasztnőket. Mintha nem is látta volna őket. Tekintete folyton visszatért a keresztelőmedencére, amelybe a camembert-típusú sajthoz gyűjtötték össze naponta a legzsírosabb tej fölét.

Ez adta végül az ötletet. Lóhátra ült és benyargalt a városba. Ott már működött a telefonközpont. Interurbánt kért Puzzolival. Talán el sem kellene mondjam: a puzzoli műépítész, amint meglátta a reneszánsz keresztelőmedencét, lelkesedve kiáltott fel: *De hiszen ez ifj. Giovanni Bellini munkája! Hozzáfogható a Puzzoli-i San Appolinare in Vincoli templomában található, bár méreteit tekintve ez valamennyi ismert keresztelőmedencéjét meghaladja. (Olimpiai méret! – lelkesedett.)*

A mérnök folyvást tapogatta a remekművet, alig akart hinni érzékeinek, lefényképezte, lerajzolta mindenféle nézetből. Úgy tervezte meg a melegedőt, hogy az egy lefordított keresztelőmedencére hajazzon. Az árát kérdezte, de nagybácsikám a fejét rázta, nem eladó. Ez lesz a jövő város szimbóluma, címerjószága. Az ám!

Mi több a medencét a melegedő központi termében, társalgójába szánta, hideg teleken meleg teát képzelt bele, nyáron hűsítőt az arra járó utazóknak, akik számára ilyenkor a menhely albergóként, turistaszálló gyanánt tarthat nyitva.

A terveket a *signor architetto* stílusosan a keresztelőmedencébe rejtette. Onnan veszi majd elő, tervezte. Mindenkit meghívtak a bemutatóra, a tanácsot testületileg, a bírót, Kunhárdtékat és Albert Jugó bácsit, a simléderi polgárok krémjét és színhúsát, senki sem hiányzott, aki egyáltalán fontos volt a községben.

Albert Jugó bácsi ebből az alkalomból felhúzta régi focista cipőjét. Ki akart tenni magáért a vén gólszerző. Nagyon szorította azonban, mert a bütykök semmit sem törődnek a hírnévvel és az emlékekkel, az egykori

fenomenális teljesítményekkel és a régen kihűlt csodálattal, nőnek, növekednek, sajognak, fájnak, áztatóvíz után kiabálnak, vagy legalább egy percnyi megállásért, amikor a cipők lekerülnek. Jugó bácsi lerúgta volna a csukákat, ám szorosán be voltak fűzve a régimódi angol sportmorál szerint. Megtámaszkodott a medence széléhez, ráhelyezte ünnepi szivarját, ami azonmód beesett a medencébe, eltűnt a felcsavart papírok között, alatt. Túl mély volt, hogy behajolhasson, másikat vett elő, tellett az iker-klónozás jövedelméből és rágyújtott, az el nem fűjt gyufaszálat is bedobta a medencébe. (Amolyan általános szemétkosárnak vélte rövidlátóan és a művészek iránt mutatott legkisebb tisztelet jele nélkül; nem mint Kunhárdt Lajos, aki szerette a füstművészetet, őt viszont senki; ez már csak egy ilyen nulla végű játszma) Tovább sántikált, cipőit a kezébe tartva, ugyanis id. Tokvill Márton szalonjában felhangzott az első gongütés.

A zsírpapírra átvitt tervek pillanatok alatt a lángok martalékává váltak. Id. Tokvill Márton még annyit sem mondhatott, hogy *Kedves barátaim, tisztelt meghívottak, azért gyűltünk össze, hogy bemutassuk Önöknek a simléderi melegedő terveit...*, amikor a lángok felcsaptak, ragyogó fényesség támadt, egy pillanatra mindenki látni vélte a melegedőt hatalmas termeivel és benne a boldogan sürgölődő, eszegető mellözöttekkel. De mondom, csupán látomás volt, mert a keresztelőmedencében visszahozhatatlanul elhamvadtak a legnagyobb szerűbb terv egyedi rajzai.

Rohangálás, víztöltögetés, fújás, hadonászás, ráolvasás mit sem használt. Így volt megírva a sors egykötetes regényében, ahol minden település és minden ember előre elrendelt pályát fut be, a jók üdvösségre választatnak, a rosszak kárhozatra, a szépek mosolyra, a durvák pokolra.

Ezért vált csak félszázaddal később várossá Nagyszentpéter.

HEGYALJAI HIMALÁJA

(SZÜNIDEI TÖRTÉNET)

Egy nyári reggel Muskotály András bevonult a lefüggönyözött tisztaszobába, maga elé tett egy köteg papírost, tollat ragadott, és írni kezdett. A három oldalas mű címe ez volt: *Maliharaszt, a ságréti Himalája*. A rövidke írás a falu fölé emelkedő domb szépségeit írta le, a fiú csendes sétálásait a koraestéken, és vidám kirándulásait a barátaival. Amikor elkészült, lecsapta a tollat és rohant ki a rétre, a többiek után. Otthon nem szólt senkinek az írásról, csak apját kérdezte meg, jó-e az írógép, amelyik az előszoba sarkában árválkodik évek óta. Apja mondta, hogy jó.

Másnap reggel Muskotály András ismét bevonult a lefüggönyözött tisztaszobába, maga elé tett egy köteg papírost, tollat ragadott és ismét írni kezdett. A három oldalasra sikerült mű címe ez volt: *Beköszön a Kürtös-patak Ságrétre*. A rövidke írás a tavalyi nagy esőről szólt, amikor a Kürtös előntötte a Rekettyés rétet, az emberek csónakokkal, a gyerekek teknőekkel eveztek fától-fáig. Amikor elkészült, lecsapta a tollat, és rohant fel a többiek után a kőfejtőbe, indiánost játszani. Otthon nem szólt senkinek az írásról, csak apját kérdezte meg, van-e idehaza géppapír. Apja mondta, hogy van.

Harmadnap reggel Muskotály András megint csak bevonult a lefüggönyözött tisztaszobába, maga elé tett egy köteg papírost, tollat ragadott és megint csak írni kezdett. A három oldal terjedelmű írás címe ez lett: *A hegyen át, Pántódra*. A rövidke írás bemutatta a ságréti faluvéget, az akácerdőt, meg azt a háromnegyedórás sétát, a tetőn át, ahol mindig süt a nap, és mindig fúj a szél, meg azt az érzést, amikor előbukkan a völgyben a pántódi tó, és az embernek rohannia kell, hogy mihamarabb odaérjen. Amikor elkészült, lecsapta a tollat, és rohant a többiek után, akik gyalog poroszkáltak át a pántódi tóra, a hegyen keresztül. Otthon nem szólt senkinek az írásról, csak apját kérdezte meg, gyakorolhat-e az írógépen. Apja mondta, hogy igen.

A következő nap esős volt és szeles, Muskotály András széket húzott az előszoba sarokasztalához, maga elé tett egy halom papírt, és nekifogott a gépelésnek. Három oldalt újra kellett kezdeni, legalább harminc betűt

felülütött, így is maradt hiba bőven a szövegben. Amikor végre elkészült a gépeléssel, felugrott és rohant a szomszédba, hogy a gombfocibajnokságnak legalább a második fordulójára odaérjen.

Este apját az írógép mögött találta, az előszobai sarokasztalnál. Apja zsörtölődött, hogy halvány a gépszalag, hogy András még azt se tudja, hogy a „javítja” hosszú í-vel írandó, a „helyett” pedig két t-vel, pedig egy ekkora számárnak ennyit már illene tudnia. Aztán váratlanul azt mondta apja, hogy „egész ügyes írások”. Meg azt is mondta, hogy el kellene küldeni a megyei újságnak, ilyenkor nyáron úgyis kézírathíányban szenvednek. Van is neki egy ismerőse a szerkesztőségben...

András utálta az „egész ügyes” szófordulatot, azt meg még inkább, hogy apja beajánlja valahová, ezért aztán másnap reggel kapta az újságot, a hátoldaláról maga böngészte ki a címet, egy borítékba tette az írásokat, és postára adta. A neve alá odaírta, hogy 16 éves, diák. Igen! Aztán rohant a többiek után, mentek fel a Maliharasztra, ahol a szomszéd fiú állítólag tengeri csigákat talált.

Úgy augusztus közepén egy boríték érkezett András címére, nagy, vastag boríték, benne egy aznapi újság, a főszerkesztő géppel írott és tintával aláírt levele. Az újságban pedig az ő írása: Maliharaszt, a ságréti Himalája. András elégedetten bólogatott, a család egyik fele örvendezett, a másik fele irigykedett, apja csak krárogott, sokat sejtetően.

Szeptember elsején aztán, ugyebár, ebben az évben is megkezdődött az iskola, András naponta busszal járt be a városba. Az első tanítási napon azért kérdezgette a fiúkat, olvastak-e a nyáron újságot, de azok úgy néztek rá, mint aki bolondot kérdezett.

Három nappal később megjelent a második írás: Beköszön a Kürtőspatak Ságrétre.

Tóbiás iskolaigazgató háromnegyed nyolckor a város főutcáján vonult végig az iskola felé, amikor szembetalálkozott az újság főszerkesztőjével, aki gratulált „jótollú diákjához”. Az igazgató mosolygott, és semmit se tudott a dologról. Az iskolába érve szétnyitotta újságját, megtalálta benne Muskotály András mondatait, a falut ért tavalyi árvízről.

– Ki ez a Muskota? – kérdezte az iskolatitkárt, szándékosan hibásan ejtve a „jótollú diák” nevét.

– *Muskotály*. Muskotály András, a harmadikba jár.

– Jöjjön le. Most azonnal.

Muskotály András besomfordált az igazgatói irodába. – Ez az év is jól kezdődik! – gondolta. – Már szeptember elején az irodába hívnak.

– Félsz, Muskota? Van miért... – és Tóbiás igazgató elé lökte az újság aznapi számát.

– Hohó, megjelentem?! – szaladt ki Muskotály András száján az örömteli mondat.

– Szóval beköszönt hozzátok a patak? Te meg beköszönsz az iskolába? – a mondatnak ugyan semmi értelme nem volt, de Tóbiás igazgató úgy helyezte el hangsúlyait, hogy Muskotály András reszketni kezdett.

– A falunkról írtam ezt, igazgató úr. A nyáron már egyszer megjelent egy másik írás is, a falu dombjáról, ahol... – Nem kellett volna forszírozni. Az igazgató arcából kifutott a vér, a szeme szikrákat szórt.

– Csak úgy írogat a „jótollú diák”? És ezt nekem az utcán kell megtudnom, idegenektől? Ebbe az iskolába diákok járnak, nem firkoncok, értsz engem, Muskota? Vagy talán már tegezni se merjelek?

– Nyáron írtam az elsőt, igazgató úr! Meg ezt is, csak éppen most jelent meg. Ez is a falunkról szól. Édesapám ajánlotta, hogy küldjük el az újságnak.

– Édesapáddal takarózol, te gyáva?! Az ő háta mögé bújsz? Elég szégyen, hogy... – nem mondta meg Tóbiás igazgató, hogy mi akkora szégyen, csak le-föl járkált irodájában. – És engem? Engem volnál szíves tájékoztatni, hogy még mit tervezel? Vagy eztán a leckédet is az újságnak fogod megírni? Előbb tőlem kér engedélyt, aki akármit, akárkinek el akar mesélni, vagy odapiszkítani valahová!

– Odahaza írtam, igazgató úr! Akkor hogyan...

– Nyáron nyaralunk! – harsogta Tóbiás igazgató. – Nem történeteket írunk az újságba a tanárunk háta mögött. – Kezével az újságra csapott, majd az asztalra lökte. – És miért gondolod, hogy érdekel bárkit a te nyomorult patakod?!

– A Kürtös a fél falut elöntötte, igazgató úr! A tévé is kinn volt. És így történt, én magam láttam. Édesapámnak ez tetszett a legjobban...

– Elég, ne dicsérd magad! Utolsó eset volt, hogy elnéztem. Apád pedig elég rosszul teszi... És most, mars, vissza az osztályodba!

Muskotály András az osztály felé menet, a folyosón, vonogatta egy kicsit a vállát. A szünetben megkérdezte osztálytársait, olvasták-e az újságot, mondták, ők nem olvasnak újságot, legföljebb a sportot. Egyikük szexlapot olvasott, mondta, ha akarja Muskotály, kölcsönadja neki matek órára. Az örömét elrontották, az ijesztéstől nem ijedt meg túlságosan, András azt gondolta, ezzel vége a dolognak.

Apjának elmesélte a legszüükségesebbeket, apja dohogott. Aztán vette a fia ellenőrzőjét, bevonult a lefüggönyözött tisztaszobába, tollat ragadott és

írni kezdett: „Tisztelt Igazgató Úr! Örömmel hallom, hogy az önök iskolájába olyan diákok járnak, akik tizenhat évesen tájékoztatni képesek a világot lakóhelyük eseményeiről és értékeiről. Még nagyobb öröm számomra, hogy e diákok egyike az én fiam, Muskotály András. Sajnálattal hallom viszont, hogy Ön dicséret és biztatás helyett megszegyenítette és megfélemlítette ezt a diákot. Aggódok iskolájáért! Idősebb Muskotály András”.

Ifjabb Muskotály András a város felé buszoztában elolvasta a levelet, amelyet apja Tóbiás igazgatónak az ő ellenőrzőjébe írt, és némiképp büszke volt az apjára. Az ellenőrzőt Tóbiás igazgató részére leadta az iskolai titkárságon.

Másnap az újságban megjelent András harmadik írása: A hegyen át, Pántódra. Az írás mellett két fénykép díszelgett, kilátás a ságréti hegytetőről és a pántódi tó. Mindkét kép fekete-fehér volt és kissé elmosódott. András a buszállomáson látta meg a lapot, az újságárusnál. Megvette, kinyitotta, és egy pillanatra megállt a város főutcáján. Közben pedig a ságréti hegytetőn érezte magát, arcát fújta a játékos, nyári szél.

Tóbiás igazgató lépett mögéje, és hátulról belenézett az újságba.

– Most meg Pántód? Még csak nem is Ságrét?! És én itt tudom meg az utcán? – öklével ezúttal is beleboksolt András újságjába, a fiú a földre ejtette a lapot. Tóbiás igazgató továbbcsörtetett. Az utcán szembejött vele a főszerkesztő, csak menet közben intett és mosolygott rá az igazgatóra: – Határozottan tehetséges ez a gyerek! – és ment tovább. Muskotály Andrást nem ismerte személyesen, rá ügyet se vetett.

Egy óra múlva András kezében volt az ellenőrző: „Tisztelt szülő! Gyermeked ügyében hétfőn 10 órakor keressen fel irodámban. Tóbiás igazgató”. András a vállát vonogatta, apja fújta a méregtől. Hétfőn beutazott a városba, bement az iskolába. A titkár leültette. Idősebb Muskotály András várt az előszobában. Negyven perc után felállt és a titkárhoz lépett: – Mi van ide írva? – kérdezte, és a fia ellenőrzőjét mutatta.

– Tíz óra. – felelte a titkár. – De az igazgató úr...

– Muskotály Andrást nem szokták negyven percig megvártni! – Az ellenőrzőt a sarokban álló szemétkosárba dobta, és kifelé indult az előszobából. Az ajtóból visszaszólt a titkárnak: – Ja, a fiamat elviszem... egy iskolába! – Betette az ajtót maga mögött. Aztán bement András osztályába. Megállt az ajtóban, szemével intett a fiának, András vette a táskáját, biccentett az elképedt tanár felé, és szó nélkül kivonultak az iskolából. Amint a sarokról visszaneztek, a kapuban az iskolatitkár tördelte a

kezét, az iroda nyitott, emeleti ablakában pedig kővé meredten állt Tóbiás igazgató.

Csak formáság volt, hogy Muskotály András átkerüljön a megyeszékhely iskolájába. Ságrétről többen is jártak ide, ismerősként üdvözölték a fiút. Október közepén, az újság szombati mellékletében háromhasábos írás jelent meg: Tóbiás, a törpepapagáj. Írta: Muskotály András.

TÖKSI ÉS PUTTONY

(SZÜNIDEI TÖRTÉNET)

Amikor Kamaty Karcsi bejelentette, hogy őt Kamaty Karcsinak hívják, a szerkesztőség hangos röhögésben tört ki. Mindenkinek külön-külön, tagolva és érthetően elismételte a nevét. Amint a szerkesztő urak és Adélnyanya, az éltesedő titkárnő lenyelték könnyeiket és helyreparancsolták vigyorgóráncaikat, megkérdezték: – Szép, szép, de hogyan szólítsuk a kolléga urat?

– Kamaty Karcsinak! – válaszolt Kamaty Karcsi. A szeme se rebbent, ami a többieket arra intette, hogy az új kolléga maga a nagybetűs Sötét Ló, akitől a legsötétebb lóság is kitelik.

A nevét nem ejtették ki többet, a megszólítását kerülték, hivatalosan pedig nem emlegették. A háta mögött „az” volt a neve, esetleg egy mutogató hüvelykujj. Korcsmáros szerkesztő úr (egymás között: Korcs) aztán megadta Karcsinak a kegyelemdőfést. Ingajaratban volt éppen a nevét viselő intézmény és a szerkesztőség között, amikor az ajtóban belebotlott a riportútra induló Kamaty Karcsiba. Kedélyesen belekarolt, valójában belekötött:

– Te, fiú, ugye neked van olyan fura neved, egy kicsit olyan pikáns. Minek is hívnak? Töksi?

– Kamaty Karcsi! – felelte rezzenéstelen arccal Kamaty Karcsi, biccentett és továbblépegetett riportútján. A név azonban ottmaradt a szerkesztőségben, immár kipiszkálhatatlanul.

Karcsi sóhajtott, megcsinálta a riportot a kisváros érdemdús lótenyésztőjével, hazafelé menet pedig megbámulta a koldusasszonyt és a kutyáját az aluljáró lépcsőjén. Aztán a félig kész cikket a kukába hajította. – Töksi! – sóhajtott, és éjszaka álmatlanul forgolódott.

Másnap felkereste a városban élő neves régészt, a portré azonban tudálékos és papirosízű lett. Hazafelé útba ejtette az aluljárót, a koldusasszonynak aprópénzt vetett, a kutyának odaadta reggel összekészített tízóraiját. A portrét gondosan darabokra tépte. – Töksi vagyok! – merengett maga elé, és a sötétben vadakat álmodott.

Harmadik nap interjút készített az első osztályba szerződött közép-csatárral, az írás hányaveti lett és nyegle. Szinte menekült a csatár reklámnőkkel tapétázott legénylakásából, az aluljáró sarkánál leült a padra, sajnálkozott az asszony elkínzott vonásain és a kutya egykori jámborságán. – Elalázatosodott! – állapította meg, és örült, hogy megtalálta ezt a jó szót. Lesétált a folyócskához, amely itt már a kisváros szennyvizeit nagyrészt magába gyűjtötte, az interjú lapjaiból papírhajókat hajtogatott, a szürke, habos vízre tette őket, és a parton követte útjukat. A telefirkált lapok hamar szétfoslottak, legtöbbjük csak a kis zuhogóig bírta a trafik mögött, de az egyik papírhajó egész a húsüzem befolyójáig elevezett. Ott aztán belefulladt a véres szennylébe. – Szóval, Töksi vagyok! – szögezte le rezignáltan, és egész éjszaka maga elé bámult.

A következő nap reggelén céltalanul indult útnak, majd – nagyon is célzottan, – az állomás előtt, a téren kötött ki. Korán volt még, beállt a henteshez, tormás kolbászt reggelizett, közben kérdezgetett.

– Ja, a Julis meg a kutya? Azok már száz éve idejárnak. Amikor a Julis egyedül maradt, akkor lett a kutya. Tudja, az ember elszökött a gyerekekkel, ez meg, szegény hülye, kiült koldulni. – Az öreg hentes darálta a fasírtnak valót, ujjai között ki-kitüremkedett a marhapép. Karcsi a két kolbászvéget szalvétába csavarta, fizetett és kifordult az üzletből.

Az újságos aztán bizalmasan elsuttogta, hogy a Julis (ugye, így hívják?) nem is olyan akármilyen családból való, de akit a testvére kiforgatott, és most is az küldi naponta szegényt az utcára. Korábban volt egy papagája is, de azt egyszer egy kóbor macska... Bolond, kétségkívül bolond! Ugye, kért sportlapot is? – és a tegnapi újságot a maiak közé csempészte.

Karcsi a kutya tányérjába tette a kolbászvégeket: – Egyed, még meleg! – Az asszony morgott: – Oda a pénz való! – és szúrósan a Karcsi szeme közé nézett. Karcsi két papírpénzt is a fekete kötényre rakott, hogy megengesztelje Julis asszonyt, aztán a kutya felé intett: – Hát hiszen ő a családfenntartó, őt kell etetni! – A kutya köszönettel befalta a kolbászvégeket, a tányér porcelánszervizből visszaváltozott alamizsnástálkává.

Karcsi, akár a többi pályaudvari várakozó, aktatáskáját magához szorítva üldögélt a padon, és félszemmel a koldusasszonyt figyelte. Meg a kutyát. Gondolta, majd ha bejön a pesti vonat, akkor lesz aratás. De az emberek elsiettek a koldus mellett, még jó, ha bele nem rúgtak, vagy rá nem tapostak az elvékonyodott fehér meg a kis szőrös, fekete lábra.

Az ögyelgők között volt, aki megállt, a kutyára valami tréfásat mondott, Julisra szánnivalót. Azért dobtak is neki valamit.

Karcsi délben hozott két szép almát Julisnak, a kutyának meg egy féltényérnyi sajthéjat. Julis gyanakodva nézte a gyümölcsöket. – A zöccséges néha idadja a kukacost! – aztán az egyiket megette, a másikat a motyójába tette.

A hatórás nagyvonat után még bejött a kicsi, és amint a máléképű bakter bezárta az állomás vaskapuját, Julisék fölszedelőzködtek. Karcsi most látta, hogy milyen alacsony és formátlan az asszony. A hajdan-kék kötényruha egészen bebugyolálta. A fekete hárászkendőt szétterítette a földön, rárakta a motyóját, az állat pedig szó nélkül a motyó mellé feködött. A kutya ugyanolyan kicsi volt a kutyák között, mint Julis az emberek között. Az egyik mellső lábát fájósan emelte a hasa alá.

– Összetaposták, most aztán cipelhetem ezt is! – zsörtölődött a koldusasszony, gyakorlott mozdulattal összefogta a csücsköket, és a kendőt egy mozdulattal a hátára emelte. Az emeléstől meggörnyedt, aztán megindult a maga szerzette púppal hazafelé. A kutya két apró gomb szemében mintha valami örömféle csillant volna meg, amint a himbálózó, meleg kendőben beteg lábát nyaldosni kezdte.

– Mi a neve a kis puttonylakónak? – kedélyeskedett Karcsi.

– Kutya! Minek vóna neki más név! – azzal elbotorkáltak.

Karcsi lázas izgalommal sietett haza albérletébe. Már az úton fogalmazta a mondatokat, és formázta a bekezdéseket. A város jelképévé nőtt koldusasszonyról, aki titkos sorsot hordoz, és a közkedvelt kutyáról, aki bájával mindenkit meghódít. És apellált a cikk a városiak közismert segítő-készségére, és az idelátogatóknak programként ajánlotta a kettős látványosságot. Már csak cím kellett, sokat sejtető és blikkfangos. Aztán nagy elhatározással odakopogtatta az írás fölé: „Kolduskirálynő és uszkárfi.”

Egy kis baj volt a dologban, az a kutya ugyan sok fajtából tevődött össze, de uszkárvér egy csepp se szorult bele, Karcsi mégis remélte, a bozont eltakarja a pedigré hibáját. A másik az állat neve volt, névtelen kutya már mégsem pályázhat közszeretetre. Mivel neki magának sose volt kutyája, fogalma sem volt a kutyák névadási szokásairól. Emlékezett

viszont a délutáni különös, kendőbéli utazásra, és elnevezte a kutyát Puttonynak. Hogy a puttony a kendő volt, a kutya pedig legföljebb a puttony utasa, ez Karcsit nem zavarta.

A főszerkesztő nagyot nézett, amikor másnap reggel az új fiú zavart kézmozdulattal tolta elé az első cikkét.

– Hm, kedves Tök... szóval... tökéletesen feltalálta magát városunkban. A cikk ügyes, határozottan ügyes. Egy fotó azért elkelne még... – magyarázkodott zavartan.

Karcsi kézbe vette az ügyet, a fotóssal hozatott a hentestől két adag kolbászt az érintetteknek. A pesti gyors utasaival közölte, hogy filmet forgatnak Puttonyról, a város neves kutyájáról. Aki szerepelni akar a filmen, szórjon pénzt a kutya tányérjába. A hiúság győzött, a fillér hullott, Julis azt se tudta, hova kapkodja a fejét. Puttony, – nevezzük hát mi is így, – este csak pislogni bírt a jóllakottságtól.

Másnap megjelent a riport az újságban, egy kép Julisról, amint lehajtja a fejét, egy kép Puttonyról, amint fölemeli. És belenéz az olvasók szíve közepébe, és belelógatja a nyelvét a nagyvilágba, aligha lehetett neki ellenállni. Az aznapi újságot még napok múlva is keresték az olvasók, a koldustörténetet újra kellett szedni, a szombati szám teljes hátsó oldalát beborította Julis és a Puttony kutya története. A kisvárosiak a kivágott újságlapot eltették a házi archívumba. A családok vasárnap délután elsétáltak az állomás felé, megbámulták a százszor látott és közömbösen áltépett koldus Julist meg a kis csapzott ebet. A családfők maguk hajoltak le az egyre nagyobb, immár nem is zörgő, de zizegő pénzekkel, hogy mutassák érzékenységüket a nyomor és az elesettség iránt. A gyerekek összecsomagolták a déli ételmaradékot, és kis batyuitkat Puttony gondjaira bízta.

Karcsi nem nyugodott, összevásárolta a megmaradt újságpéldányokat, és kiragasztotta a város forgalmas pontjain: a buszállomáson az átutazóknak, a fagyaltosnál a nyalakodóknak. És persze a hentesnél, ahol már törzsvendég volt. (A zöldségeshez nem vitt, az továbbra is csak a férges almát küldte Julisnak.)

Aztán gondolt egyet, és felszállt a pesti gyorsra. Vagyis arra a vonatra, amelyik a pestieket hozta a városba. A fülkékben azokba az üveges tokokba, amelyek többnyire üresen árválkodnak, belecsúsztatott egy-egy lapot Julis és Puttony megható történetéből. Nem tett ő rosszat, egyetlen más város képét sem takarta el, csak az utasokat készítette fel a célállomás nagy látványosságára. A főkalauz ugyanebben a városban lakott,

dehogy dobatta ki a titkosan a vonatra került újságlapokat, még örült is, hogy részese lehet a nevezetes gazda és kutyája hírnevének.

Karcsi becsülete hamarosan megnőtt a szerkesztőségben, a híre pedig a városban. Az érdeemes lótenyésztő örömmel számolt be neki legújabb „kétéves nyeretlen” ménje első sikereiről. A neves régész beavatta egy avar sisakforgó rejtélyébe, amely váratlanul bukkant elő egy borospince bővítésekor. A középcsatázó érzékletesen számolt be Karcsinak az odavisszaszerződés zsákutcáiról és tévútjairól. Karcsi riportjai és interjúi az újságfaló nagyközönség ünnepi csemegéi lettek.

Amikor a következő tavaszon az ország másik végéből fiatal kolléga érkezett, és félszegen állt meg a szerkesztőségi szoba agyonfirkált nagyasztala és Adélnyanya vesébe látó szeme előtt, Karcsi volt, aki odalépett hozzá: – A nevem Kamaty, a fiúk Töksinek hívnak, röhögjél nyugodtan!

Hamarosan saját autón száguldozott „város és vidéke” között, elkerülte a pályaudvar nyüzsgő forgatagát, korábbi védeneci bizony ki is estek emlékezetéből. Aztán egy napon váratlanul meglátta saját elfakult újságcikkét egy öreg fatörzsön a stadion mellett. Elszégyellte magát és autójába ugrott, mint a villám száguldott a pályaudvarra, szinte belerohant az aluljáróba.

Julis és Puttony nem volt sehol. Körülszaladta a pályaudvart, hátha új, jobb helyet kerestek maguknak, de nem találta őket. A tér sarkait végigjárta, nyoma sem volt a kolduskirálynőnek és leghűségesebb alattvalójának. Szóba elegyedett a zöldségessel, az a vállát vonogatta: – Ki tudja ezeknél, ma vannak, holnap nincsenek! – és kötényével fényesíteni kezdte az almákat.

Karcsi rohant tovább, az újságos fontoskodó képpel bólogatott: – Eltűntek, eltűntek, de az emberek sok mindenfélét beszélnek. Azt tudja, hogy a Julis milliomos lett? Nem tudta?! Na, hát addig gyűlt a pénze, amíg a nővérétől megvette a kamrát és lakást csinált belőle. Azóta nem koldul, itt legalább is nem. Kér egy turflapot?

A hentes csóválta a fejét: – Bolond egy asszony volt az, amikor életében egyszer rámosolygott a szerencse, akkor se magával törődött. A kutyát, azt hordta folyton az állatorvoshoz! Pedig, mondja meg, nem mindegy annak az állatnak, hogy három lábon szalad, vagy négyen? – dupla adag tormát csapott a kolbász mellé, aztán visszavett belőle egy keveset.

A MEGÁLLAPODÁS

Bagós Kati fekete, repedtes ujjbegyei között hamar átpörgette a bankókat. Elégedett volt, kivillantak, akár valamiféle agyar, a maradék sárgás fogai. Majd szoknyája korcához nyúlt, elővett egy pakli dohányt: rágyújtott.

Nem hiába. Ez az új menyé jó választása volt. Egyik autós veszi fel a másik után. Csak úgy pörög a lány. Karcsú derekával minden pózt könnyedén fel tud venni ezekben a modern autókban.

Bagós Kati bebújt a bokrok mögé. Ott pöfékelt. Tudta, hogy terebélyes jelenlétével csupán elriasztaná a kuncsaftokat. Különben is, onnan az árnyékból jobban belátja az útnak azt a kanyarját, amit a menyéinek szerzett. Csak annyi a dolga, hogy minden egyes fuvar után a lányoktól elvegye a pénzt. Mit csináljon, no, nyugdíjból nem lehet megélni, meg abból sem, hogy fiai munkanélküliek. Na, az egyiket foglalkoztatják, börtönben van. Az ő feleségéről is neki kell gondoskodnia, nem beszélve az unokákról.

Az út mentén, Bagós Katitól távolabb, a város felé egy hasas kurva posztol. Még kihúzza pár hónapig, aztán már nagyon látszik rajta, s a kutyának sem kell majd.

Bagós Kati lassan cigije végére ért. A csikket eldobta, rá nem lépett. Mezítláb volt. Majd a szoknya korcából újabb dolog került elő: a zacskó. Az unaloműző szotyola, aminek feltörésére külön technikát fejlesztett ki, így néhány foga ellenére hamar végzett a zacskó tartalmával. Az üres zacskó a nyálas héj-kupac mellé került.

Bagós Kati megtörölte nyálas ujjait szoknyája redőjébe, körbe nézett. Az autók a forró augusztusi napon mintha gyorsabban mentek volna. Mintha minden autós minél hamarabb célba akart volna érni. Csak elvétve hallatszott egy dudálás, valakinek feltűntek a lányok. Már egy óra is eltelt, de újra egyik menyé sem jelentkezett. Bagós Kati kilépett rejtekhelyéről. A tűző nap meg a felforrósodott aszfalt csak úgy sugározta a meleget. A levegő vibrált. Ömlött róla a verejték. Homlokát sűrűn törölgette tenyerével. Nem használt semmit.

A lányokat kereste. A fák adta kicsiny árnyékban talált rájuk. Beszélgettek.

Amint meglátták anyósukat, lassan a helyükre somfordáltak. Bagós Kati szemrevételezte őket. Annak ellenére, hogy ilyen átkozottul meleg van, nagyon jól néznek ki. Szemével a legfiatalabb menyét kereste. Nem hiába. Két hónapja került vissza a javítóból, s ő hozza a legtöbbet a konyhára. Friss még. A többi menyén már látszott, hogy egyszer, kétszer szültek már.

Kereste a legfiatalabbat. Nem találta. Kérdezte a többiektől, hol van. Azok nem tudták, csak annyit mondtak, egy autó vette fel úgy fél órával ezelőtt. Ezzel a hírral nem sokra ment, egyiküknek sem volt órája. A nap állásából tájékozódtak. Gyertyát azért már vásároltak, mert a boltos azt mondta nekik, hogy a napfogyatkozásakor áramszünet is lesz. Azt ki tudja, biztos, ami biztos. A faluban már hiánycikk volt a gyertya, de egyik vásárlónak sem jutott eszébe, hogy hónapokkal ezelőtt az elektromosok kikapcsolták a villanyt, mert nem fizették be a számlát.

Bagós Kati tehát várta a legfiatalabbat. Várta. Kellett volna a pénz. A nap állásából, meg a földekről bejövő munkagépek alapján úgy saccolta, hat óra lehet. Ekkor ők is bemennek. Szükséges. Az egyik idősebb menyéhez ekkor jön a városból a főorvos úr. Addigra tisztának kell lennie, a főorvos úr igényes...

*

A kéményből előbújt a hold. Mára csak ennyire telt.

Ma sincs tüzelő, a férfiak nem hoztak az erdőből, így vacsora sem nagyon lesz. Nagyon meleg volt, no. Pénz meg kevés jött össze. Ma nem volt közmunka. Csak Bagós Kati lett egy kicsivel terebélyesebb ott a szoknyája korca környékén. De ezt, aki nem látta, az is tudta. Senki nem kért tőle, nemhogy elvett volna. Ilyenkor, amikor így estére még jobban kiterbélyesedett, Bagós Kati hatalmasa nőtt. S ez nem pünkösdi királyság volt; napról napra megisméltődött. A bevételből a fiainak is adott egy-két pofon lekeverése után. Szoknyája korcából előhúzta a köteg bankót, ujjait megnyálazta, köpött egyet, és leszámolt egy kevéskét, no persze csak mértékkel.

Mondj egy mesét! Aki nem tud mesét mondani, nem is igazán ember.

Valamikor régen nem vót Nap és nem vót Hold...

A jövő héten sem lesz! De aztán visszajön!

Lehet már gyertyát kapni?

Haggyátok mán, az... Kezdd előrül!

Valamikor régen nem vót Nap és nem volt Hold. Le vótak láncolva a világ túlsó végén, sárkányok között és óriások között. És nem engedték szabadon sem a Napot, sem a Holdat. Élt akkor két ember. Ebbe' a két emberbe' igen nagy erő vót. Azt hitték róluk, hogy ők a világ legerősebb és legbátrabb emberei, akik nem félnek semmitől se. Csak ők tudták, hol van a Nap és a Hold. Tudták. Hogy honnét? Hát tudták, és kész...

Folytassd má' az istállóját neki!

Holnap, mindent a maga idejébe'. Na, aggyatok valamit má' enni, majd holnap folytatom.

A mese közben került valahonnét egy kis kóró. Tüzet raktak, került valami főzni való is, énekeltek. Bagós Kati fiai végre hozzáférhettek feleségeikhez. Csak a legfiatalabb lézengett egyedül. Felesége még mindig nem került elő. Nem ritka ez. Már többször vissza-visszaszökött szüleihez a városba túl fiatal még. Majd visszajön. Nem szeret ott lenni. Nevelőapja állandóan molesztálja, emiatt került az intézetbe is.

*

A lány csak nem került elő. Eltelt egy nap. Bagós Kati aznap este nem volt olyan terebélyes, mint tegnap. A legjobbja tűnt el. Hatalma így egy kissé csappant.

El is indultak egy szép napon kiszabadítani a Napot és a Holdat. Mentek hat hónapon keresztül! csak mentek. A sárkányok főgyén is keresztül mentek, és keresztül mentek az órjasok főgyén is. No aztán hat hónap után elértek a Naphoz és a Holdhoz. Igen ám, de a Nap és a Hold le voltak láncolva, a láncokat pedig ekkora sárkányok és még ennél is hatalmasabb órjasok őrizték. Harcba léptek hát e fenevadakkal, hogy kiszabadítsák a Napot meg a Holdat. Harcoltak, ahogy bírtak. Száz szónak is egy a vége, nehezen, de győztek. Ekkor így szólt az egyik: én viszem a Napot, te vidd a Holdat. Ebben meg is egyeztek. A Nap és a Hold útra szánák magukat, a két ember meg leoldozta róluk a láncokat. És visszaindultak a világ túlsó végiről. Ahogy jöttek, jövögéltek, útközben olyan tüzesre izzott a Nap, hogy az az ember, aki a hóna alatt hozta, feketére égett. Annak a leszármazottjai lettek a cigányok, hát ezért vagyunk, mink is ilyen sötétet. A másik ember pedig tiszta fehér lett, a tőle erednek a fehér emberek...

Folytassd má' az istállóját neki!

Holnap, mindent a maga idejébe'. Na, aggyatok valamit má' enni, majd holnap folytatom.

A mese közben került valahonnét egy kis kóró. Tüzet raktak, került valami főzni való is, énekeltek. Bagós Kati fiai végre hozzáférhettek feleségeikhez. Csak a legfiatalabb lézengett egyedül, szeme üressége a mese alatt átvette a tűz villogását.

Menjünk a rendőrségre!

Eszedbe ne! Hát nem tudod, hogy nem lehetne minálunk?! Visszaviszik az intézetbe...

Hát akkor a városba!

Témakörtjét becsavarta. Nagy villanás, majd néma sötétség. s mielőtt bárki utánaeredhetett volna, belebújt az éjszakába.

*

A gyertyát előre megvették. Égetni kezdik, s ajkuk mozgása árulkodik: imádkoznak. Sírnak és imádkoznak.

Azon a napon kétszer volt este. A másodiknál mertek csak újra tüzet rakni, táncolni, énekelni, mesét hallgatni. Bagós Katit nem nagyon érdekelte már ez. A fia és a legjobb menyee, túl sok már ez így neki. Ma meg is kérdezte tőle valaki a hivatalból, hol az a lány. Ötölt-hatolt, erre az közölte vele, hogy holnap délben kijönnek megnézni. Nohiszen! Addigra elő kell keríteni. Ha meg előkerül, nem dolgozhat. Ő sem állhat ki vigyázni, nehogy menyeei el-elitkoljanak egy-egy fordulót...

...Amíg jöttek, jődögéltek visszafelé, belételt vagy három hónap. És hónuk alatt meghozták a Holdat és a Napot, a fehér ember megtartotta házába' a Holdat, a cigány pediglen a Napot, hogy azok csak nekik világiccsanak. Nem akarták őket úttyukra engedni. És akko' sírni kezdett értük az ég, könnyeivel elárasztotta a zegész földet. Hát ez vót az első eső, amikor a zég megszíratta a Napot és a Holdat. Azóta van eső...

Folytassd má' az istállóját neki! Eső kéne, a' biza...

Holnap, mindent a maga idejébe'. Na, aggyatok valamit má' enni, majd holnap folytatom.

A mese közben került valahonnét egy kis kóró. Tüzet raktak, került valami főzni való is, énekeltek. Bagós Kati fiai végre hozzáférhettek feleségeikhez. Csak Bagós Kati járkált föl s alá egyre türelmetlenebbül, mígnem sírva fakad. Eladdig senki sem látta sírni, csak a telep legidősebbje, de akkor Bagós Kati még kislány volt... Gyorsan kártyát vetettek neki. Meglásd...

*

Hajnalban ott feküdt egy nyamvadt díványon az ajtó előtt a fia a legkisebb menyeevel. Lett nagy öröm! Igaz, csak rövid ideig tartó,

mert a munka. A menyek kimentek a főútra, a legfiatalabb is. Bagós Kati meghagyta a fiának, ha jönnek a hivatalból, beszéljen nekik, hogy hirtelenjött egy kis munka, paradicsomszedés, mindjárt ő is indul, csak későn ért haza. Szóval mentse ki magát és a feleségét, ahogy tudja, de az igazság ki ne csússzon a száján. mert különben kitepi a nyelvét.

A hivatalból jöttek és mentek. Ez a paradicsomszedés mindig beválik, amíg szezonja van. Nem mondják rájuk, hogy ingyenélők, no meg a segélyt is valahogyan könnyebben adják.

Arra viszont nem számított a fiú, hogy megjelent a lány apja, a mostoha. Eléggé feldúltan közeledett, de óvatosan. Messziről kiabált neki. Így akarta felmérni a terepet, hányan lehetnek, akikre innen-onnan, de leginkább hátulról számítania kell.

A telep legidősebbje lépett csak színre. Ő volt csak otthon a fiún kívül. Leültette a nem várt vendéget, majd kínálgatta pálinkával. Az eleinte hözöngött, a lányát akarta látni, de azonnal. Csak akkor kezdett nyugodni, mikor a telep legidősebbje menesztette a fiút, hogy a paradicsomosból kerítse elő a lányt.

Bagós Kati megérezte, hogy zúr lesz ebből, s az összes lány kíséretében tért haza. Kerítettek kórót, tüzet raktak, főzni kezdtek, marasztalták a mostohát. De az menni akart a lánnyal együtt. De a pálinka addigra elérte célját. Nem tudott felállni...

Este megkerültek innen-onnan a férfiak is. Ettek, utána mesét hal főtételre egy kissé magához tért.

...Azt monggya a Holdnak a fehér ember, hát én felengednélek tégedet egy föltétellel, ha minden hónap első péntekjén megújulsz és meglátogatsz engemet. A Hold ígérte, úgy leszen. Hát ezér' van az, hogy minden hónap első péntekjére megújul a Hold, a hónap utóján pediglen letűnik az égről. És valami hasonlót fogadott a Nap is. Azt az esküvést tette a törvény előtt, hogy minden nap sütni fog. Még télvíz idején is, de akkor gyöngébbecske lesz, mert nincsen hatalma a hideg fölött. Amikor a fogadságok megtörténtek, a két ember fölengedte az égre a fényességeket...

Folytassd má' az istállóját neki!

Holnap, mindent a maga idejébe'. Na, aggyatok valamit má' enni, majd holnap folytatom. Bagós Kati, aki végre ezen a napon újra terebélyesedni kezdett, engedékeny kedvében volt. Kiköpött a földre, majd szoknyája korcából előhúzta a köteg bankót, ujjait megnyálazta, és

leszámolt egy kevéskét a mostohának, no persze csak mértékkel. Megbeszéltek.

*

...És a Nap, ahogyan ígérte, megébredve minden áldott reggel, elindul és körüljárja az összes országokat, de éccakáznál visszatér oda, ahonnét a láncok közül elszabadították Ugyanezt teszi a Hold is. Hogy miért? Mer' a Nap és a Hold a nyugati országok alól származnak, hát oda is van az ő vágyakozásuk. Ottan születtek, hát hol másutt nyugodnának? Ezért megy le a Nap és a Hold mindég nyugaton...

És miért van az, hogy a Nap időnként nappal is eltűnik, hogy gyertyával kell világítani? Mert mostoha néha megszegi ígéretét, és nem engedi, hogy a Nap kilépjen a városi otthonából.

Csoportkép Krúdy Pállal (bal szélső ülő alak)
Losonc, 1898–99.

„GRÓF SCHMIDEGN ROSOLISSA” – EGY RÉGI ITAL BEMUTATÁSA

Balassa Ágnes kéziratos szakácskönyvében bukkanhatunk erre a rendkívül finom és ízletes ital receptjére. A könyv 1769-ben látott napvilágot. Szerzője – Száblik István – fordította német nyelvből magyarra a bárónőnek.¹

Balassa Ágnes (leánykori neve: Stüszel Ágnes) minden valószínűség szerint báró Balassa IX. László felesége lehetett. Erre abból következtetek, hogy fia II. Sándor 1745–1832 között élt (nincs adat Stüszel Ágnes életkorára), bárónak nevezik és a korban a családból egyedül IX. László nyer báróságot (1721-ben), nincs a családban más Ágnes nevezetű hölgy² és a könyvet Vácon adták ki, ahol a család rendszeresen megfordult a vásárokon³ (valószínűleg a birtokai közelsége miatt is).

A nagy múltú balassagyarmati és kékkői Balassa család származása a XIII. századig követhető vissza. Eredetét Böngér (Bunger) kun vezér Bors fiától származtatják és – a család levéltári adatai alapján – 1224-ig szakadatlan láncolatban lehet fölvenni.⁴ A Balassák legkiemelkedőbb tagja a magát Balassinak nevező Bálint, de érdemes szólni a Dobó Istvánnal raboskodó Jánosról, Ádámról a kékkői kapitányról, a hírhedt Menyhértről vagy Imréről, aki erdélyi vajda volt.⁵ Grófi címet Bálint 1664. december 19-én, Pál 1721. április 15-én és Ferenc 1772. október 16-án szerzett. Mindhárom grófi ág kihalt és a család bárói ágak is magvaszakadt István 1895. április 7-én bekövetkezett halálával.⁶ A Balassák a XVIII. században élték fénykorukat. Ekkor ugyanis 3 helytartótanácsi tanácsost adtak: Pált (1734–1771), Jánost (1756–1785) és Ferencet (1756–1785). Közülük legmagasabbra Ferenc emelkedett, aki többek között az úrbéri bizottság tagja, titkos tanácsos, kamarai elnök, horvát bán és illír udvari kancellár volt.⁷

A rozsólis szó az olasz *rosoglio*-ból származhat (*rosolare* = főzni, aszalni).⁸ Azonban nem kizárt, hogy a latin *ros solis*, azaz nap har-

matját jelenti.⁹ Európában a XVII. században jöttek divatba az édes likőrök,¹⁰ és ezek elterjedésében minden bizonnyal nagy szerepet játszott XIV. Lajos likőrszeretete, akinek szíverősítő gyanánt készítették.¹¹ 1686-ban Francesco Procopio dei Coltelli szicíliai nemes párizsi kávéházában, a kávé és teán kívül már kapható volt csokoládé, fűszeres borok és különböző likőrök, így rozsólis is.¹² Gui Patin véleménye a rozsólisról nem éppen hízelgő: „ros solis nihil habet solare sed igneum” (ebben a nap harmatjában semmi sincs a naptól, csak az, hogy tüzes). Ennek ellenére a század vége felé megjelenő, magukra valamit is adó polgári háztartási könyvek, (például Audiger: *La Maison réglée.*) kötelességüknek érzik, hogy ismertessék „a különböző olasz módi édes likőrök helyes készítési módját”.¹³

A rozsólist általában különböző fűszerekkel (szegfűszeg, szerecsendió, fahéj, ánizs, barack, fenyőmag) vagy virágokkal (rózsa, narancs), pálinkával, nádmézzel és esetenként tiszta vízzel (forrás vagy esővíz) napokon, esetleg heteken keresztül erjesztve készítették. Ennek eredményeként egy nagyon kellemes „nőies” italhoz jutottak.¹⁴

A rozsólisról tudnunk kell, hogy Magyarországon nem a XVIII. század végén ismerték meg. Bethlen Miklós önéletrajzában olvashatjuk, hogy Buda visszavételének idején is kedvelték és fogyasztották.¹⁵ Ennek Apor Péter Apafi erdélyi fejedelem udvaráról (1661–1690)¹⁶ írt visszaemlékezésében ellentmond: „ha valakit kínáltál volna rosólisal, talán azt gondolta volna, hogy napfeljötté előtt harmatot szedtél, s avval kínálad, avagy rozsólisból is sült kenyérral kínálad”.¹⁷ Apor korához való elfogultságát ismerve ez nem fedheti teljes mértékben a valóságot. A rozsólisfogyasztás általánossá válása azonban a XVIII. század második felére tehető. Ekkor ugyanis már az inventáriumokban is kezd megjelenni. Egy 1762-ből származó somogyi összeírásban szerepel: „rosolis pohár metszet, rosolis, rosolis égetőt, égetőt, rosolis pohár 2 db”.¹⁸ A korban a nagyüzemi gyártás is elkezdődött. 1795-ben a Komárom megyei Marcellházán, rozsóliskészítő likőrgyárat alapítottak.¹⁹

A rozsólis népszerűségére a magyar irodalomban, költészetben is találhatunk példát. Mikszáth Kálmán *Különös házasság* című regényében Horváth Miklós uram rozsólisfőzésre adja magát,²⁰ Tersánszky Józsi Jenő *Kakuk Marcija* pedig fél deci rozsólispálinkáért húzatta ki a fogát egy disznóherélővel.²¹ Csokonai Vitéz Mihály *Dorottyájában* – „Festett rozsólisos szalmás üvegére” – rozsólisos

palackkal találkozunk.²²

A Balassa család rozsólisfogyasztására egy 1757. július 24-ei vásárlási listán találtam meg az első bizonyítékot, amikor a kávé és egyéb aromák mellett vettek rozsólist is.²³ Azonban a családi inventáriumokban csak 15 évvel később bukkantam az ital fogyasztásához szükséges és megnevezett poharakra. A Zsigmondházai uradalom²⁴ 1773–1774 között német nyelven összeírt ingóságaiban 24 darab „Rosoli Gläßer mit Stengel”, azaz a rozsólisfogyasztására használt száras ivóalkalmatosság található.²⁵

„Gróf Schmidegn rosolissa” leginkább a felhasznált fűszerek számában és gazdag ízvilágában tűnik ki a többi rozsólistól. Ezért emelhetjük a legjobb rozsólisleírások közé. Az elkészítése roppant egyszerű. A fűszereket (fahéj, szegfűszeg, kardemon [kardamom²⁶], szerecsendió, szerecsendió-virág, badian [csillagánizs], koriander) összetörjük, majd teszünk hozzá mazsolát, citromhéjat, corciron olajat (ismeretlen olajféle) és nádmézet. Miután az alapanyagokat jól egybeelegyítettük: „Három pint Palinkát rea köll önteni, még vörös és szagos nem lészen”. Az így kapott fűszeres pálinkaféléből leghamarabb 3–4 hét erjesztést követően nyerhetünk pompás és egyben kiváló minőségű „Nap harmatját”.²⁷

A rozsólis, mint elnevezés az idők folyamán egyre jobban kikopott a receptgyűjteményekből. A XIX. században a fűszeres pálinkákat már inkább likőröknek kezdték nevezni, és a rozsólissal csak elvétve találkozhatunk.²⁸ „Gróf Schmidegn rosolissa” is a feledés homályába merült.

JEGYZETEK

1. Külömb-Féle Nád Mézel és Más Ahoz Alkalmaztatott Elegyítésekkel ízesített sütemények, melyeket Ms. N. Báró Balassa Ágnes Asszony-nak Német nyelvről magyarra fordította Ájtatos Oskolabéli Szerzetes Száblik István Vácson 1769. Országos Széchényi Könyvtár Quart. Hung. 1373.
2. NAGY Iván: *Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, 1857. (Reprint: Bp., 1987. 127–128.)
3. Magyar Országos Levéltár, Balassa család, P 1769 29. CS.
4. NAGY I.: 1987. 116.
5. KÁLLAY István–PATAKY Lajosné (szerk.): *A Balassa család levéltára*. Bp., 1972. 3.
6. KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok. I. kötet*. Bp., 1911. 266.
7. KÁLLAY I.–PATAKY L.: 1972. 3.
8. GUNDEL Imre–HARMATH Judit: *A vendéglátás emlékei*. Bp., 1979. 19. Ezt az állítást azonban a Dizionario enciclopedico italiano X. Roma, 1970. 578. cáfolja és azt írja, hogy a rosolare szó tepsiben vagy nyárson sütést jelent.

9. TÓTH István György: *Életmód és mentalitás*. in.: KÓSA László (szerk.): *Magyar Művelődéstörténet*. Bp., 2000. 164.
10. MONTANARI, Massimo: *Éhség és bőség. A táplálkozás európai kultúrtörténete*. Bp., 1996. 148.
11. BRILLAT-SAVARIN, Anthelme: *Physiologie du goût*. Paris, 1965. 294.
12. BLOND, Georges–BLOND, Germaine: *Histoire pittoresque de notre alimentation*. Paris, 1960. 431.
13. BRAUDEL, Fernand: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe–XVIIIe siècle I. Les structures du quotidien: le possible et l'impossible*. Paris, 1979. 210.
14. N. NAGYVÁTHY János: *Magyar házi gazdasszony*. Pesten, 1820. (reprint: Bp., 1986. 157–160.)
15. TÓTH I. Gy.: in.: KÓSA L. (szerk.): 2000. 164. Ennek ellentmond Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 3*. Bp., 1976. 454., e szerint a rozsólis 1708–1710 táján jelent meg csak Magyarországon. Ezt az állítást CSEFKÓ Gyula: *Pálinka = Magyar Nyelv*, XXVIII. 1932. 167. cikkével és az ebben megjelent idézettel próbálják alátámasztani: „aquavitát, rosolist, fahéjvizet igen keveset [ittam]”. Az idézet forrása BETHLEN Miklós önéletrajza I. V. Windisch Éva (szerk.), Bp., 1955. 133. Azonban a szövegkörnyezetben nem találhatunk az 1708–1710-es megjelenésre adatot, arra viszont igen, hogy már a XVII. század vége felé fogyasztotta az erdélyi nemes. „1688-tól fogva [...] az én rendtartásom asztalomnál ez volt: ...Pálinkát, bor, ser nemlétiben, úton, étel közben, ittam talán életben háromszor. Aquavitát, rosolist, fahéjvizet, igen keveset és igen ritkán, nem gyönyörűség, sem részegségért, hanem orvosságért inkább.”. V. WINDISCH É. (szerk.), 1955. 132–133. Az előbbi cáfolat alapján feltételezhetjük, hogy Magyarországon valóban ismerhették a rozsolist a XVII. század végén.
16. PACH Zsigmond Pál (főszerk.): *Magyarország története 1526–1686. II. kötet*. Bp., 1987. 1722.
17. APOR Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Bp., 1736 / 1972. 14.
18. KNÉZY Judit: *Somogy XVIII. századi táplálkozástörténetéből*. in.: KANYAR József (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 15*. Kaposvár, 1984. 154.
19. BALÁZS Géza: *A magyar pálinka*. Bp., 1998. 61.
20. MIKSZÁTH Kálmán: *Különös házasság*. Bp., 2001. 65.
21. TERSÁNSZKY Józsi Jenő: *Kakuk Marci szerencséje*. Bp., 1980. 100.
22. CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Dorottya, vagyis a dámák diadalma a fárságon*. Lipcse, 1844. 83.
23. Magyar Országos Levéltár, Balassa család, P 1770 4. CS. 1757.
24. Zsigmondháza Trencsén vármegyében (a mai Szlovákia területén) található. KÁLLAY I.–PATAKY L.: 1972. 189.
25. Magyar Országos Levéltár, Balassa család, P 11 17. CS. 26. 624–638.
26. Indiában élő, 3 méter magasra is megnövő növény, mely mint emésztést elősegítő szer és likőripari ízjavító kerül forgalomba. RÁPÓTI Jenő — ROMVÁRY Vilmos: *Gyógyító növények*. Bp., 1983. 316.
27. Külömb-Féle Nád Mézel... 1769. O. Sz. K. Quart. Hung. 1373.
28. CZIFRAY István: *Magyar nemzeti szakácskönyve, magyar gazda aszszonyok szükségéhez alkalmaztatva*. Pesten, 1840. (reprint: Bp., 1985. 562–565.)

A KÖZÉP-EURÓPAI HUMANIZMUS ÁLMA

Trianon után Közép-Európa szétszabdalt térség lett, amelyben hangadó politikai személyiségek elképzelése szerint magyar kulturális fölénynek kellett volna érvényre jutnia, míg az irodalom és a művészetek felelősségtől áthatott képviselői termékeny párbeszéd megvalósítására törekedtek, melynek során az a térségben élő kis népek megismerhetik egymás értékeit, s ez által enyhülnek a kölcsönös ellentétek, amelyek egy részét az európai nagyhatalmak gerjesztették.

A szellemi zűrzavarban, a nemzetet ért súlyos sokk után előbb rendet kellett teremteni. Az irodalomban ez formaváltást jelentett, a szürrealizmus bizonytalanságából az egyszerűbb formákhoz, áttekinthető lineáris időkezeléshez történő visszatérést. „A háború utáni esztendők meghasonlott lelkű és kaotikus formátlanságban vergődő költői világában az első kristályosodási pontot jelentette Erdélyi merész egyszerűsége és naiv tisztasága. A szabadvers legféltelenebb korában a népköltészet leggyermetegebb kötött formához tért vissza. Primitív, de biztos utat mutatott neki e bomló, bomlasztó korban a népköltészet példaadása. A kerekesség, zártság, tömörség formaigényét a népdalok biztos szerkezeteiben ismerte meg.”

Akinek e pontos jellemzést köszönhetjük, Szegi Pál, az összehasonlító művészetszemlélet jelentékeny képviselője volt a két világháború között, emellett a *Pesti Hírlap Vasárnapját* szerkesztette, s tette a kor legszínvonalasabb magazinjává. Szegi – mint ezt *Játék és lelkiismeret* című, válogatott írásait tartalmazó kötete is bizonyítja (Argumentum kiadó) – alaposan ismerte a kor európai irodalmát, a szürrealistáktól, elsősorban Apollinairetől fordított is, de érzékelte korának azt a törekvését, amely az új klasszicizmus, tehát egyfajta belső és külső rend felé mutatott. Egyik remek, Szabó Lőrinc költészetéről írt tanulmányában azt a folyamatot ábrázolja, amelynek során az életműben – a kor magyar lírájában is – létre jön „a gondolati tisztaság békéje és harmóniája”. József Attiláról szólva is nagy nyomatékkal hangsúlyozta a költőnek azt a törekvését, amelynek során az indulat „sötét áradását” egy „magasabb

Rend részévé tette”, s ezzel a költészet „örökérvényű, klasszikus elvét” valósította meg.

A rend és a tisztán látás segíthetett ahhoz, hogy a szellem legkiválóbbjai indulatok és előfeltevések nélkül tekinthessenek szűkebb hazájukra és a vele azonos fejlődés állomásait megjáró Közép-Európára, a humanizmusnak arra a sajátos hagyományvilágára, amely e térséget jellemezte, telítette egyedi értékekkel. Nem elvágva azokat a szálakat, amelyek a magyarságot Nyugat-Európa-hoz kötötték, nem tagadva a kereszténységet, inkább nyitottsága szellemében. A múlt század harmincas éveiben folyóiratok, szellemi műhelyek egész sora fáradozott e szellemiség programmá tételén. Itt és most az 1934 és 1939 között tíz füzetet megért *Apollóról* illendő részletesebben szólni, hiszen facsimile kiadását nem jelentette meg az Argumentum kiadó, megfejelve egy bibliográfiával, amely a folyóirat szerkesztője, Gál István életműve leírását tartalmazza.

1930 fordulópontot jelentett a magyar szellemi életben. A Trianon utáni évtized során felnövekedett fiatalok fokozott érdeklődéssel figyelték a szomszédos népek fejlődését és rokon törekvéseit. Mind többen hangsúlyozták, hogy intenzívvé kellene tenni a Közép-Európa-kutatást, s ezzel párhuzamosan szélesíteni kellene a személyes kapcsolatokat is. Kibontakozott egy Kelet-Európai Intézet megszervezésének terve. Németh László azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a *Válaszban* külön rovatot indíttat Közép-Európa címmel, s arra is vállalkozott, hogy a témába illő szakdolgozatokat és disszertációkat szerkeszti, sőt egyszemélyes folyóiratát, a *Tanút* hasonló szellemben bővítette volna egy Közép-Európával foglalkozó résszel. Ennek segédszerkesztője lett volna Gál István, aki ekkorra már sokat utazott a térségben és sok barátot szerzett. Gyűltek a kéziratok, s végül új folyóirat született. Címét Kerényi Károly tanulmányának címválasztása (*Halhatatlanság és Apolló-vallás*) ösztönözte. A közép-európai humanizmus gyakorlatias eszményét Bóka László ekképp összegezte:

„A középeurópai humanizmus [írtuk zászlónkra], az alkalmazott, gyakorlati humanizmus. Szóval nemcsak filológiai módon akarjuk kutatni a múltban, hanem a humanizmus mai középeurópai értelmét keressük. Hogy ez így van, az bizonyos mértékben a magyar élet romantikus voltának reakciója. Mert a romantika merev és erőszakos dogma, igazi hagyományok nélkül, a humanizmus viszont értékes emberi hagyományok összessége, mindenféle dogma nélkül. Ennek a humanizmusnak tudományos és irodalmi jelentőségéről nem is kell külön beszélni. Giordano

Bruno, Erasmus és az Erzsébet-kori angol irodalom mutatja, mit jelent humanisztikus módon írni. A közép-európai népek szellemi egysége egyedül a humanizmus korában volt meg, amikor Krakkó, Prága, Esztergom, Buda, Bécs és így tovább minden kultúrcentrum, eleven érintkezést tartott fenn egymással, ugyanakkor pedig a nyugati humanizmussal is erős kapcsolatot teremtettek ennek a Középeurópának a tudósai is írói. Ez a középeurópai humanizmus egységes, történeti hagyománya. Ez a humanizmus ma felettebb aktuális, mert a politikát megkerülve, érintkezési alapot jelent a középeurópai népek egymáshoz való közeledésének.” (Bóka László: *Az „Apollo” Apollója*)

Volt ebben az elképzelésben némi naivitás, mint ahogy Kerényi Károlyéban is, amikor azt hirdette, hogy a szellem világában el lehet érni a Boldogok Szigetét. Nyilvánvaló, hogy a romantikát nem lehet kiiktatni a fejlődésből, s az is kérdés, igaz-e, hogy „merev és erőszakos dogma”. Ám Bókának az a gondolata, hogy az egységesülő közép-európai szellemiség képviselői Nyugat-Európa humanistáival is kapcsolatban álltak, azt jelképezte, hogy ott és akkor, Hitler hatalomba kerülése és Sztálin diktatórikus egyeduralmának megerősödése idején a szellemi koncentráció inkább szolgálja a humanizmus eszményét, mint a politika tünékeny jelszavai. Egymás kultúrájának megismerésétől nem csak azt remélték, hogy visszaállítható a hajdani egység, hanem azt is, hogy a körülötte egyre erősebb barbarizmussal szemben „a legnemesebb európai eszmék” menedéke lehet. E törekvései természetesen csak akkor lehettek eredményesek, ha visszhangra találnak szomszédaink értelmiségében, s nemcsak az ottani magyar kisebbség köreiben. Kétségtelen, hogy ilyen visszhang, ha nem átütő erejű is, de támadt László Dezső a *Pásztortűz*-ben örömmel számolhatott be arról, hogy az Apolló figyelmet keltett cseh tudósok, román írók körében, egy fiatal szerb tudós az új humanizmusról írt könyvet, Bulgáriában ugyancsak *Apolló* címmel indítottak folyóiratot a fiatalok, egyedül Szlovákiában keltettek aggodalmat célkitűzései. Ám ugyanő arra is figyelmeztetett, hogy az *Apolló* körének elképzeléseire igazán csak a rokon hagyományú cseh értelmiség rezonálhat, a szlovákokkal, románokkal és a szerbekkel szerényebbek a kapcsolatteremtés lehetőségei ...ezek felé a népek felé a népi szellem rokon, teremtő alkatának és a közös gazdasági érdekeknek felmutatásával lehetne közeledni.”

Naivitásról szóltam. Hát nem naiv öntudattal írta-e Bóka László *Itt ország épül* című versét az *Apolló* harmadik füzetében? Nem volt naivitás

azt képzelni, hogy a kis népek remélt összefogása mentheti meg Európát a romlástól? Ugyanekkor e költeményben valami szorongató előrelátás is megnyilatkozik: mintha az érzékeny idegrendszerű lírikus megsejtette volna a földrész hamarosan bekövetkező, gyászos jövőjét:

I.

*Az egész az én vezényszavamra!
Vigyázz! Puskával tisztelegj!
Európa, jobbra nézz!
Keletre mereszd mos szemrebbenés nélkül gyilkos szemed
egy perc múlva talán már más vezényszavára
lőni fogsz
biztos és galád kezeddél,
de most még jobbra nézz,
csodát láthatsz talán utolszor itt;
a jövődönnek most utolsó
mentséghozó várát*

Európa minort

*magyarok, csehek, oláhok, szerbek, horvátok, bolgárok,
örmények s görögök hazáját, mely neveztetett valamikor
a népek országútjának,
melyen kelet sétál nyugatnak és nyugat keletnek,
a felkelő nap is csókolta meg
lenyugvó önmagát;
a tegnap és a holnap itt gyúlt szerelemre
s itt fogant meg az isteni gyermek, a
holnapután.*

*Európa jobbra nézz, ez az a föld, ahol
fiatal fejeket egy láz tüzel most,
ahol megfogant a jövőd
és vemhes éjszakákon
fölnyögnek a lidérces álmok;
itt van születőben az új világ.*

*Ide kell nézned, hogy be tudd állítani gyilkos
ágyúdat, mert élni fogsz, ha látod, hogyan adja a közös
sors egymás kezébe itt a kezeket,
ha meghallod itt a paraszt jaját,
gyilkolni fogsz galádul itt,
mint annyiszor, mint mindig ott, ahol kinyílt
az emberség virága
és nehéz harckocsikkal taposod ezer esztendők véréből
felszökkenő sarjú termésünk gyenge zsenge szálát.
Itt vérben, vasban ládd, kovácsolódik az ifjúság,
mely tudja jól, hogy hol hajlik nyugatnak;
itt élet indul most a nap alatt,
felvágják a szellemnek lecsapott sorompóit,
mindenki tud a másikról s a vámon
rebben szemekkel áll a durva ör,
dadogva mondja tétován: passzirt!*

II.

*Rakjad országgal talpkövét, a tiszta
erkölcs fehér tömbjét, lelkedből véssed; –
nem költő, mesterember! Rongy stilszta!
Hazád veled nő, emeli növésed.*

*Messzebbre nézz, lélekszerint nemes,
itt ország épül, hol karámok égnek,
ha nem tudod, hallgass, betűt ne vess!
Itt éposz zendül, vége a meséknek.*

*Országot épít, ki lelke szavát
tiszta ritmussal adja át a dalnak.
Ne házat építs! Építsd fel hazád.
Emberség házat: Első Birodalmat.*

Az *Apolló* köre számára modellértékű volt Bartók Béla tevékenysége. A lap „Közép Európája [...] azonos Bartók Béla Kelet-Európa koncepciójával – olvassuk Révész András *Bartók Béla útja* című tanulmányának szerkesztői jegyzetében – Mai szellemi életünkben egyébként sem

választhatunk külön példaképet Bartók Bélánál, aki egyszerre a legfontosabb európai, közép-európai és magyar személyiség, embernek-művésznek egyaránt.”

Bartók tevékenysége és művészete azt jelképezte, hogy a bizonytalan és kétes értelmű szavakon túl van egy olyan terület, amelyen megvalósulhat az egység, a zene és a közös hagyomány megteremti azt az emberi tartalmakban gazdag érzésvilágot, amelynek elérése ideálja volt a lap munkatársainak. A zenében látták megvalósulni a plátói rendet s a jóhoz, széphez, igazsághoz vezérlő utat. A cél messzinek mutatkozott, de elérésének módját Bartók és Kodály működése mutatta számukra. Egyben azt a lehetőséget is felvillantotta, amely a népi és a magas kultúra szintézisét eredményezhette.

Sokféle nézőpontból közelítettek az *Apolló* munkatársai a humanizmus mibenlétének tisztázása felé. Könyvnyi terjedelmű tanulmányt szentelt Faragó László a Harmadik Birodalom „harmadik humanizmusának”. Az ő humanizmus-értelmezése szerint korról-korra tudatosan élesztik újra a görög (teremtő) és római (közvetítő) hagyományt, amelyet az új idők új elképzelései szerint értelmeznek. Meglátása szerint a görög szellemiség újra értelmezésére tett kísérletet az az „új humanizmus”, amely a Harmadik Birodalom ideológiájának egyik, ha nem a legfontosabb eleme lett. Ha elhatárolta is magát a politikumtól, a mai olvasóban erős kétség ébred, vajon a Harmadik Birodalommal kapcsolatban lehetséges volt-e ott és akkor humanizmust emlegetni, még ha teoretikusai előzményeiket keresve esetenként Stefan George körének szellemiségére hivatkoztak is. George valóban a szépség kultuszába menekült a racionalizmus, a naturalizmus és a technika fejlődése elől, s ezért választott olyan nyelvet, amely a tudományos és racionális számára ismeretlen. Ám a szépség birodalmának felkent papja vajon miként tekintett volna azokra, akik lábbal tiporták a kultúra minden olyan termékét, amelyet nem árják teremtettek? Szép életnek gondolta volna az erőszakon, brutalitáson alapuló embertelenséget? George és köre egy német emberideál megteremtésének lehetőségét kereste, de mihelyt az ideálok ideológiává válnak, intézményesülnek és erőszakszervezetek valósítják meg őket, elveszítik vonzásukat, és létrehozóik szándékával ellentétesen működnek. Nem véletlen, hogy az Apolló köre számára az volt az egyik legfontosabb probléma, miképp lehet a gyakorlatias humanizmust elszakítani az intézményesülés veszélyeitől. Ebben a velük rokonszenvező Szekfű Gyula elképzelése és történet szemlélete volt egyik példájuk.

Szekfű szintézisre törekedve egységben láttatta a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális folyamatokat, mert ezek egy lelki központból hatnak. A *Magyar Történet* előszavában írta: „...a megfoghatatlanok, a lelkiek azok, melyek primer voltukban minden egyebet irányítanak, mindennek megadják a mértékét”.

1936 júniusában a Nemzetek Szövetsége Szellemi Együttműködés Bizottságának budapesti megbeszélésén Thomas Mann is felszólalt. Előadásának szövegét az *Apollónak* engedte át, s a lap Faragó László fordításában *Európa és a humanizmus* címmel közölte (1936. II. 177–179.) A köztisztviselőben álló német író tömören igyekezett rávilágítani arra, hogy a humanizmus miképp formálhatja át az egyén életét és a közéletet. Tette ezt a német nép és a nyugati műveltség öntudatos képviselőjeként. Beszédének félelmetes háttéréül szolgáltak szülőhazája egyre gyászosabb eseményei, amelyeket semmiképp sem lehetett az európai humanizmus hagyományaihoz kötni.

Thomas Mann a humanizmust a jóért és az igazságért áldozatot is vállaló ember magatartásaként értelmezte, a fanatizmus ellentétéként, amely mentes a tudálékosságtól és nem filológia. „A humanizmus sokkal inkább érzület, szellemi forma, emberi hangulat, mely igazságosságot, szabadságot, tudást, türelmet, szelídséget és vidámságot jelent; ezek mellett pedig még kételyt – nem önmagáért, hanem az igazság szolgálatában, szeretettel teli fáradozást az igazságért, mely többet ér birtokának hiú látszatánál”. A humanistáknak abban a korban – mondta – hitvallóknak kell lenniük, készen arra, hogy az emberi szellemi becsületéért hősi esen helyt álljanak és meggyőződésük mellett halálukig kitartsanak. Európa szellemisége szorosán összekapcsolódott a humanizmussal. „Ez az Európa [...] csak akkor fog megvalósulni, ha a humanizmus felfedezi férfiasságát, és ama felismerés értelmében jár el, hogy a szabadság sohasem lehet halálos ellenségeinek és gyilkosainak szabadosságává.”

Ez az új humanizmus igazi értelme, amelyet a budapesti megbeszélésekről ugyancsak az *Apollónban* beszámoló Márai Sándor is sajátjának érzett és fogadott el, bár jogos kétségeit sem hallgatta el: „Az író, a gondolkodós tehetetlen a valósággal szemben, a humanizmus szentelt vize nyomtalanul leperreg a pogány koponyákról, a világ egy új barbárság diadalmenetére készül. A humanisták szándéka kegyes és jámbor szándék, az értekezlet emelkedett szellemű papolás – gondolja a szorongatott kortárs. A beszédek szándéka elillan a levegőben; belevész a mustárgáz fojtogató gőzébe. A valóság süket és diadalmas, hiába beszélünk neki latinul és görögül”.

Való igaz, a szellem embere tehetetlen az erőszakkal szemben, jelképeit rendszerint eltapossák a tankok. Mégsem szabad lebecsülni e jelképeket, írta Márai. „A humanisták nem tehetnek mást, mint időnként makacs következetességgel megszólaltatni a lelkiismeretet, az értelem és a szolidaritás szavát, a humanista megtette kötelességét, – s ez a kötelességteljesítés lehet olyan hősie, igen veszedelmes is, mint a kézitusa az idő bariádjain, – ha megmarad hűségesnek az emberiség és a műveltség eszményeihez.” Első olvasatra talán kicsit „máraisnak” vélhetjük az itt elmondottakat, de ha arra gondolunk, mekkora hévvel irtották a diktatúrák független szellem és a nagy emberi célok elkötelezett híveit és megvallóit, igazat adhatunk Márainak: humanistának lenni – veszélyes is lehet.

Az *Apolló* körének kettős feladattal kellett megbirkóznia. Egyrészt feltámasztani az antik humanizmus legfontosabb képviselőit, akik valamiképp a magyar kultúra hagyományvilágába is betagozódtak, másrészt megtalálni a humanista eszméket a gyakorlati életbe plántálókat, kiknek működése a közép-európai humanizmust megvalósítani vágyók számára is példa lehet. A magyar kultúra hagyományvilágába tartozó Horatius életművén ilyen szemmel tekintett végig ezekben az években. Kerényi Károly, Vergiliust Trencsényi Waldapfel Imre idézte az *Apolló*-ban, hogy később egy tervezett, határokat átívelő békeantológia tervéből megteremtse a *Pásztori magyar Vergiliust*, a sokat emlegetett *Horatius noster* párjaként, hogy az eclogáit író Vergilius mily sokat jelentett a kortárs magyar líra számára, annak igazolásául elegendő Radnóti Miklós költészetének utolsó szakaszára, mint a humanista hősie, eszményeihez a halálig hű kiállításának megvalósulására hivatkoznunk.

A gyakorlatias humanizmus tisztázására kitűnő alkalmat adott Erasmus 400. halálévfordulója. Az *Apolló*-ban Thienemann Tivadar írt róla tanulmányt, de a humanitas Erasmiana fogalmát más lapok is feltámasztották. Thienemann szerint Erasmus „szigetember” volt egy olyan korban, amikor az egyén nem érezte fontosnak az individuum szabadságát. Neki nem volt családja, otthona, hazája sem, Európa államaiban többet tartózkodott, mint Hollandiában. Független maradt, mégis a hasonlóan gondolkodók vezére lett, a kevesek szószólója, s ezért is hivatkoztak rá szívesen az *Apolló* körében. A szellemi Európa vallotta mestérének és útmutatójának, hiszen megmutatta, mekkora a szabadság és függetlenség értéke, a romboló korszakban való fölülemelkedés hitele.

Erasmusról, mint Közép-Európa lehetséges útmutatójáról emlékezett meg Bóka László *Az értelem dicsérete* címmel, felfedezve bölcs figyelmét e

társaság iránt, s azt a figyelmeztetését, hogy terméketlen teológiai viták helyett inkább az akkori barbár hódító, a török ellen kellene egyesíteni az erőket. Némi időszerűséggel, analógiás értelemben írta Bóka: „A török veszedelem elsősorban közép-európai veszedelem volt s orvossága a közép-európai népek kulturális, és gazdasági egysége lehetett volna csak.” Cs. Szabó László esszéjében (*Egy óra Erasmusnál*) ugyancsak egy európai méretekben gondolkodó időszerűsített képmása sejlik föl, aki még hitt az ember és a népek küldetésében, s akinek nagy szerepe lehetne abban, hogy felrázza Nyugat-Európa jóllakott, mozdulni sem merő népeit, melyek közömbösen szemlélik, hogyan hódít az antihumánus szellemiség. Hová lett már a weimári szellem? – kérdezte Káldor György *Weimar emlékezetét* idézve. Mi történt a szabadság, a béke és a polgári haladás nemes jelszavaival? „A legújabb német történelemben ismét a ki nem élt pubertás, az erőszakos nevetés szelleme lángol föl – válaszolta – Elfojtásai gyöngék, szublimálásai öncsalások. A pszichózis, amely időnként e beteg szellemben kitör, veszélyezteti önmagát és Európát.”

Babits Mihály *A humanizmus és korunk* kapcsolatát elemezve nagyon fontos gondolatot vetett fel az *Apollóban*. Szerinte a humanizmus „mindig olyankor jelentkezik mozgalom és szekta gyanánt, ha az emberiség szellemi hagyományának valamely részét (vagy az egészet) feledés vagy pusztulás veszélye fenyegeti. A mai humanistának épp annyi oka van féltetni a keresztény örökséget, mint az antikot.” Aggodalommal jegyezte meg, hogy az európai kultúra szétszakadóban van. Gogolák Lajos alighanem a lényegre tapintott, amikor Babits európai irodalomtörténetében annak megnyilvánulását érzékelte, hogy a magyar humanista egy lassan távolodó nagy eszmény csodálatos képét alkotta meg a „hervadó Európában”. De érdekli-e még ez a kép Európát? Nem viszonzatlan szerelem dokumentuma-e Babits műve? „Az értő fül a szép és okos sorok mögül már előhallja a halál sejtelmeit, és mégis ott érezzük a könyv lapjain a nagy korok teli napsütését; de ugyan őszi már ez a napfény, és nem az érlelés jutott neki, hanem inkább az emlékezés.” (*Babits Mihály magyar szerepe és az európai irodalom.*)

Európa sötétülő égboltjának kifejező metaforája Thomas Mann előadásától kezdve az *Apolló* szinte mindegyik e tárgykörben íródott tanulmányában megjelenik, s a humanizmus átfogó eszménye újbóli megvalósításának vágyképe egyre inkább a magányos humanisták helytállására korlátozódott. „Ma ugyan a szellem előtt sincsenek végső célok és elvek,

– írta Puskás Lajos *Európai humanitás* címmel – hanem csak átmenetiek, de a humanitás feladata mégis, hogy a halálos sötétséggel a végsőkig, még a győzelem leghalványabb reménye nélkül is, áldozatok, élet és halál árán is küzdjön, folyvást, szakadatlanul.”

Vajon miféle alternatívát kínál a világ a veszélyeztetett európai humanizmus helyett? A választ igen fontosnak érezte az *Apolló* köre. Talán az Amerikai Egyesült Államok lehetne az öreg földrész megmentője, friss és alkotó szellemmel feltöltője? A háború felé tartva mind több felelős gondolkodó vetett számot e kérdéssel. Ravasz László például élesen elítélte a marxizmust, kikelt a német diktatúra antiszemitizmusa és gyűlölet-politikája ellen, de nem volt jó szava az „amerikai plutokráciáról” sem (*Legyen világosság!*, 1938). S vigasztalan képét rajzolta az amerikai humanizmusnak Reményi József is az *Apolló* számára Cleve-landból küldött tanulmányában. Az amerikai életforma, a büszkén emlegetett demokrácia akkor is nosztalgiát keltett Európában. Ám Reményi helyzetértékelése, amely az *Apolló* VII. füzetében jelent meg *Amerikai humanizmus* címmel, cáfolata volt e reményeknek. S az azóta beáramló „amerikanizmus” máig sok jelét mutatja a hagyományos humanista szemlélet és életforma tagadásának, s mintha mai története folytatása volna a Reményi által leírtaknak. Igaz, az amerikai humanizmusnak nincsenek különösebb hagyományai, a beszámoló szerzője is csak Emersonra és William James filozófájának néhány gondolatára utalhatott, amelyekben olyan „korszerű” és „időtlen” gondolatok bukkantak föl, „amelyekből a tiszta és felelősségteljes gondolkodás tragikus kiváltáságára lehet következtetni”. A mértéktelenség hazájában is voltak olyanok, akik szigetre menekülnek, s ott a szellem jegyében alakítják életüket, ám a húszas évek Amerikáját mégis a „lélek Waterloojának” nevezte Reményi. A humanizmus összegző antológiáját a *Humanism in Americát* rögtön követte ironikus és elutasító kritikája, a *The Critique of Humanism*, amelynek szerzői „idejét múlta félbölcseknek” és érzelmileg meddő „impotenseknek” nevezték a humanizmus szószólóit. Tovább romlottak a humanisták pozíciói a gazdasági világválság után, s ebben maguk is hibásak voltak: „kissé fagyos humanizmus ez, olykor majdnem aggszűz-szerű, az amerikai humanisták együttesében túl sok melódia komoly és komor”, túlteng bennük az értelmi gőg és az irónia.

Milyennek mutatja Reményi József az amerikai életformát és gondolkodást? Érdemes kicsit részletesebben idézni, hiszen elfogulatlan, a helyzetet kitűnően ismerő író helyzetrajza:

„Ha az amerikai életet a maga látható mivoltában ítéljük meg, ha arra gondolunk, hogy az itteni füstös és lármás úton szüntelenül rohannak a leverő érzéketlenségek, akkor a kérdés megokoltnak tetszik: A tivornyázó tőke országában ugyan micsoda szerepe lehet a lelket kérő emberi vágyak és értelemnek? Temérdek itt a lelki Justizmord, a tréfásan felfogott közöny, a feslett ostobaság garázdálkodása. A száznegyven millió főből álló heterogén ország a demokrácia szellemével visszaélt erejét túl gyakran elsöprő fölénytel érezteti akkor is, amikor ebből a romboló durvaságból semmi haszna nincsen. [...] Az átlagember szerte a földkerekségen dróton rángatható báb, ez áll Amerikára is. A demokrácia a tucatemberből nem hozott ki annyi érzelmi öntudatot, mint ahogy ezt valamikor Thomas Jefferson elképzelte. De a demokrácia az Ortega y Gassetől megfigyelt csöcselékfölénye ellenére sem züllött le annyira mobokráciává, hogy a szellem szeplőtlen hangját megölhette volna. Az a bizonyos kategorikus imperativus, amely mértékegysége az emberi lelkiismeret kulturális színvonalának, az elmúlt háromszáz esztendő folyamán nemcsak a kivételes gondolkodókban jelentkezett, hanem a híveikben is, akiknek száma sokkal nagyobb, mint ahogy azt az amerikai sekélyes élet torztükrükre feltünteti. Az amerikai humanizmus a meghajszolt értelem tiltakozása mindazzal szemben, ami tulajdonképpen kongó semmi vagy pedig érzelmi anarchia. Benne van Sokrates nyugalma, Descartes bölcséleti ereje; ez rokonszervessé teszi. De sajnos, sok van benne az amerikai szertelenségből is, a puritanizmus meddőségéből, az erkölcsi smokkság kellemetlenségéből, s ha ezek a tulajdonságok felülkerekednek, akkor azt érezzük, mintha a humanizmus fogalmával visszaélés történt volna. Értékelmélete kiterjeszkedik az esztétikára, irodalomra, erkölcsre, életmódra, nevelésre, politikai tevékenységre, nemzetközi és nemzeti problémákra, vallásra, s ha olyan –amerikai humanistákat olvasunk, mint amilyen Irving Babbitt vagy Paul Elmer More, akkor ez a kettőség: a humanizmus helyes értelmezése és fanatikus kihangsúlyozása különösen feltűnővé válik.

Miben állott az amerikai élet formátlansága a háborút követő években? Az irodalom terén: a naturalizmus túltengésében. A szórakozás világában: a bridge és golfjáték és a »night club«-nak mondott mulatók tébolyában. Szerelmi vonatkozásban: a szexualitás olyan felfogásában, mintha az öröm kísérleti nyula lenne. Anyagiakban: a dollár mohó habzsolásában. Társadalmi tekintetben: felelőtlenységben. Még a polgárháborút követő »gilded age« korában sem, mikor az arany gögje olyan embert

is levert a lábáról, mint amilyen Mark Twain volt, még a legnagyobb materialista sikerek idejében sem volt annyi máról-holnapra milliommossá vedlett amerikai, mint a prosperitás korszakában, amikor Harding könnyelműsége és Coolidge fukarsága (az utóbbi programszerű volt) kifelé szuggerálta az ország politikai jellegét. A filozófiában John Dewey erkölcsi világnézetet hangoztató anyagias pragmatizmusa volt az előtérben, s némiképpen George Santayana nemesen felfogott naturalizmusa. Egy Watson nevű amerikai hirdetési író a »behaviorism« mechanisztikus pszichológiájával ajándékozta meg nemzetét, s az amerikai pszichológiai tanárok javarésze ma is ezt az ösztönt és érzést tagi elvet vallja. A lélek Waterloojának nevezhetjük a húszas esztendők amerikai életét...

Általában a Roosevelt-rendszer politikai és társadalmi légköre olyan, hogy nem igen kedvez a humanista eszmékör elméleti és gyakorlati megtárgyalásának. Ezt a tényt ne annyira Rooseveltnek tudjuk be, akinek műveltségét és emberségességét hangulat-következetlenségeiben sem vonom kétségbe, hanem annak a mindenképpen válságos helyzetnek, amely a Wall Street összeomlása óta az amerikai életet jellemzi. Vérmérséklet tekintetében is Roosevelt feltétlenül közelebb áll Rousseauhoz, mint az amerikai humanisták eszményképeihez. A nagyméretű békeharok, a vérbe torkolló sztrájkok, a Forddal s más gyárosokkal s nagyiparosokkal kapcsolatban hangoztatott fasiszta mozgolódások, a kommunista törekvések, a franciaországi »Front Populaire« amerikai vetületei olyan jelenségek, amelyek a humanizmus amerikai változatának hangsúlyozását akadémiakussá teszik az amerikai humanizmus erkölcsi és metafizikai szótárában.

A tömegben kenyér kell és cirkusz. Ma is, s a múltban is. Az amerikai humanistákban túlteng az értelmi gög: szempillájuk, ha szavuk rendet ajánl, mintha gúnyt takarna. Vagy talán ez az értelem elkerülhetetlen helyzete olyan arénában, ahol farkasordító időben is diadalt arat a jelszó, s a kánikulában is megfagy az esztétikai összhang? Az amerikai humanistáknak elismerés jár azért, hogy a háború utáni esztendők zűrzavarában a rend szükségességét hangoztatták. Nincs bennük Coriolanus dölyfe, de nincs bennük az igazi humanisták megértése sem. Áldozatai a puritán atavizmusnak. Modern puritánok, akik a leglehetőlenebb csodát akarták megvalósítani; a dermedt erkölcsöt, amely a fegyelem karikatúrája, összeegyeztetni próbálták azzal a fegyelmezett lelki szabadsággal, amelynek koncepcióját átvették a görögöktől és a renaissancetól. Inkább

akaratlanul, mint tudatosan Janus arccal nézték a világot, jóllehet ők maguk az egyenes irányt hangoztatták. Ma már mintha nem is a közeli, hanem a régi múltba tartoznának. Amint említettem, újabban kevés szó esik róluk. Tisztelettel kell adózni nekik, mert a káosz valóságában az értelemmel megalapozott rend valóságát óhajtották: ugyanakkor azonban rászolgáltak a kritikára is, mert amikor a renddel meg akarták hódítani a rendetlenséget, elfelejtették, hogy nincs rend érzelmi egyensúly nélkül, s az emberiségnek nem lehet szolgálatot tenni alaptermészetének mellőzésével.”

Amerika tehát aligha lehet a humanista életideál megvalósításának példája, nagy kérdés, hogy akik ott humanistának nevezik magukat, azok-e (lehetnek-e) valójában, vagy tényleg inkább modern puritánok-e, mint Reményi József jellemezte őket. Kevesebben voltak, mint a magyar humanisták, akik Közép-Európa egységesítésén fáradoztak, ám Babits alighanem joggal nevezte szektának azt a szűk kört, amely nemcsak a humanizmus értékeinek megőrzésén és terjesztésén, hanem új arculatának kimunkálásán is fáradozott. Az *Apolló* is ilyen kör volt, bár újra meg újra kísérletet tett a múlt analógiának szánt feltárására és a szomszéd népek kultúrájának megismertetésére. Közben azonban hosszabb időre kiesett nézőpontjából a társadalom több fontos alkotórétege, s ezek felkarolására csak a *Puszták népe* jelentőségének felismerése után került sor. Ortutay Gyula ismertetője után olyan írások is megjelentek az *Apollóban*, amelyek elméleti vonatkozásban is foglalkoztak a magyar parasztember beszédmódjával és ennek irodalmi megjelenésével (Zolnai Béla: *A néma nemzet*): részben a Szekfű Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* témaköréhez, részben a *Minervában* közölt írásokhoz kapcsolódva. A parasztság nevében Veres Péter fejtette ki azt a véleményét, hogy Európa és az európaiság fogalma tisztázatlan. (*Indogermán polgárság és magyar parasztság*): a parasztság és a polgárság egységesülése elképzelhetetlen: „A magyar paraszt és a parasztból lett ipari munkás lényegében nagyvonalú, polgár-ellenes gondolkodású s így cselekvő realista.” S egy másik gondolata: „Ilyen ez a nagyvonalúság, ez a pusztai távlatos látás, ez a dzsingiszkáni lelkiesség a mi legbensőbb alaptulajdonságunk, amelyre sok minden ráarakódott ezer év óta, sokunkból ki is irtotta a szolgaság vagy a nyugati polgárosodás, de legjobbainkban s lelkünk legmélyebb rétegeiben még ma is megvan. S az a tragédiánk, hogy itt a szűk Kárpát-medencében sohasem tudott kibontakozni”. A Cs. Szabó László által többször emlegetett latin és a Veres Péter által nyomtatékosított ázsiai

hagyomány feszültsége olyan problémákat vetett föl, amelyek szinte lehetetlenné tették az: egységes közép-európai humanizmus megteremtését. Kodály Zoltán a magyar zene fogalmával kapcsolatosan (*Mi a magyar a zenében?*) „sokak lelki közösségének” szükségességéről írt, arról, hogy a magyarság „egységes jellemképét” sem sikerült még megalkotni, „a nemzeti jelleget különben is, könnyebb művészi alkotásokban megéreztetni, mint elemző szóval megközelíteni.” Az *Apolló* magas színvonalú irodalmi, történelmi, művelődéstörténeti és filozófiai írásai sokszor az „elemző szó” magasiskoláját jelképezik, de a közép-európai humanizmus „jellegét”, hétköznapi megvalósításának módját nem sikerült, talán is sikerülhetett megtalálniuk. Kodály figyelemre méltó megállapítása szerint a magyar népzene ősforrását honfoglaló őseinknél kell keresnünk, de azt is tudjuk, hogy „a honfoglaló magyarság nem volt egységes faji képlet, hanem több annál: magasabb rendű valami. Különböző eredetű, sőt nyelvű népeknek hadi, politikai és kulturális szervezete.” A Kárpát-medence ilyen egységét nem lehetett visszaállítani és az *Apolló* fiataljainak reménye szerint egy új humanizmus szellemisége tompíthatta ellentéteit s megteremthette volna azt a nyitottságot, amely a közös cselekvés elindítója lehetett volna. E törekvésük sikerét nem érhették meg, hiszen a háború történelmi adottságai inkább szembefordították egymással az itt élő kis képeket, s a magyarságon belül sem valósult meg a humanitás eszménye. Akár jelképesek is tekinthetjük, hogy az *Apolló* épp a második világháború első évében szűnt meg, hiszen a szellemi harcot felváltotta a valóságos, s vele feléledt az a végvári mítosz is, amelyről Csabai István írt (*A Végvári Vitéz és a Magyar Humanista*) s végvár, menedék lett a kultúra is:

*Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek
A nyelv ma néktek végső menedéktek,
A nyelv ma tündérvár és katakomba.*

Katakombában pedig, mint tudjuk, őrizni lehet a hitet, de széles körben terjeszteni nehezen.

MONOLÓGOK DIALÓGUSA

Illyés Gyula és Márai Sándor háború utáni naplóinak összehasonlítása (1945–1948)

Két azonos nemzedékhez tartozó írófejedelem azonos időszakban írt naplójának összehasonlítására vállalkozunk.

Milyen műfaj a napló? A családfán a közös ős a keresztény lelkiismeretvizsgálatból, a gyónás gyakorlatából eredeztethető önéletrajz. Az önéletrajzból három „utód” született: a vallomás, az emlékirat, és a napló. Oldalági rokonként tartható számon a levél. Érdekes módon a naplókkal nem nagyon foglalkozott még a magyar tudományosság. Nincs napló-kataszterünk, miként van az angoloknak¹, készült egy európai lajstrom is róluk, több mint ezer oldalon.² Amióta napló van, kritikai fenntartás is kíséri. 1888-ban a konzervatív francia irodalomtörténész, a műfaji elméletek tanulmányozója, Ferdinand Brunetiere a vallomásos irodalom elburjánzásában az Én „beteges és természetellenes túltengését” látta.³ A történészek – gyakran tapasztalom – sokkal nagyobb súlyt, forrásértéket tulajdonítanak a naplónak, mint az irodalomtörténészek. Komoly kérdés a naplók esetében: ki a címzett? Kinek szól a napló? Önmagának írja-e, aki nap mint nap papírra veti gondolatait, megjegyzéseit, vagy másnak, másoknak? Válaszunk egyértelmű: a feltételezett és remélt utókornak. Van tehát közönsége, ha egyelőre a közönség nem is részese a dialógusnak.

1945-ben Márai megjelenteti az 1943–1944-ben írt naplóját. Komoly kritikai visszhangja is van, erre most nem térünk ki.⁴ Tudjuk, hogy Illyés is olvasta a megjelent Márai-naplókat, írt is róluk, s Márai akkori termékeny időszakáról, igaz nem a nyilvánosság számára, hanem saját naplójába. Naplóreflexió a naplókra. Figyeli Illyés Márait, de közben távolságot tart. Nagy távolságot. S nem lát igazi minőséget: „A zseni egy adag tehetség és két adag szorgalom – Márai kedvenc Goethe-idézete. De ő hovatovább csak a szorgalomra nézett. S pláne azt hitte, a szorgalom a teleírt papírlapokat jelenti.”⁵ Előrebocsátandó alaptétel tehát, hogy

mindketten élénken figyelték egymást, kölcsönösen viszonyítási pontnak tekintették egymást. Versengtek. Kis túlzással, a hatás kedvéért azt is mondhatnánk: egymásnak írtak.

Miért áll kettejük összevetésében első helyen Illyés neve? Nem az abc-rend miatt, hanem mert az írófejedelem „rangját” Illyés nyerte el először, még életében, s éppen a tanulmány élén jelzett időhatár kezdőévében, 1945-ben. Révai József mondta Illyést 1945 márciusában Debrecenben egy népgyűlésen a „legnagyobb élő írónak”, s tovább is ment: Rákóczival, Kossuthal és Petőfivel emelte egy sorba. (Illyés felszabadulásnak mondta az 1945-ös évi változásokat. Márai csak azt írta 1945 nyarán és kora őszén Leányfalun írt, de csak a szerző halála és a rendszerváltás után megjelent kötete címéül: *Szabadulás*.) Ugyanekkor írta a következő szavakat naplójába Márai Sándor Illyés Gyuláról: „Ez a kitűnő író és költő szorgalmasan szerepelget az új világban, s amint olvasom nevét lapok élén, bizottságok, egyesületek névsorában, megértem, mi az, ami örökké elválaszt tőle, most is, mint a múltban? Ez az író elsőrendűen politikus, akkor is, ha verset ír a tavaszról; tehát fontosabb számára egy társadalmi kérdés, mint egy Verlaine-vers vagy a *Háború és béke*. Számomra is becses és fontos kérdés a magyar zsellérek vagy órabéres munkások társadalmi fejlődése, de nem fontosabb, mint Bałits versei vagy Shakespeare; ha választanom kell, minden erőm és figyelmem az irodalomnak adom, nem pedig a politikának. Ezért nem érthetjük meg egymást. De ezért még tisztelhetjük egymás felfogását.”⁶ Egy ehhez hasonló, de személytelen megjegyzése is van Márainak abban a naplóváltozatban, amelynek első kiadási éveként 1958-at tüntet fel a kiadó: „Tapasztalom, hogy minden író annyit veszít írói és erkölcsi súlyából, arannyi az általa kiszorított politikai szerepkör súlya.” A kiadás említése azért fontos, mert autorizált változatnak tekinthetjük, s nem az utókor mindent megjelentetni kívánó szenvedélye eredményének.⁷ Látjuk, ezekből az előrebocsátott Márai idézetből, különösen az elsőből, hogy összehasonlításuk alapja mégsem pusztán az írófejedelem címének birtoklása, hanem az egymásra valóreflexiók bőséges volta. S ezen reflexiók mögött kétféle írói szereptudat, kétféle írói ars poétika szembesül egymással. S ha mögé nézünk a naplóknak, a kétféle szerep történeti meghatározottsága is felsejlik. Illyéstől nem idegen az irodalom eszköz-voltának kívánalma.⁸ Márai épp ellenkezőleg: egyes szám első személyben beszél, s látható, nem akar senkit képviselni. Ő valamit képvisel: a Magyarországon teljesen soha meg nem gyökeresedett liberális polgári értékeket.

Illyéssel szemben, aki 1945-től haláláig viselte az írófejedelem korántsem mindig könnyű vagy pontosabb így, nem mindig egyformán nehéz palástját, Márai posztumusz kapta a rangot, vagy az azzal meg egyező tiszteletet. Életében nem lehetett tudomása visszaigazolt nagyságáról, hiszen emigrációját követően életében már nem jelenhetett meg könyve itthon. Maga döntött úgy, amíg hazája nem szabad, ő itthon nem létezik. A rendszerváltás után alakult ki a Márai-kultusz. Márai ma talán a leggyakoribb irodalmi, írói hivatkozási forrás, s tegyük hozzá kritikusán, igen sokszor „ott és akkor” indokolatlan idézetekkel. (Érdekes friss adalék: az *ÉS* néhány hónappal ezelőtt közölte Esterházy Péter laudációját a könyvfesztivál díszvendége, Norfolk könyvéről. A posztmodern szerzőről szólva egyszer csak egy Márai idézet: „Szolgálom az anyanyelvet, de nem vagyok szolidáris a társadalommal, mely ezt a nyelvet beszéli.” S rögtön utána egy kommentár: „Na végre, már rég be akartam nyomni valahová ezt az idézetet.”⁹ S egy másik friss citátum, mely már végleg kivezet minket az irodalomból: Bayer Zsolt a választások második fordulóját követően írt fenyegető hangvételű publicisztikájában öt bekezdést idéz Máraitól. Nem számít a vagdalkozó újságírónak, hogy kiszakítja a kontextusból: Márai a „Mester”, mindenre jó, szabadon citálható. Áruvédjegyet akar belőle csinálni, a magukat „polgári”-nak mondott erők Márai idézésével mintegy tőle „személyesen” nyernek felhatalmazást.¹⁰ A Márairól szóló irodalomtörténeti publikációk száma is igen magas. S tegyük még ehhez egy a repertóriumok által nem jegyzett, mert nem jegyezhető adatot. Ez is olyan, mintha egy publikáció született volna: Kertész Imre nem olyan régen maga olvasta fel a közszolgálati rádió frekventált irodalmi műsorában Márai *Föld! Föld!...* című naplóhoz hasonló visszaemlékezését. Egy ma élő író kilép saját illetékességi köréből az irodalomból, az előadó-művészetbe: és felolvas. Mit jelent ez? Az azonosulást, saját súlyának többletét adja Máraihoz, beemeli az irodalom általa is reprezentált világnézeti és ízléskörébe. És fordítva: a maga világa mögé rajzol rokoni vonalat. (A tanulmány még hónapokkal az előtt íródott, hogy Kertész Imre Nobel-díjat kapott. – Sz. Á.)

De álljunk meg még az írófejedelem fogalmánál. Miként nyerhető el a cím, ki az adományozója? Mik a felhatalmazás módszerei? Konszenzus, széleskörű elismerés vagy felülről érkező kinevezés áll mögötte? Áll-e valamiféle hatalom, a szó világi, politikai és szellemi értelmében? Valamely hatalom akarja-e hitelesíteni és elterjeszteni általa vágyott értékrendjét, saját legitimitációjához kér-e segítséget az írótól, az irodalomtól?

Gondoljunk arra, abban a korban, amelyben Babits, Kosztolányi, Karinthy, Móricz működött, Herczeg Ferencet terjesztették fel irodalmi Nobel-díjra. Herczeg Ferenc volt a két háború közötti korszak „írófejedelme”. Vagy nézzük meg, hogy a kulturális külpropagandában mindenképpen egyértelműen pozitív szerepet játszott két idegen nyelvű magyar folyóirat, a *La Nouvelles Revue de Hongrie* és a *Hungarian Quarterly* mit és kiket tartott reprezentáns magyar irodalomnak.¹¹

Ami Illyést illeti, erre a felelet egyértelmű: saját, kiküzdött írói szerepe és minősége mellé, hangsúlyozom mellé, s nem azt helyettesítve, politikai felhatalmazás, megerősítés is társult. Az irodalmi teljesítmény kapott méltán, a korszellemmel, a kor irodalmi és politikai közérzetével megegyezően kinevezést. Nem volt ez brutális politikai gesztus: a politikának ugyan szüksége volt Illyésre, de nem várt el cserébe olyat Illyéstől, ami Illyésnek ekkor ne jött volna szívéből. 1948-as Kossuth-díját méltán kapta: a máig egyik legszínvonalasabb irodalmi folyóiratnak, a *Válasznak* volt szerkesztője, mögötte volt a *Nyugat* társszerkesztői múltja, majd azután a *Nyugat* folytatásaként létrejött *Magyar Csillag* szerkesztése. (A *Nyugat* folytatása önmagában fejedelmi poszt.) A háború éveiben az utóbbi folyóirattal is, a *Babits emlékkönyvvel* és *A francia irodalom kincsestára* összeállításával is a széles nemzeti összefüggés megteremtője volt. S akkor még nem szóltunk saját írói munkásságáról, a művekről. A háború utáni időszakból csak néhány mű címét emeljük ki: az *Amikor a Szabadság-hídra a középső részt fölszerelték* című és *A reformáció genfi emlékműve* című verseit (1945 és 1946), és a *Hunok Párizsban* című esszéregényt (1946).

Illyés 1945-től akadémikus, ahogyan Márai is, igaz, ő már 1942-től levelező tagja a tudós testületnek. 1945 után Márai egyre inkább a periféria felé szorul. Igaz, jelennek meg könyvei: 1945-ben *Darázs* című drámája, 1945-ben *Naplója* (1943–1944), *Ihlet és nemzedék* című tanulmánykötete és *A nővér* című regénye. 1947-ben *Medvetánc, karcolatok* címmel tanulmánykötete lát napvilágot és a *Sértődöttek* című regényének két kötete (1947 és 1948). A ciklus befejező, hatodik darabja – *Művészet és szerelem* címmel – 1948 tavaszán már készen állt a nyomdában, de már nem jelent meg, a kötetet bezúzták.

A korszak kezdetén mindketten szabadon publikálnak, s Márai győz a mennyiség tekintetében. De míg Illyés lehetőségei ekkor még szinte korlátlanok, Máraié fogyóban.

Mindketten naplót írnak. Illyés kezdte korábban, még 1929-ben, alig 27 évesen. Márai első naplója 1943-as keltezésű, a háborús élmény

készíteti írásra, a „túlélő” olvasónak szánja. Kettejük kezdő naplóíró életkora között tizenhat év különbség. Bár majdnem egyidősek, ez a különbség a naplók szempontjából szinte egy nemzedéknyi távolság. Márai mindig is a „láthatatlan nyilvánosság” számára ír, nem magának. „A napló, a legbizalmasabb is, mindig az emberiségnek készül, s ezért talán őszintébb, ha őszintén bevalljuk, hogy nem tudunk egészen őszinték lenni, írók, semmiféle írásunkban, leveleinkben és naplójegyzeteinkben sem. Egyébként, naplóíró, nem sokat tartok arról a magányos őszinteségről. Őrizd meg titkodat! – s írd titkosan és őszintén, címmel, szerkezettel, szándékkal, ahogy egyedül lehet és illik.” Évekkel azelőtt, hogy naplóba kezdett volna, terjedelmes tanulmányt tett közzé a *Nyugatban* Jules Renard naplójáról.¹² Érdekelte tehát a napló, mint önkifejezési forma, izgatta a napló(k) lehetséges hangneme, tematikai és műfaji kérdései. Illyést viszont inkább idősebb korában foglalkoztatta a műfaj problematikája. Az akkor rajta kívül senki által nem ismert sajátjáé és ugyanakkor Máraié is. 1968-ban rögzítette a következőket. Elsőként azt a passzust idézzük, melyben a naplóval való saját birkózásáról ír: „Miért hagytam abba újra és újra a naplóírást? Mert hiába tudtam eleve a műfaj fő veszélyét, én is csak hivalkodtam, kérkedtem. A fogyatékoságaimmal is. Nincs napló, amelynek írója még a legtitkolandóbb szennyesek kitarásával is ne valamiféle rongyozást művelne. Hisz azt veti papírra, ami érdekes az ő számára. Aminek a központjában ő áll; vagy amihez valamilyen ő viszonyul. Érdekesen: érdekében fekvően.” De vajon nem minden irodalmi mű középpontjában szerzője áll, tehetjük hozzá önkényesen. Vagy mégsem önhatalmúan: hiszen akit ezen eszmefuttatás után értelmez, elemez, Németh László, a magyar irodalom legszubsjektívebb írója. S mit mond Márairól? „Márai naplóinak, még ha hitelest tudatnak is, azért nincs hitelük, mert az események rajzolása közben önarcképre gyakorolnak.”¹³ Márai „megfelel” Illyésnek, még ha évtizedekkel korábban is vetette papírra, amit állít. Azt kérdezi ugyanis Renard kapcsán, hogy „Mi célja egy írói naplónak? Időrendben számot adni eseményekről, a külvilágról? Ezt a feladatot az újságok fürgébben és alaposabban elvégzik. Közelebb kerülni a naplón át önmagunkhoz? Ez lenne az igazi értelme. De lehetséges-e, ha tudjuk, hogy más is olvassa? Igen, lehetséges. Az író olyan ember, aki soha nincs egyedül.... Az emberiségnek gyón.” S amikor Dosztojevszkijt olvas, egyetértőleg idézi Zoszima sztarec mondatát, mint „minden emberi magatartás legmélyebb értelmét: »Menjen az emberek közé és tegyen vallomást.«”

Ezzel szemben miből állnak Illyés naplói: nemcsak „hagyományos” naplóírói feljegyzésekből. Rendre dokumentumokat, „elidegenítő” hatású vendéganyagokat illeszt közénk. Újság- és folyóiratcikket, írókongresszuson elmondott felszólalást, rádióelőadás szövegét. Ezzel egyre inkább magától akarja eltávolítani a közsféra felé próbálja tolni a napló középpontját. Személytelenít. S erre éppen az az írói szerepfelfogás készíti, ami párizsi emigrációjából való hazatérte óta sajátja, és ami 1945-ben és azt követően a koré is. Illyés irodalmon túli, képviseleti szerepet tulajdonít az irodalomnak. Számára az 1945. évi társadalmi változások értelme a felszabadulás, az „új honfoglalás.”¹⁴ Újságcikkeinek hangját a toborzókból és az indulóktól kölcsönzi. *Levél vidékre. – Munkába rögtön!* – ez a cím egy a parasztpárt lapjában, a *Szabad Szóban* megjelent és a naplóba átemelt újságcikk publicisztika címe.¹⁵ Veres Péter levelére is a nyilvánosság előtt válaszol. A posta akadozik, „zsebekben, tarisznyákban, levéltárcákon át” a jóindulatra és segítőkészségre bízva vándorolnak a levelek, inkább a nyílt levél műfaját választotta. Megtehetette: a magánélet és a közélet problémái nemcsak, hogy szorosán összekötődnek. Illyés (és Veres Péter) lelkesedik, a megfigyelő pozíciójában Márai, mint látni fogjuk, az első pillanattól kezdve kételkedik. Az Illyés által vállalt szerep persze ugyancsak az első pillanattól kezdve tele van belső feszültséggel. Egy karszalagos rendőr ment fel hozzá a hegyre, le akarta vinni a városba, mert megalakult a parasztpárt, s annak Illyés, miként a rendőrtől értesült, egyik vezetője. S amikor először ment át Pestre, egy utcai plakáton, falragaszon látta, hogy neve a parasztpárt öt vezetője között van kinyomtatva.¹⁶ Vállalta a vezetőségi tagságot, hiszen ez szervesen következett korábbi írói és közéleti szerepéből. De rögtön hozzátette: „...ezzel a megszabadulással én végre írónak szeretnék felszabadulni. Éppen csak a kezdet nehezétől nem állok félre. Elfogadtam, hogy az első állványok felállításhoz mindenkire szükség van.” Mindehhez a Veres Péternek válaszoló kinyomtatott, azaz nyílt levélben hozzáteszi: „...az egyszerű jelentkezésből, hogy itt vagyok, nem állok félre a nehezétől, épp csak íróként akarok élni s kedvem szerintiként, munka, munka és munka lett, azaz tanácskozás, tanácskozás és tanácskozás, ahogy az már törvényszerű ilyen időkben.”¹⁷ Többféle tisztség lehetőségét kínálják fel ezekben a hónapokban Illyésnek. Irodalmi és közéleti, politikai szerepek sokaságát. „Gellért a *Csillag* ügyében [...] csak teljesen függetlenül vállalnám a szerkesztést, nem az Írószövetség nevében.”¹⁸ Keresztury: vállaljam a kultusztárcát, hozzám eljönne államtitkárnak...¹⁹ Politikus és író kerül szembe egymással

ekkor Illyésben. Jönnek az írói igazoltatások, Szabó Lőrincet letartóztatják, Illyés mozgósít az érdekében és kiáll mellette, mire rögtön megtámadja a polgári radikális oldal és a *Népszava*. A napló szerint Illyés ekkor többször beteg. A betegség magánügy, de a közvélemény is tud róla, hiszen Márai is említi. Hiszen amikor Illyésről ír, a betegséget komoly karaktertényezőnek látja. Illyés nagyságát és kicsinységét méri fel ebben az 1946 kora tavaszán keletkezhetett naplójegyzetben, s egyben saját elmagányosodását is. „X. azt kérde, van-e író, akivel beszélgetni szoktam? A kérdés megdöbbsent. Nem, nincsen ilyen író. Illyés az egyetlen, akivel beszélhetnék, aki mindent tud, amit írásról és egy írónak az élethez való viszonyáról tudni kell: tud írni, teljes erővel és öntudattal, művelt, értesült, a szó nemes értelmében, mint egy vadállat és magándetektív egyszerre, huncut, van humora... vele tudnék beszélni. Ő az egyetlen élő író, a szó másik értelmében... De sunyi, paraszt, mindegyre hős szeretne lenni, s aztán megijed, elbújik a betegségbe, vagy a felesége szoknyája mögé. Nem beszélhetek vele, a szakadás túlságosan nagy. [...] Nincs kortársam többé.”²⁰ Az idézet közbeni három pont talán azt jelzi, még tovább is tudná sorolni Illyés erényeit. Nagyra tartja vagy inkább szeretné tartani. Olyan nagyra tarthatná, mint Kosztolányit, Babitsot, Karinthyt vagy Móriczot. „Az ember tudta, ha nagy baj van, csak ki kell nyújtani kezét, s megragadhat egy kezét.” Az említettekkel egy pozícióban tudná számon tartani Illyést, ha. S ebben a feltételes módban az ítélet.

Illyés következetes korábbi én-jéhez. A parasztnak sorsa van számára, nem jelleme. Nem is parasztot, inkább parasztságot lát. Vele szemben Márai most kezd „falukutatásba.” A háború előtt, mert felesége zsidó volt, Leányfalura menekült, ott vészelték át a főváros ostromát. Otthona romokban, kis kocsira szedi össze, majd kocogó szekérral szállítja könyvtára összeszedett maradványát.²¹ Falusi lakó marad, nincs hova visszaköltöznie az ostrom elmúltával. „Bizonyos, hogy még mindig nem tudom a teljes, föltétlen igazat: egy társadalmi osztályt, mely ennyire zárkózott, mint a magyar parasztság, nem lehet esztendő alatt »megismerni«. De egy s más dereng. Nem véletlen, hogy ez a nép, a magyar parasztság »szabadul fel« utolsóként Európában. Minden más nép elintézte már paraszti problémáit; forradalommal vagy társadalmi fejlődéssel. A magyar most is mástól várja, hogy elintézi számára ezt a kis forradalmat, a földosztást. S a legrosszabb pillanatot választja ehhez: vesztett háború végét, készletek, vetőmag nélkül. Mindenki tudja, hogy a földosztás, éppen most, egyértelmű a katasztrófával; a zsellér éppúgy

tudja, mint az úr.”²² Valóban idegen segítséggel történt a gyors földosztás. A szovjet csapatok hadműveleteik támogatását remélték a felszabadult lakosságtól, parasztságtól. Most kerül csak Márai kezébe Illyés könyve, *A puszták népe* is. Dicséri: „Kitűnő könyv, gazdag, őszinte. De ez a könyv sem tud meggyőzni arról, hogy a puszták népe nem felelős mindazért, ami az évszázadokban történt vele; nemcsak a gróf, s később a zsidó nagybérlő.”²³ Zárkózottsággal jellemzi Márai a parasztságot. Milyen lett volna az az osztály, amelynek nem volt, mert nem lehetett társadalmi képviselője? Hiszen a népi irodalom, a szociográfusok, s velük az urbánus származású katolizált zsidó származású költő és kiadói szerkesztő éppen a hírhozó szerepre, *Magyarország felfedezésére* vállalkozott. A köztudatba emelni a hárommillió koldust, közvéleményt teremteni a földkérdésben. Igazságtalan Márai, állapítsuk meg nyugodtan. Saját nem-tudását fordítja vissza, s jellemzi a parasztságot. Abban, amit tapasztal, minden bizonnyal igaza van. Empíriáját kétségbe nem vonhatjuk. „Pócsmegyeri Shylockokat” lát, „dagadt parasztasszonyokat, akik csípőre tett kézzel nézték rakott hombárokkal gazdag házuk és kertjük kapujából a lidércalakszerűen ödöngő, az oström poklából előtámolygó pestieket...” A parasztok spekulálnak, „s ha adnak, akkor olyan áron, amely messze túl van az uzsora határain; egy kiló krumpliért huszonöt cigarettát kérnek, tehát huszonöt amerikai centet, egy arany pengőt; vagy egy kombinét; s így tovább...”²⁴ Valóban, a város ekkor levetkőzött a falu javára. Amit lát, erkölcsi érzékét sérti, s hozzáteszi: „S ezek nevében mernek ítélni »népi költők« a polgárság erkölcsse, vagy erkölcstelensége fölött!...” De nem ő az, aki a pincelakó „polgár” viselkedését kritizálja hasonló módon a *Szabadulás* című regényében? A falukutató Márai nyugalma megbillen. Nem tud leszűrt véleményt adni, bizonytalan. S éppen azért ítélkezik magabiztosan, mert még a tanuló, ismerkedő fázisban van. Az utóbb történetek persze megerősítették tapasztalásában, s a korabeli folyamatok egészének kritikus szemlélésében.

A napló és az emlékirat a legközelebbi műfaji rokonok. Az emlékirat és levél abban különböznek a naplótól, hogy azok írója többnyire egész írástudását, minden hatóeszközét, ha tetszik egész művészi készségét beveti írás közben. S a verifikált ismereteket, az értelmezett folyamatokat mutatja már be. A napló műfaja ezt nem teszi „kötelezővé.” Milyen érdekes, hogy Márai naplót is írt a koalíciós korszakban, majd emlékiratot is, az 1972-ben megjelent *Föld! Föld!...* című könyvét. Ez utóbbit nem szakítják meg nem a korszakból fakadó megjegyzések, a véletlen

olvasmányélményekre való reflexiók. A napló meghatározó rendezőelvé és nem szervezőelvé az idő. Inkább retorikus, mint poétikai eszköz. Emlékirat más. Nem regény ugyan, de ennek is a teleológia a szerkesztőelvé. Azért, mert írója a saját sorsában, a valóságban, a politikai életben látta utóbb még világosabban a teleológia működési elvét.

Illyés aktív alakítója volt az eseményeknek. Szervező, szerkesztő. A Népi Művelődési Intézet szorgalmazója és a *Válasz* szerkesztője. A naplóíró pozícióját lényegesen meghatározza, hogy befolyásolja vagy csak elszenvedti az eseményeket. Illyés „társszerzője”, de mindenképpen helyeslője az eseményeknek, noha a történelem nem engedelmeskedik mindenben az ő akaratának. Márai a háború utáni években eleve szemlélődik csak. A védő pozíciójába szorul. Gyakori értékszerkezet az emlékiratokban – ez esetben Márainál már a napló folyamatában megkezdődik ez –, hogy a korábban élesen bírált világ minősül át utólag értékessé, mert ami felváltja, még hitványabbnak bizonyul.²⁵ De nem eleve ezzel a rezignációval és kiábrándulással indult Márai a „szabadulás”-nak. A tétet nagynak látta, de nem zárta ki az esélyt, hogy „az államból nemzetet” lehet építeni.²⁶ A felelősségvállalás, az önvizsgálat sem idegen tőle. „Mert másfélmillió ember nem pusztul el egészen ártatlanul; a sorsot hívni is kell; s e másfélmillió ember éppen úgy ártatlan, mint bűnös; mind ártatlanok vagyunk és mind bűnösök vagyunk, mert hívtuk is ezt a sorsot, amikor nem tagadtuk elég hangosan, ingereltük is, amikor nem tiltakoztunk idejében egészen és erélyesen, minden következménnyel.”²⁷ Keresi az okokat, hogy min múltott Magyarország erkölcsi hanyatlása. És noha döntően a politika szférájában leledzik az ok, nem ott vizsgálódik, hanem a mindennapokban, a közösség mentalitásában. Máraitól nem idegen a konzervativizmus kiválasztódás tana. Elfogadja, hogy az intézmények hosszú fejlődés útján lettek azzá, amik, akik az élükön állnak hosszú évek, évtizedek, vagy annál is hosszabb idő kulturális örökségét, a kultúra eszenciáját hordozzák szinte génjeikben. A műveltséggel szolidáris, a nagy emberi teljesítményekkel, s nem a társadalommal. „...mindig van egy elit, nem jobboldali, vagy baloldali – hanem emberi elit – az a ritka fajta, aki nem akar keresni egy erőszakos helyzetet, mert tudja, hogy a műveltség a kolostorcellákban, vagy a koszos műtermekben kezdődik.”²⁸ Illyés a radikális alakíthatóság tanát vallja. Kiáltványt fogalmaz a parasztság művelődése ügyében, tevőleges részese a Népi Művelődési Intézet megszervezésének.²⁹ Márai viszont kikel az új káderek ellen, undorodik az uralkodási kultúra nélküliek hatalmától.

Nem érdekli a történelmi folyamat, aminek bábája többek között Illyés is. Azt mondja többek között: „Az oroszok műveltség-tisztelete, s vágyuk a műveltség után erős. Mindössze száz, kétszáz esztendő kell hozzá, hogy az a vágy köznapi valóság legyen. Mert a műveltséget nem elég megtanulni, hanem örökölni is kell. Emlékek nélkül nehéz igazán műveltnek lenni; hiányoznak a reflexek.”³⁰ Illyés szelíden és szolidárisan csak annyit mond: „Ez a világ – a mai valóság – még csak úgy enyém, mint a szobrásznak a kötömb. A benne rejtőzködő szobor az enyém. Nemcsak a magamé; a művet másokkal együtt kell kibontanom, mindazokkal, akik ismerik a tervet, de ismerik a kő sajátosságait is.”³¹ Márai egyre élesebb lesz a még itthon töltött évek alatt, egyre markánsabb politikai ellenvéleményt fogalmaz meg. Egyre több írásaiban, jegyzeteiben az irónia, a gúny. Ez utóbbi elemek kiszorítják a rezignációt. Azt vallotta, hogy csak a „magyar nyelv térfogatában” tud létezni, mégis, vagy éppen ezért az emigrációt, a magányt választotta. Illyés marad: és megírja az *Egy mondat a zsarnokságról* című versét, a korszak 1956-ig titkos, majd utána a rendszerváltásig újból eltitkolt dokumentumát.

Amikor a 60-as évek végén Illyés Amerikában járt, meg akarta látogatni Márait. A találkozás elmaradt, hogy mi volt az igazi oka, nem tudjuk. A közvetítő, Cs. Szabé László, aki említést tesz a tervről, udvariasan homályban hagyja.³² Nem tudjuk, csak találgathatunk, milyen lett volna kettejük találkozása. Igaz, kitűnő kamaradarab, hangjáték téma lehetne, de ez már a fikció birodalmába tartozik. Nem azt várták-e viszont mindketten, hogy naplójuk majd szembesülnek és dialógusba lépnek, vitatkoznak? Ez a valószínű. S ez a fontosabb, s immár meg is történt.

(A tanulmány az egri Eszterházy Károly Főiskola kommunikációs konferenciáján 2002. áprilisában elhangzott előadás alapján készült.)

JEGYZETEK

1. W. MATTHEWS: *British Diaries*. Berkeley, 1950.
2. G. R. HOCKE: *Das europäische Tagebuch*. Wiesbaden, 1963. – Idézi ALEXA Károly: *A rendszerváltozás és egy naplótárgyat*. *Alföld*, 1993/2. 22.
3. *A szubjektív irodalom*, 1888.
4. BIRKÁS Endre: *Diárium*, 1945. 46.; HÁMORI Zoltán: *Demokrácia*, 1945/37.sz.; HORVÁTH Márton: *Szabad Nép*, 1945. dec. 2.; KÉZAI Béla: *Új Ember*, 1945/18.sz.; KÓSA János: *Színház*, 1945/19.; VAJDA Endre: *Magyarok*, 1945/6. 286–288.; VÁMOS Magda: *Magyar Nemzet*, 1945/170.; ZELK Zoltán: *Szabadság*, 1945/255.

- sz.; KOVALOVSKY Miklós: *Embernevelés*, 1946/196–203.; NAGYPÁL István [Schöpflin Gyula]: *Társadalmi Szemle* 1946/4. 314–318.
5. ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1946–1960.*, 8.
 6. MÁRAI Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946.*, Vörösváry, 1991.
 7. MÁRAI S.: *Napló 1945–1957.*, Akadémiai–Helikon, 1990. 21.
 8. DÁVIDHÁZI Péter: „És ki adta néked ezt a hatalmat?” In: *Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára.*, Argumentum, 1998. 9–26.
 9. ESTERHÁZY Péter: *I Norfolk. Élet és Irodalom*, 2002. ápr. 19. 3.
 10. BAYER Zsolt: *A lélekről és arról, mi fog történni. Magyar Nemzet*. 2002. ápr. 23. 6.
 11. FRANK Tibor: *Literature Exported: Aspects of The Hungarian Quarterly, 1936–1944*. In: Uő.: *Ethnicity, Propaganda, Myth-Making*. Akadémiai Kiadó, 1999. 296–308. A tanulmány korábbi, kevésbé teljes változata magyarul: *A Hungarian Quarterly irodalompolitikája 1936–1944. Filológiai Közlöny*, 1978/1. 55–65.
 12. *Nyugat*, 1935/12.
 13. ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1961–1972.*, Szépirodalmi, 1989. 260. és 268.
 14. *Honfoglalók között. Riport a dunántúli földosztásról*. 1945. Kötetben: *Itt élned kell*. Szépirodalmi, 1976. II. 261–301.
 15. *Szabad Szó*, 1945. márc. 31.
 16. KABDEBÓ Lóránt interjúja Illyés Gyulával. In: *A háborúnak vége lett*. Kozmosz–Móra, 1983. 155. és 157.
 17. ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Szépirodalmi, 1986. 349. és 353.
 18. 1945. ápr. 26.
 19. 1945. április 28. *Naplójegyzetek*. 355. és 356.
 20. MÁRAI S.: *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946.*, 134–135.
 21. MÁRAI S.: *Napló 1945–1957.*, Akadémiai–Helikon, 1990. 14.
 22. MÁRAI S.: *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946.*, 55–56.
 23. MÁRAI S.: *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946.*, 47–48.
 24. MÁRAI S.: *Ami a Naplóból...*, 252.
 25. VERES András: *Egy műfaj a gyorsuló időben*. In: *Alföld*, 1993/3. A Debreceni Irodalmi Napok *Napló redivivus* címmel rendezett tanácskozásának szerkesztett szövegei. 46–49.
 26. *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946*. 10.
 27. *Ami a Naplóból kimaradt...*, 12.
 28. Az *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946* című kötet bevezetőjében idézi VÖRÖSVÁRY István. Vörösváry, 1991. 5.
 29. ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1946–1960.*, Szépirodalmi, 1987. 73–79.
 30. *Ami a Naplóból...*, 25.
 31. ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945.*, 395.
 32. Cs. SZABÓ László: *Hunok Nyugaton*. Auróra Könyvek 2., München, 1968.

G. A. ÚR X-BEN – ÉS NÁLUNK

Keletkezés-, kiadás- és fogadtatástörténeti vázlat

MOTTÓ HELYETT

Déry Tibor nevezetes *Niki* című kisregénye először az *Új Hang* 1956. 6. és 7. számában jelent meg, majd néhány hónappal később könyvalakban is. E két közlésnél nem ugyanaz a mű mottója, bár mindkétszer Tacitus *Agricola* című művéből származik. A folyóiratközlés élén a következőket olvashatjuk:

„Domitianust tehát, bár hirtelen haragú és éppen olyan zárkózott, mint amilyen engesztelhetetlen természet volt, Agricola józan, okos magatartásával szelídebbre hangolta, mert makacssággal s a szabad gondolkodás hiú fitogtatásával nem hívta ki maga ellen a végzetet a hírnév kedvéért.”

A *Magvető* kiadásában 10 150 példányban, Csernus Tibor illusztrációival megjelent első kiadásban viszont így hangzik a mottó:

„...jóllehet Nerva Traianus napról napra gyarapítja korunk áldásait, és a közbiztonság ma már nemcsak jámbor reménység, óhaj, hanem ennek az óhajnak szilárd biztosítéka is van, mégis emberi gyarlóságunk miatt a jóvátétel, az orvosság lassabban hat, mint a betegség. Amiképpen testünk is lassan növekszik és gyorsan pusztul el, ugyanúgy a szellemet is könnyebb elnyomni, mint új életre hívni... Hát még ha meggondoljuk, hogy tizenöt év alatt, ami nagy idő az emberi életben, sokan a véletlen balesetnek, a legtehetségesebbek pedig az uralkodó kegyetlenségének estek áldozatul!”

Domitianus (81–96) császár zsarnok és bürokrata volt, Traianus (98–117) viszont megszilárdította a belső rendet, engedékeny volt a provinciákkal szemben. Mi készíthette Déry Tibort arra, hogy az első közlés után megváltoztassa a mottót? A *Niki* 1955 középső hónapjaiban keletkezett. Ezt megelőzően, áprilisban Nagy Imrét felmentették minden tisztségéből és pártfunkciójából, majd december elején ki is zárták a

pártból. Az őszi hónapokban erősödik a balos és a reformer erők harca a pártban. Egyelőre a balos rákosisták győznek. Decemberben Déry a pártfegyelmi eljárás során utolsó figyelmeztetést kapott, majd a következő év elején ki is zárták. 1956 februárjában lezajlott ugyan Moszkvában az SZKP XX. kongresszusa, ám Rákosi továbbra is első titkára a pártnak, s ellenzékének felszámolására törekszik. Ilyen helyzetben jelent meg 1956 júniusában *Niki* első mottója. 1956 júliusának derekán azonban szovjet nyomásra felmentették Rákosit tisztségei alól. Utóda ugyan az a Gerő Ernő lett, aki semmivel sem bizonyult nála jobbnak, mégis, remény mutatkozott arra, hogy ki lehet lépni a totális diktatúrából. A második mottó tehát ezt a reményt fejezi ki, de korántsem Gerőhöz kötődően.

Azon is gondolkozhatunk, hogy miután 1956 őszeinek reményei nem valósulhattak meg, Déryre pedig sötét börtönévek következtek, később, például a *Niki* harmadik, 1967-es kiadása alkalmából miért nem keresett az író újabb mottót. Úgy vélem, nem a Kádár-kor apoteózisát kell látnunk a második mottó véglegesítésében, bár kétségtelen, hogy a börtönből szabadult író saját sorsában is megérezhette, átélhette a konszolidációt. Tacitus szövege olyan rezignált reményt fejezett ki, ami eléggé általános volt Magyarországon a hatvanas években, ugyanakkor a tizenöt év emlegetése véletlenül egybeesik az 1945 és 1960 közötti évek számával, s ezalatt bizony nálunk is sokan „az uralkodó kegyetlenségének estek áldozatul” – bár itt két személyre kell gondolunk uralkodóként.

S alighanem azért a folytatásért is kedves lehetett az író számára ez a Tacitus-szöveg, amelyet ugyan már nem idéz, de nyilvánvalóan ismer, s amelyet a börtönévek után szinte személyes vallomásnak is tekinthetne: „Mi meg egynéhányan, akik hogy úgy mondjam, nem csak a többieket, hanem önmagunkat is túléltek, annyi évet veszve életünkéből, amennyi alatt az ifjak a vénséget, a vének pedig az emberi élet végső határát érik el, némán tengődünk.”

EGY RÉGI OLVASÓ

A G.A. úr X.-ben 1964 tavaszán jelent meg. Június elején Vácott, egy sorkatona a laktanya udvarán felállított rádióállomáson teljesített ügyeletes távirászi szolgálatot a „szovjet forgalmi rendszer”-ben. Sok volt a szabadideje, s eközben Déry Tibor új regényét olvasta három napon keresztül. Ismerte már a *Feleletet*, a *Nikit*, elbeszéléseket. Ez a regény más

volt, nagyon más, s – nincs rá pontosabb szó – magával ragadó. Ez a laktanya talán egy kilométerre feküdt a váci börtöntől. Az a régi olvasó nem tudta, hogy a regény jelentős része éppen ebben a börtönben íródott, de a börtönlétkört is megidézõ regényvilágra a laktanya zártságában könnyû volt ráhangolódni. Úgy emlékszem, naiv, de lényegi megértésrõl lehetett szó. Emlékszem, hiszen az a régi olvasó én voltam.

A MŰ KELETKEZÉSE

Déry Tibort 1957. április 20-án tartóztatták le. Meg-megújuló reményei ellenére mégis rendeztek írópért. A tárgyalás október 15-én kezdõdött, s november 13-án hirdették ki az ítéletet, amellyel Déryt az „államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése miatt” kilenc évre ítélték. Letartóztatásától kezdve 1958. május 9-ig a Fõ utcában tartották fogva, csak ekkor szállították át a Kozma utcai Gyûjtõfogházba. Nem sokkal késõbb, június 5-én meghalt – 56 évesen – az édesanyja, akivel, mint ez meglehetõsen közismert, nem közölték fia letartóztatását, hanem valódi és fiktív levelekkel azt a látszatot keltették, hogy külföldön vesz részt filmjének forgatásán. A jószándékú félrevezetés fordítva is mûködött: Böbe, Déry felesége hónapokig nem közölte a szomorú eseményt. Erre csak egy 1958. november 3-i levélben került sor, ezt 11-én egy beszélõ is követhette. Déry Tibor legközelebb november 26-án írt – írhatott levelet. Ebben olvasható, hogy „Egy szatirikus, fantasztikus regényt kezdtem írni. lelkileg egyre nehezebben viselem el a fogságot, a remény tartja bennem a lelket.”

Megszakításokkal ugyan, de börtönévei alatt Déry mindvégig dolgozott íróként. Adat nincs arra, hogy a *G. A. úr X-ben* milyen elõzmények, tervezések során kezdett formálódni. Általánosságban nyilvánvaló, hogy a marxizmusban és a szovjet típusú társadalomszervezési gyakorlatban való mély csalódottság a fõ formáló elv. Az is könnyen belátható, hogy az alkotó szerette volna a börtönélet tapasztalatait is megragadni valamilyen – fogvatartói által is elfogadható – formában. A lelkileg – is – nehezen elviselt fogság elleni szellemi és egyúttal érzelmi tiltakozás lehetséges módja volt a regényvilág megalkotása. S elképzelhetõ, hogy a végsõ lökést – vagy akár a hirtelen támadt konkrét ötletet is – az édesanya halálhíre adta meg. Kegyetlenül kemény számvetéshelyzet volt ez: a társadalom- és létfilozófiai szinten addig is sokrétû válsághelyzetet ez is mélyítette, a magányérzetet még végletesebbé tehetette.

A készülő regényről a következő hír a Bőbéhez írott 1959. január 9-i levélben olvasható: „Ami időt s erőt most munkára tudok fordítani, azt az új regényem foglalja le, mely jobban érdekel, mint a darab, gyakran el is szórakoztat, néha még meg is tud nevetetni. Körülbelül 100 nyomtatott oldal van meg, lassan megy, de azért zötyög előre. 300 oldalra tervezem, de nem itt szeretném befejezni. Műfaja? – meghatározhatatlan, egy szatirikus lázálom.” Nemsokára Franz Kafka *Der Prozess (A per)* című regényét kérte az író a feleségétől, s azt január 27-én, egy rendkívüli beszámoló keretében meg is kapta. Legközelebb a március 8-i levél említi a regényt: „A regényem egyenletesen halad, a felével megvagyok, a nagy vastag füzetnek, amelyet beküldtél, a fele megtelt. Épp ma végeztem megint egy fejezettel, a 10.-kel.” Ekkor körülbelül 110 napja dolgozott Déry a regényen, s még két hónapig, május 13-ig tartották a Kozma utcai börtönben őt és a többi 56-ost. A regényírásnak ezt az időszakát – talán teljes egészében Kosáry Domokossal egy cellában töltötte a kórházi részlegben. Kosáry emlékezése szerint neki azt mondták, hogy „valaki, egy értelmes ember, nem tudja az egyedüllétet elviselni, s ezért van szükség arra, hogy társnak odamenjek.” Kosáry megjelenítette a cellát és a napirendjüket is:

»Ez a kórházi helyiség valamivel kényelmesebb és nagyobb volt, mint korábbi cellám. Alakja hosszúkás, körülbelül két és fél méter széles és négy-öt méter hosszú, már majdnem szoba nagyságú. A két ágy a hosszanti falak mellett állt, egymással párhuzamosan. Mi napközben az ágy szélén ültünk, én az egyikén, az ajtótól jobbra, ő meg a másikon, az ajtótól balra, s a térdünkre helyezett papíron írtuk a dolgainkat. [...]

Az ellátás itt a kórházban annyival volt jobb, hogy a reggeli feketekávéhoz egy kis tejet is adtak. A „kórházi” elhelyezésről még annyit, hogy különösebb orvosi kezelésben egyikünk sem részesült. Nekem nem volt semmi bajom, Tibornak sem.

Nos, ott ültünk egymással szemben az ágy szélén ebédig. Ő a *G. A. úr X.-bent* írta, én a magyar külpolitika történetének egy fejezetét, amely utóbb külön könyvvé növekedett. *Széchenyi Döblingben* címmel jelent meg 1981-ben, s 1991-ben második kiadásban is napvilágot látott.

Délben megebédeltünk, majd újra írtunk. Estefelé, még lámpaoltás előtt – ami elég korán történt –, Tibor fölolvasta, amit aznap írt.

Nagyon sokat ült velem szemben, jellegzetes pózban – föltett térdekkkel. Nagy spirális füzet volt előtte, abba írt szálkás betűivel. Ceruzával – mert tollat nem kaptunk, hiszen az is veszélyes –, ceruzával rótt a sorokat.

Érdekes volt megfigyelnem, milyen sokat húzott ki a megírtakból. Amilyen szellemes, könnyed a fogalmazása – ha az ember olvassa –, olyan nehezen születtek meg mondatai. Kihúzta, föléje írt valamit, akkor megint írt, megint kihúzott valamit, megint föléírt; nagyon sokat javított...«

1959. május 13-án Déryt is Márianosztrára szállították. Itt sokkal rosszabbak voltak a körülmények, s ez nagyon megviselte a már nem fiatal író. Felesége, jóakarói kérték helyzetének megváltoztatását. Itt ugyanis íróeszközökhöz, könyvekhez is csak hetekkel később juthat-ezek egyéni kedvezmények. Végül július 2-a és 6-a között Déryt Budapestre szállították kórházi kivizsgálására. Innen a váci börtönbe vitték, s itt is tartották szabadulásig, azaz 1960. április 1-ig.

Ezekben a zaklatott hónapokban Déry nem tudott érdemleges írói munkát végezni. Az 1959. szeptember 5-i váci levél tudósít arról, hogy az ottani börtönkórházban „megint elkezdtem dolgozni”. Az 1960. január 2-i levél szerint „Regényemen dolgozom, ez tart a víz fölött, körülbelül 400 nyomtatott oldal van meg, még 40–50 hiányzik.” Végül a március 1-i levél közlése: „Regényemmel elkészültem, hogy mennyire sikerült, persze nem tudom. Most még néhány hetet el tudok ütni azzal, hogy egy újabb munkának kezdjek neki.”

BÖRTÖNÉVEK ÉS SZABADULÁS

Bár Déry Tibor már 1956 novemberében számíthatott letartóztatására, nem óhajtott emigrálni. Talán egyfajta demokratikusabb folytatásban is reménykedett. Sokáig azt sem lehetett biztosan tudni, hogy milyen mértékű lesz a számonkérés. Hiszen ha komolyan számolt volna Déry a majdani 9 éves ítélettel, várhatóan mégiscsak elhagyta volna az országot. Ő maga letartóztatásától kezdve reménykedett közeli kiszabadulásában is. Felesége, íróbarátai, jóakarói a munkásmozgalomból minden lehetséges alkalommal próbáltak segíteni rajta. Ismeretes, hogy 1957 őszén Nyugat-Európában is komoly szervezkedés történt Déry megmentésének érdekében. A „mindössze” 9 éves döntés alighanem ennek is köszönhető, s annak is, hogy a magyar írók döntő többsége aláírta az ENSZ-hez intézett tiltakozó levelet a magyar kérdés napirendről való levételének ügyében. Az íróknak az ítélethirdetés utáni sorsában többnyire a személyre szabott könnyítések voltak túlsúlyban – eltekintve a márianosztrai közjátéktól. A lényegét illetően azonban sokáig nem mutatkozott semmi

remény. Böbe például 1958 novemberében kegyelmi kérvényt írt az Elnöki Tanácshoz, s az elutasító választ 1959. április 14-én tudhatta meg. Ez egymagában öt hónapnyi csüggedt várakozást jelentett. Déry pártmegítélésének illusztrálására érdemes ezidőből Kádár Jánost idézni. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1959. április 28-án tárgyalta a Lukács György nézeteiről szóló előterjesztést. A főtitkár itt többek között a következőket jelentette ki Lukácsról:

„Meg kell mondani, hogy a tapasztalatok szerint neki se becsületérzése, se lelkiismerete, se erkölcse nincs, arról nem is beszélve, hogy a párthoz, a rendszerhez hogyan viszonylik. Egy ember, aki miközben felvételét kéri a pártba, egy másik pártnál kér nyomást gyakorolni ránk, hogy Déryt engedjék szabadon. Ez politikai banditizmus. Meg kell mondani, nekünk vannak bizonyos kötelezettségeink, hogy védjük a pártot minden rendű és rangú ellenségével szemben.” A „másik párt” az olasz kommunista párt volt. Kádár fenyegetőleg felvetette, hogy Lukács személyét és postáját rendőri ellenőrzés alá is lehet helyezni, s akár azt is meg lehet tőle kérdezni, hogy nincs-e szándékában kivándorolni. Lukács és Déry itt egyazon megítélésű. Ehhez képest szinte váratlannak nevezhető, hogy „a felszabadulás 15. évfordulója alkalmából” meghirdetett részleges politikai közkegyelem alkalmából egyéni amnesztiában részesült Déry Tibor és Fáy Gyula. S egyúttal a Rákosi-terror két fő alakja: Farkas Mihály és Péter Gábor is. Így nézett ki akkor a gyakorlatban a Kádár irányította „kétfrontos harc”.

AZ ELSŐ OLVASÓK

A rabok leveleit természetesen cenzúrázták a börtönben. Déryt – s más írókat, tudósokat – azért is engedtek írni, olykor már a vizsgálati fogság időszakában is, hogy rávegyék őket a mind radikálisabb önbírálatra, egyúttal elvbarátaik elítélésére. A cellában keletkezett Déry-szövegeket időnként elvették, s felsőbb szintre továbbították, majd később visszaadták a szerzőnek. Ezekről a politikus olvasókról, véleményükről egyelőre nincs adat, csak a szabadulás utáni helyzetről vannak ismereteink.

Déry Tibor általában mindig a legfrissebb művét szokta a legkedvesebbnek, legjelentősebbnek tekinteni, s így volt ezzel a szabaduláskor is. Lélektanilag is érthető ez, hiszen nem akármilyen teljesítmény a börtönben ilyen nagyszabású művet létrehozni. S azóta az idő is igazolta, hogy

a *G. A. úr X.-ben* az író egyik főműve. A kiszabadulása utáni napokban, hosszú estéken át Déry felolvasta regényét Böbének, Abody Bélának és Réz Pálnak – ennyire vágyott a megértő visszhangra.

Nemcsak a kiszabadulás, az irodalmi életbe való visszatérés is többéves kínlódás eredménye volt. Ennek főbb állomásairól beszámolt könyvében Standeisky Éva. Először a fordítást engedélyezték számára, s biztosították az ingyenes egészségügyi ellátást. Bár kritikával, de tudomásul vették a négyszemközti meghallgatásokon önbírálatát és a Kádár-rendszer melletti kiállását. A szabadság első hónapjai után Köpeczi Béla, aki ekkor a Kiadói Főigazgatóság elnevezésű főcenzori intézmény vezetője, kapta feladatul a Déryvel való foglalkozást. Egy feljegyzése szerint:

„Mint saját véleményemet elmondtam, hogy jó volna, ha a Nemzetközi PEN-nek levelet írna, a amelyben megköszönné az érdekében tett lépéseket, de megjegyzi, hogy ezek nem használtak. Elmondja, hogy elítélését jogosnak tartja, de bizonyos mértékig súlyosnak. Elhatárolja magát a disszidensektől. Írjon mostani helyzetéről és terveiről, s esetleg említse meg, hogy szeretné, ha levelét közzétennék.” Déry a levelet megírta, de nem voltak vele megelégedve, ezért nem küldték el.

Köpeczi 1961 januári feljegyzéséből a következő tudható meg Déryvel folytatott beszélgetéséről:

„A legfontosabb kérése az volt, hogy valamilyen módon megszólalhasson; elkeserítőnek tartja, hogy még a lehetőségét sem látja eredeti művei publikálásának. Én elmondtam, hogy sem »A magyar lány« című drámája, sem utópisztikus regénye nem közölhető. A regényt illetően Déry nem vitatkozott, csak azt próbálta firtatni, hogy egyáltalában lesz-e valaha is lehetőség a regény kiadására. Ami a drámát illeti, véleménye szerint az csak jó hatást válthatna ki. Én fenntartottam álláspontomat, mire Déry közölte, hogy el fogja küldeni legújabb novelláját s azt olvasom el. Az egész beszélgetésből az derült ki, hogy valóban nagyon szeretne visszatérni az irodalmi életbe, de húzódozik attól, hogy nyíltan beszéljen politikai kérdésekről.”

Szinte pontosan egy évvel később, 1962 januárjában Köpeczi ismét feljegyzést készített „néhány 1956-ban kompromittált íróról”, első helyen Déry Tiborról:

„A következő eredeti művekkel jelentkezett: *A magyar lány* című dráma, amelyben az 1934-es bécsi munkásfelkelésnek állít emléket, s mondanivalója pozitív. Egy nagy utópikus regény, amely kimondja a kapitalista társadalom züllöttségét, de ezt egy alapjában véve visszataszító

egalitáriánus képzeletbeli társadalommal állítja szembe. Néhány novella, köztük a *Cirkusz* című, amely a még meglévő antiszemitizmust leplezi le, a *Tehén*, melyben a termelőszövetkezeti mozgalom emberi problematikájáról kapunk meglehetősen naiv képet, egy 1956-os novella, amelyben rendkívül ködösen és félreérthetően veti fel saját felelősségének a kérdését. Miután egyik kísérletét sem fogadtuk el, Déry Tibor azt kérte, hogy küldjük el Diósgyőrbe, mert riportot szeretne írni összehasonlítva régebbi és mai tapasztalatait. Erre azonban betegsége miatt nem került sor. Meg kell jegyezni, hogy Déry Tibor közvetlenül a börtönből való szabadulása után hajlandónak mutatkozott arra, hogy a Nemzetközi PEN Clubnak levelet ír, amelyben megköszöni ugyan támogatásukat, de leszögezi, hogy mivel nem ért egyet, elsősorban az emigrációban lévő írókkal. Ezt a levelet nem tartottuk kielégítőnek. Déry magatartása általában rokonszenves, elismeri, hogy büntetése megérdemelt volt, bár azt túlzottnak tartja, de odáig nem tud eljutni, hogy nyíltan meg is mondja, miben hibázott, mert szerinte nemcsak az ő, hanem mások felelősségének a kérdése is felmerül. Meggondolandó, hogy ne jelentessük-e meg valamelyik folyóiratban *A magyar lány* című drámáját, amely – véleményem szerint – összes eddigi írásai közül a legpozitívabb, bár kétségtelenül igaz, hogy nem mai kérdésekről szól.”

Aztán mégsem a végső címén *Bécs, 1934* című dráma publikálására került sor, hanem a *Számadáséra*, ez az a bizonyos 56-os novella, amely az *Új Írás* 1962. szeptemberi számában jelenhetett meg. Ezt követte ugyanott a *Cirkusz*, majd 1963 elején a *Kortársban* a *Philemon és Baucis*, az *Élet és Irodalomban* a *Libikóka*, majd *A tehén*. S szinte egyidőben ezekkel megjelent a *Szerelem* című elbeszéléskötete, a kolumna szerint 10 300 példányban. Déry Tibor tehát hat év után ismét igazi olvasói elé léphetett. A novelláskötet kritikai visszhangjáról ezúttal azt kell feltétlenül megjegyezni, hogy az egyes szerzők általában kerültkék a kényesebb kérdésekkel való foglalkozást.

G. A. ÚR SZÍNRELÉP

A regényből ugyancsak az *Új Írás* kezdett el részleteket közölni 1963. novemberi, decemberi, majd 1964. januári számában. Illés Lajos, az akkori főszerkesztő visszaemlékezése szerint öt részletet választottak ki közlésre, de a harmadik rész után utasították, hogy álljon el a továbbiaktól.

Rövidesen fel is mentették tisztségéből. Az *Új Írás* közlései: *Előszó, Az út, Ismerkedés a várossal, – A lovasok, – G. A. úr második előadása az óhazáról*. Később ezek a fejezetcímek elmaradtak. 1963. decemberi számában a pécsi *Jelenkor* is közölt egy részletét *G. A. úr jegyzetei* címmel, ez G. A. első szállodai ébredését beszéli el. E közlés külön érdekessége, hogy az egy hónappal *korábbi Új Írás*belihez képest egészen más az előszó. Mivel ez elfeledett szöveg, érdemes teljes egészében idézni.

„G. A. úr útjegyzei, melyeknek egyik részlete alatt olvasható, véletlenül kerültek birtokomba. Bár mind különöc tartalmuk, mind kissé modoros stílusuk ellen sok jogos kifogást lehetne felhozni, úgy vélem egy-egy részletét – de végeredményben tán az egész jegyzetanyagot is – hiteles adatai s megbízhatósága miatt a közönség ízlésének és erkölcsi érzékének veszélyeztetése nélkül nyilvánosság elé lehet bocsátani. A történelem tanúsága szerint az emberiség egyik legkedvesebb szórakozása, hogy gondosan megvizsgálja tapasztalatait és szüntelenül okuljon rajtuk. Tán ezek a jegyzetek is valamennyire hozzá fognak járulni e hasznos időtöltéshez.

Az útleírás közvetlenül az első világháború után keletkezett, amikor is G. A. úr – bizonyára incókolatlan dölyfből – hátat fordított a civilizációnak és egy számunkra ismeretlen földrész nagy kiterjedésű fővárosában telepedett le. Ha ítéletében meg lehet bízni, e város még Londonnál és New Yorknál is nagyobb, jóllehet jelentős része rom, vagy legalább az volt G.A. úr ott tartózkodása idején és rokonszenves lakosai kevés gondot fordítottak arra, hogy akár házaikat, akár önmagukat megvédjék a pusztulástól, sőt! De ne vágjunk elébe a történetnek! Tény, hogy G. A. úr sok különös szokással találkozott X. városában s ezeket részletesen s tiszteletreméltó tárgyilagossággal jegyezte fel mindaddig, amíg maga is a város veszélyes vonzásába nem került s menekülni volt kénytelen, hogy el ne szédüljön. hogy mi lett további sorsa, nem tudom. Európába való hazatérése után – jegyzetei itt kerültek kezembe – alighanem még egyszer visszautazott X.-be, hogy folytassa vagy lezárja egy ottani szerelmi ügyét.

A jegyzetek 1957-ben kerültek a kezembe, három évet fordítottam rá, hogy sajtó alá rendezzem őket.”

Déry új regényének már a teljes megjelenés előtt sajtóvisszhangja támadt. A *Népszabadság* éberségből sietett vizsgázni. Héra Zoltán folyóiratszempléjében kategorikusan foglalt állást:

„A regénynek eddig még csak az első része jelent meg, határozott véleményért még nem is formálhatunk róla. Annyi azonban bizonyos, hogy

az itt közölt rész: a történetnek és a témának (a szabadság és a rend problémájának) az exponálása olyan elgondolást sejtet, s olyan írói közérzetre vall, amely szocialistának semmiképpen nem nevezhető.”

Tóth Dezső a *Kritika* 1964. áprilisi számának élén áttekintő tanulmányt közölt a *Hatalom, erkölcs, osztályharc* kérdéskörének megjelenéséről a kortárs magyar irodalomban. Illyés Gyula, Németh László, Mészöly Miklós, Sánta Ferenc művei mellett Déry Tibor új regényével is foglalkozott. Szerinte e műből hiányzik a szocializmus. A tárgyalt művek összességéről jelentette ki, hogy:

„Ez a kihagyás – nem tematikus, hanem ideológiai értelemben – mindenütt ott lappang és ez az oka annak, hogy az említett művek a személyi kultusz hatalmi torzulásának kritikáját sem szolgálják. Mert az absztrakt hatalom és az absztrakt erkölcs konfliktusaiból kimaradt néhány fontos igazság. [...] kimaradt valahol a személyi kultusz és a proletárdiktatúra kategorikus szembehelyezése, mert végülis a kettő elválaszthatatlansága a forrása a dezillúzióknak, a hatalommal szembeni szkepszisnek, a kiutak illúzióosságának.”

A párt harcosait azidőben szinte kizárólag a marxizmus-leninizmus és annak létező gyakorlata melletti kiállás érdekelte, így nem is gondoltak arra, hogy az absztrakttá tétel az általánosítás egyik lehetséges módja, arra pedig még kevésbé, hogy az adott diktatórikus viszonyok között másként nem is lehetett volna bírálni a szocialista hatalmat.

A regény legelső publikációi megszólalásra készítették a külföldi magyar fórumokat is, Sinkó Ervin a *Híd* 1964. 4. számában az *Új Írás* két közleménye alapján rendkívül részletes és értő olvasónaplóban foglalkozik G. A. úrral és X. városával. Pontosan látja és leírja, hogy a mű ellen-utópia. Főbb vizsgálódási szempontjai: az utazás motívuma, a bujdosó alakja, a magányosság, a kíváncsiság és annak hiánya, az idő kérdése, a roncsmező, mint a nihil birodalma, egy (atom)háború utáni helyzet megjelenítése, az X.-beliek állandó nevetgélése mint a félkegyelműség jele, a mű nem egzisztencialista, hanem realista volta. A két részlet alapján „arra is lehetne következtetni, hogy a szocialista vagy éppen a kommunista rendszernek egy sajátos, bár fejtetőre állított, degenerált rendszerével állunk szemben.”

A korabeli olvasóban az is erősíthette e vélemény igazát, hogy Déry előtt Sinkó Lengyel József *Elejétől végig* című híres, a sztálini törvénytelenégeket egy ember sorsán keresztül bemutató elbeszélését mutatta be.

A párizsi *Irodalmi Újságban*, ugyancsak 1963. decemberében Györffy Miklós a teljes mű ismeretében mutatja be a regényt, amely

nemcsak a magyarság számára, hanem Európában is „az utolsó húsz év legjelentősebb alkotásai közé tartozik: Kafka víziói nem víziók itt, mert egy nem akármilyen író mond életével, nem akármilyen körülmények között, nem akármilyen »Nem«-et kora sötét erőinek.” A regény „szinopszisának” részletes ismertetése után leírja azt is a szerző, hogy „X. nem ismeretlen város, sőt nagyon is ismert pokol ez a valóságból”. Külön kiemeli még Erzsébet alakját és G. A., illetve az elbeszélő Déry hozzá való viszonyát: „A világirodalom klasszikus pokoljárásaitól főleg ezért üt el Déry regénye: fény ragyog ebben a pokolban, ha nem is X. cella falain, de belül, G. A.-ban”.

A REGÉNY MEGJELENÉSE ÉS KRITIKÁI

A regény 1964. áprilisában jelent meg. Az előzményekhez képest meglehetősen széles körű volt a kritikai visszhang: a tíz írás közül nyolc Magyarországon, egy Pozsonyban, egy Újvidéken látott napvilágot. Tanulságos a megjelenés időrendjében felsorolni a szerzőket és a lapokat:

BORI Imre = *Híd*, 1964. 6.;

MONOSZLÓY M. Dezső = *Irodalmi Szemle*, 1964. 7.;

B. NAGY László = *Kortárs*, 1964. 7.;

HORGAS Béla = *Alföld*, 1964. 8.;

SZ. KOVÁTS Lajos = *Alföld*, 1964. 8.;

TÓTH Dezső = *Új Írás*, 1964. 9.;

FARAGÓ Vilmos = *Élet és Irodalom*, 1964. IX. 5.;

SZABÓ György = *Népszabadság*, 1964. IX. 5.;

PÁNDI Pál = *Kritika*, 1965. 3.;

HORVÁTH Barna = *Theológiai Szemle*, 1965. 3–4. (március-április).

Látható, hogy e kritikák többsége három hónap leforgása alatt jelent meg, tehát eléggé gyorsan. Legfeljebb az feltűnő, hogy a legfrissebb reagálásra képes napi- és hetilap a sereghajtók közé tartozik. Mintha meg akarták volna várni az irodalmi folyóiratokat, hogy azok „helytelen” nézeteire is reflektálhassanak.

Olvasva-újraolvassa ezeket a cikkeket, egyértelmű, hogy a szerzők egy része elsősorban a műalkotást elemzi, egy második része elsősorban a szocializmust félti, egy harmadik része pedig e két szempontot – az ideológiai-aktuálpolitikait és az esztétikait – próbálja valamilyen módon egyensúlyozva érvényesíteni. A legszínvonalasabb elemzések Bori Imrének,

B. Nagy Lászlónak és Pándi Pálnak köszönhetőek. Az előbbi kettő a műre mint irodalmi alkotásra figyel, Pándinál meghatározóak az ideológiai-politikai szempontok is.

A bírálatok egyik felében a fő hangsúly a regény értékeire esik. Ide sorolandók Bori Imre, Monoszlóy M. Dezső, B. Nagy László, Horgas Béla és Horváth Barna írásai. Az ideológiai-politikai bírálat határozza meg Sz. Kováts Lajos, Tóth Dezső, Szabó György és Pándi Pál szövegeinek fő sodrát. Érdekes, hogy az Alföld egymás mellett közölte az elfogadó és az elutasító kritikát. Vannak olyan írások, amelyek hangsúlyosan szólnak a regény szakmai hibáiról: Monoszlóy M. Dezső, B. Nagy László, Horgas Béla, Faragó Vilmos, Szabó György munkái. Monoszlóy a regény utolsó negyedének elerőtlenedését, a moralizáló hangot kifogásolja. B. Nagy szerint a fő hiba a spekulatív absztrakció, aminek következtében az X.-beli világ nemcsak képtelenség, hanem józan ésszel elképzelhetetlen is. Hiányolja a humort, helyteleníti, hogy az író lemondott az emberi természet ellenállásáról. Horgas Béla a regény szerkezetét tartotta kiegyensúlyozatlannak. Faragónak alig tetszett valami. „Az olvasók csalódott tanácstalanságát” emlegeti, a regény helyenként unalmas, n. ncs benne cselekmény, konfliktus, lélekrajz. Szabó György kijelentette, hogy a regény egyenetlen és sikerületlen. Sz. Kováts csődnek tartotta Déry munkáját.

A bírálatok többsége érdemben foglalkozott a szerzői előszóval, Déry – pontosabban a regény – és a szocializmus viszonyával. Az írói magyarázat szerint:

„Mint minden utópia, ez is polémikus jellegű, tehát egyoldalú, hiszen a képzelet és a kísérlet szabadabb játéka kedvéért kihagytam belőle a történelem valóságos ellenállását; a szocializmust, hogy annál meggyőzőbben ábrázolhassam a rémületemet. Nem azt írtam le tehát, ami lesz – nem vagyok próféta sem eszemmel, sem észfölközzel –, hanem azt, ami lehetne, ha az emberiség egy elmebajos pillanatában így is kezdet emelne önmagára.

Hogy milyen lesz a jövőnk? ez az ember sorsdöntő kérdése; én csak azt írtam meg, hogy milyen ne legyen. Az emberiség és a szocializmus iránti bizalmamról tanúskodik, hogy megírtam.”

Az elemzők számára az alapkérdés az volt ez ügyben, hogy valóban kihagyta-e Déry a szocializmust. B. Nagy, Faragó és Horváth lényegében elfogadták Déry állítását, Horgas az ellenkezőjét gondolta. Tóth Dezső szerint sem a kapitalizmus, sem a szocializmus nincs jelen a regényben,

Bori Imre, Monoszlóy és Pándi szerint viszont mindegyik jelen van. Közvetett megfogalmazással Sz. Kováts és Faragó is hajlik az előszó tézisének elfogadására, de nem helyeslik ezt.

Az ideológiai töltésű bírálatok között a mélypont Sz. Kováts Lajosé, amely voltaképpen pamflet. Még Kafkát is számunkra valóbbnak tartja Dérynél, pedig Kafka ezidőben még elutasítandó szerzőnek számított. Továbbá: „Nem veszedelem ez az X. város. Még Ionesco szörnyei is valóságosabbak, Camus nihilje is jobban tapad bizonyos valóságkelemekhez. Nem veszedelem, bár annak is tarthatjuk, ha arra gondolunk, hogy ez a fantomokkal való birkózás mennyi erőt vont el s ez – Déry Tibor esetében mekkora veszteség az élő magyar irodalom számára.”

Tóth Dezső a szocializmus kihagyását tartotta a regény legfőbb hibájának. Ebből származik a mélységes pesszimizmus, amely szerint az élet a rossz, a halál a jó. Szabó György is a pesszimizmust emelte ki, s megfogalmazta reményét is: „A pesszimista történetfilozófiáknak szerencsére mindig ellentmond a história (s benne Déry Tibor azóta megtett írói útja is, a *Számadásig* és tovább); s különösen ellentmond nálunk, ahova G. A. úrnak még nem sikerült eljutnia. Jó lenne remélni, hogy főhősünk kalandos utazása a sokféle közép-európai reminiscenciával telített X. városában furcsa, és ma már rémálomnak tetsző eltévedés volt az X.-i ködben, amelyet olyan művek követnek majd, amelyben mostani világunk árnyait-fényeit is ki lehet venni.”

Legalaposabban Pándi Pál foglalkozott ezzel a kérdéskörrel. Ő úgy látta, hogy „Nincsenek distinkciók sem a kapitalizmuson, sem a szocializmuson kívül és belül: a kiábrándulásnak, a reménytelenségnek, a távlattalanságnak éppen ez a határtalansága, körvonalazatlansága az írói tartalom lényege.” Pándi nyíltan beszél Déry börtönéveiről, s kijelenti, hogy „Nem a törvénytelenység börtönözte be az írot, hanem a törvénytelenégeket leküzdő, megújuló szocialista rend; nem konstrukciós per volt a Déryé, hanem: iránytévesztésének tragikus, de az adott körülmények között elkerülhetetlen következménye. [...] Ha Déry szubjektív szándékai – legszélsőségesebb 56-os megnyilatkozásai közepette, sőt letartóztatása után is – igenelték a szocializmust, akkor reprodukálhatatlanul, tragikusan groteszk módon, a világtörténelem adott szituációjában az a hatalom képviselte az író szubjektív szándékait, amely magát az írot, objektív tettei miatt, letartóztatta.”

Érdemes azt is megvizsgálni, hogy csaknem négy évtized távlatából újraolvasva a kritikákat, mi tekinthető ma is lényeges állításnak, észrevételnek.

Egyértelmű, hogy Bori Imre munkája szólítja meg leginkább a jelenkori olvasót. Nem is kritika az övé, hanem alapos tanulmány, mintegy két ívnyi terjedelemben. Leírja, hogy 1956 tapasztalatai beleépültek e műbe. Meglátja az időkérdés központi szerepét, az időtlenséget. Mintha tudta volna – s talán értesült is róla –, hogy a regény eredeti címe *Óra mutatók nélkül* volt, s csak később, amikor Déry megtudta, hogy Carson McCullers írt hasonló címen regényt, akkor változtatott ezen.

A világkép részletes tárgyalása mellett nagyfokú figyelem irányul a motívumokra: a roncstelepre, a szürke színre, a flóra és a fauna teljes hiányára, a láthatatlan tulipánra, szabadság és hazugság kettősségére. Méltó helyet kap Erzsébet rejtélyes és megfoghatatlan alakja. A Kafka világától való határozott megkülönböztetés mellett a József Attila-párhuzamok (*Reménytelenül, Elégia, Óda*) sem kerültek el Bori figyelmét.

B. Nagy László ugyancsak tanulmány értékű írása gondosan elhelyezte az életműben az új és újfajta regényt. Úgy látta, hogy a modern nagyvárosok lázadó fiataljai, a beat-nemzedék képviselői, a galerik tagjai bizony már hasonlóan élnek és gondolkodnak, mint X. város lakosai. Monoszlóy M. Dezső a II. világháború roncsmezőire asszociált az X.-be vezető út kapcsán. Pándi Pál az életút és az életmű összefüggéseibe ágyazva azt állította, hogy a regény a szocialista eszmék megvalósíthatatlansága miatti kétségbeesés szülötte.

Végezetül azzal is érdemes számot vetni, hogy melyek azok a fontos kérdések, amelyek a bírálatokban egyáltalán nem vagy csak elvétve kapnak szerepet. Ilyen mindjárt a negatív utópia műfaja; az idő és az időnélküliség szerepe; G. A. úr alakmás jellege, életsorsa, annak befejezetlensége; a börtön-képzet, egyáltalán a börtön-fogalom értelmezése X.-ben. Tanulságos lehetett volna szembesülni a másik ember, az emberi közösségek, még általánosabban az igazság megismerhetőségének gondjával. S Boritól eltekintve inkább csak utalások történnek fontos motívumokra, pedig külön vizsgálatot érdemelne az út, az utazás, a kényszeres gyaloglás, a „helybenjárás” – természetesen a börtönlét összefüggéseiben is, aztán a természet és annak hiánya, a munka és annak hiánya vagy a nevetés, a kényszeres jókedv a lepusztultságban.

A hazai kritikák többsége mereven szembeállította az 1956 utáni Magyarországot és a regény világát, holott egyrészt nem ez lett volna az elemzői feladat, másrészt 1956 – vagy még tágabban az ötvenes évek egésze és a regény között valóban nagyon szoros és akár életszerűnek is nevezhető a kapcsolat.

Több, korábban mereven elutasított külföldi útra vonatkozó kérelem után először 1963 tavaszán mehetett „nyugatra” Déry Tibor. 1963. március 15-én tartott bécsi felolvasása előtt rövid nyilatkozatot tett. Ebben határozottan kijelentette, hogy „1957-ben letartóztattak és börtönbe kerültem – véleményem szerint igazságtalan ítélet alapján –, és hogy – úgyszintén véleményem szerint – annak idején én jogos gondolatokat juttattam érvényre. [..]

Ma az a helyzet, hogy szabadon írhatok. Egy korlátozással. Nevezetesen azzal, hogy nem írok a szocializmus ellen. De én szocialista vagyok, éppúgy, mint azelőtt és ennek a korlátozásnak önként alávetem magam.

Természetesen hangsúlyoznom kell ugyanakkor, hogy különbséget tesz a politika és világnézet között.”

Déry ezen kétarcú hűségnyilatkozata – s más hasonlóké nem igazán győzték meg a párt képviselőit. Hetvenedik születésnapja alkalmából csupán az *Élet és Irodalom* közölt, az is névtelenül „köszöntő” cikket, s ez is fontosnak tartja szeméremre vetni 1956-os szereplését, valamint „a magyar irodalom egyik legpezzsimistább regényét”, vagyis a *G. A. úr X-ben* címűt. Lukács György köszöntő írása sem jelenhetett meg, csak *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-ban. „Egy kölni lapban ugyancsak a születésnap alkalmából megjelent egy beszélgetés az íróval, akit agyonhallgat a hazája. Ebben jelentette ki Déry. „...ne higgye, hogy minden fölösleges volt, ami nyolc évvel ezelőtt itt lejátszódott. Nézzen szét hazámban. Börtönben voltunk. de mégis mi győztünk...”

PILINSZKY ÉS KERTÉSZ BABÉRJAI CSEH FÖLDÖN

Beszélgetés Gál Jenővel, a prágai Károly Egyetem tanárával, a Prágai Tükör szerkesztőségi tagjával – többek közt – fordítási tapasztalatairól, Pilinszky János műveinek és Kertész Imre Nobel-díjának csehországi fogadtatásáról

– Ön nemcsak huszadik századi magyar irodalmat tanít a Károly Egyetemen, hanem kisebbségi szociolingvisztikai kutatásokkal is foglalkozik. Milyen kutatásokról van szó?

– Inkább úgy fogalmaznék, hogy foglalkoztam. Továbbra is érdekelnek az ilyen jellegű kutatások, viszont jelenleg nincsen olyan konkrét programunk, amelyen kollégáimmal együttműködnék. Az egyetemen, a tanszékünkön belül létezett egy szociolingvisztikai csoport, (mi ugyanis az Általános nyelvészeti és Finnugrisztikai Intézet része vagyunk), és ezen belül egy neves cseh szociolingvista, Jiří Nekvapil már a 90-es évek elejétől rendszeresen foglalkozik a közép-európai kisebbségeknek a többségi sajtóban megjelenő képével. Főleg a romakérdés foglalkoztatja, ám hangsúlyozom, hogy elsősorban nem romisztikai, hanem szociolingvisztikai megközelítésben foglalkozik a témával. A 90-es évek elején egy Soros pályázaton belül kutattuk a szlovákiai szlovák, a szlovákiai magyar, a magyarországi magyar, illetve a csehországi cseh sajtóban megjelenő cigányságképet. Ezt követően heterogénebb témához nyúltunk: egy másik tervezeten belül, amit a Cseh Akadémia támogatott, jómagam a csehországi magyarság önmagáról és a többségi nemzetről, tehát a csehekről kialakított képével foglalkoztam. A hétköznapi kommunikációt kutattam kisebbségi kontextusban.

Többi kollégám a német és cigány kisebbség kérdését tanulmányozta. Ez a kutatás már csupán Csehországra korlátozódott, nem a közép-európai térségre, mint az előző. Mind a mai napig érdekelnek az ilyesfajta kutatások, de ilyen kis szakon belül az egyik legnagyobb problémánk, hogy kevés az oktató, és nem győzi az ember. Mindegyik szakterület külön embert igényelne: a huszadik századi magyar irodalom, az irodalomelmélet, a fordításelmélet, és a szociolingvisztika ugyanúgy,

holott ez is csupán egy részterület. Az említett kutatásokat egy nemzetközi team végezte, amelynek volt egy manchesteri cseh-angol, egy szlovákiai szlovák, és néhány csehországi tagja, de jelenleg ők sem dolgoznak együtt. A közös kutatások mintegy tíz éves időszakot öleltek fel. Ma mind különböző dolgokkal foglalkozunk, de tudunk egymásról és alkalomadtán egymás segítségére lehetünk.

– *Oktat és kutat tehát, de tudjuk, fordítások is fűződnek a nevéhez. Petr Pithart Hatvannyolc (Osmašedesátý) című kötetét ültette át 1993-ban magyar nyelvre, ami eredetileg álnév alatt, szamizdatként jelent meg a neves cseh politikus tollából, és jócskán feldúlta a független értelmiségiek körét.*

– Nem tartom magam fordítónak. Egyfajta belső indíttatásból fordítottam. Az embernek vannak különféle szerelmei, olyan művek, melyeket valamilyen szempontból fontosnak tart. Még a rendszerváltás előtt olvastam Petr Pithart művét, és számomra nagyon sokat jelentett, kétfajta szempontból is. Egyrészt sok mindenre magyarázatot adott a cseh nemzet legújabb kori történelméből. Ennek a könyvnek köszönhetően sokkal jobban megértettem azt a cseh társadalmat, amely gyakorlatilag 1976 óta vesz körül. De talán ennél is fontosabb az, hogy úgy éreztem, ilyen fajta komplex és ennyire kritikus felmérése a hasonló magyar történeteknek nincsen. Nem szeretnék senkit megsérteni, jól tudom, hogy van 56-os Intézet, stb., sőt általában véve is sokkal többet foglalkoznak a magyarok azzal az időszakkal...

– *Többet, de kevésbé kritikusan?*

– Igen. És 1956, hasonlóan, mint 1848, és most nem a tudósok dolgozószobájára gondolok elsősorban, hanem a közvéleményre, abszolúte szent és sérthetetlen. És én nem hiszem, hogy ez így helyénvaló. Petr Pithart könyve bátor könyv, hogy egy példát említsek: amint mondtam, Magyarországon és az egész magyarság körében 1848 szent, mondhatnám tabu. Nem szabad hozzányúlni, pontosabban másképpen hozzányúlni, mint ahogyan az belénk rögzült. Ezzel szemben Petr Pithart könyvében olvasom, hogy Hubert G. Schauer, az egyik legszkeptikusabb cseh publicista már a 19. század vége felé komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, vajon van-e értelme az önálló nemzeti létnek. Ilyen gondolatok a magyar köztudatban szentségtörésnek számítanak ma is. Hangsúlyozom: nem 1848 ellen beszélek, hanem arról, hogy a szabad emberi gondolkodásnak ne legyenek semmiféle korlátai. Számomra Schauer kérdésfelvetése egészségesebb nemzeti öntudatról árulkodik, mint az

állandó tabuizálás, bizonyos történelmi események mesterséges piedesztálra emelése.

Pilinszky megint más szempontból nagy szerelmem, akár Kertész Imre, Esterházy Péter, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula vagy mondjuk Parti Nagy Lajos, akiknek csehországi megjelenetéséhez valamilyen közöm volt.

– *Pilinszky János költészetének válogatását harmadmagával fordította le: Jana Štroblovával a Josef Hiršallal.*

– Én voltam a nyersfordító és óriási szerencsém volt, mert két kitűnő cseh fordítóval dolgozhattam. Hiršal neve csenghet talán a magyar fülnek ismerősebben, számos fordítás kötődik a nevéhez. Német, spanyol, angol irodalomból fordít és ő maga is költő, magyarul is megjelentek versei. A hatvanas években az experimentális költészetnek volt egyik jeles képviselője. Morgenstern-fordítása mindmáig felülmúlhatatlan: mindent tud a formáról, amit tudni lehet. Pilinszkybe persze nem a forma felől lett szerelmes, hanem a tartalom fogta meg. Hiršal Holan költészetén keresztül közelítette meg Pilinszkyt.

Maga a fordítás véletlenszerű kezdeményezés volt. A prágai Magyar Kulturális Központban 1991-ben volt Schaár Erzsébetnek egy kiállítása, és akkor jött az ötlet, hogy ebbe az Utca című kiállításba, amit annak idején Székesfehérvárott Pilinszky nyitott meg, helyezzünk be egy Pilinszky-estet. A nagy versek akkor még nem voltak csehre fordítva, nem volt meg az Apokrif, a Harmadnapon, az Utószó, a Frankfurt, stb., s arra gondoltam, jó lenne ezeket lefordítani. Kerestem egy embert és kettőt találtam, mivel szűk határidőn belül kellett viszonylag sok verset lefordítani. A másik fordító Jana Štroblová lett, aki oroszról fordít főként Cvetajevát, és maga is kitűnő költő. Ő annyira szerelmes lett Pilinszkybe, hogy mind a mai napig élete nagy élményének tartja a munkát, a magyar nyelv ismerete nélkül is érzi a költőt. Mikor aztán később egy önálló válogatássá bővítettük a korábban lefordított verseket és Hiršal elolvasta a Štroblová által készített újabb fordításokat is, meg is kérdezte, miért nem csupán Štroblovával dolgoztam, mikor annyira nagyszerűek a fordításai. Pilinszkynek, persze, voltak korábbi cseh fordításai is, de, mint említettem, a legfontosabb versei hiányoztak közülük.

– *Ha jól tudom, azok egy antológiában jelentek meg.*

– Igen. *Vsazování démantů (A gyémánok visszahelyezése)* volt a címe és a nyolcvanas évek elején a kortárs költészetből állította össze Milan Navrátil. Kormos István, Nagy László, Váci Mihály, Garai Gábor, Juhász

Ferenc és Pilinszky János verseiből válogatott, ez utóbbinak leginkább a *Szálkák*-korszakából szerepelt néhány verse a kötetben. Szerintem ezek a kései versek nehezen értelmezhetők Pilinszky korai nagy versei nélkül. Ezért tartottam fontosnak, hogy megjelenjen egy olyan kötet, amelyben lehetőleg az egész Pilinszkyról képet kapna a cseh olvasó.

– *A válogatás végül 1999-ben jelent meg. Milyen volt a fogadtatása?*

– A kötet a Mladá fronta kiadó gondozásában, a nagyon népszerű *Květy poezie (A költészet gyöngyszemei)* sorozatban látott napvilágot. Amikor két évvel ezelőtt megjelent Magyarországon a Bende József és Hafner Zoltán által összeállított Pilinszky János bibliográfia, örömmel láttam, hogy a költő cseh fogadtatása európai összehasonlításban is tisztelességgel állja a versenyt. Nem csupán a recenziók száma, de a fordítások kapcsán készült műsorok, rádiós felvételek, költői estek is arról tanúskodnak, hogy volt értelme a munkának. Talán azzal tudnám állításomat legkézzelfoghatóbban igazolni, hogy Pilinszky *Apokrif* című verse belekerült a cseh gimnazisták világirodalmi olvasókönyvébe.

– *Ez nagyszerű. Az ön szerkesztésében jelent meg a tavalyi év végén Magyar prágaiak – prágai magyarok cím alatt a Rákóczi Alapítvány és a Prágai Főpolgármesteri Hivatal támogatásával egy kétnyelvű kötet.*

– Mint sok minden, ez is a véletlennek köszönhető.

– *Az Ön élete csupa véletlenből áll.*

– Igen, enyhe túlzással, ahogy Weöres Sándor mondja: „nem kell ismernem célomat, mert céloom ismer engem”. Ez a munka abban az értelemben volt a véletlen műve, hogy a Prágai Főpolgármesteri Hivatal kisebbségi osztálya szerette volna bemutatni a cseh közönségnek, hogy közöttük nemzeti kisebbségek tagjai is élnek és alkotnak. Maga az ötlet kétség kívül jó volt, de sok gond adódott a kötet megszerkesztésével: nem volt egységes a szempont, így a kisebbségi szervezetek képviselői más-más megközelítésből fogtak a témához. Abba a kötetbe ennek az anyagnak csupán a fele került bele. Úgy döntöttem, hogy egy szeminárium keretén belül tovább foglalkozunk a témával. A polgármesteri hivatalból is támogatták az ötletet.

– *Miszerint egy bővített, új kötetben jelenjen meg immár kétnyelvűen a magyar kisebbségről szóló fejezet...*

– Igen. A kötet megjelenése után azonnal munkához láttunk. A csehül megírt szöveget magyarra fordítottuk, és nekiláttunk a kutatásnak. Ez a kétnyelvű kiadvány egyrészt megismerteti a cseheket olyan magyarokkal, akik szívesen éltek itt, különböző impulzusokat adtak és kaptak a

várostól, és nem érezték magukat itt idegennek. Ugyanilyen szempontból fontos a kötet a magyar kisebbség számára is: ők se érezzék, hogy teljesen gyökértelenek a cseh fővárosban. Prága mindig fontos szellemi és kulturális központ volt a történelem folyamán. Tisztában vagyunk vele, hogy túl sok újat nem tudunk nyújtani, hiszen nagyrészt meglevő forrásokból gyűjtöttünk, de reménykedünk, hogy így egybegyűjtve ráleljenek az olvasók arra, amit keresnek, illetve aki utána akar járni egy-egy fontos alkotónak, annak ez a kötet kiindulási alapul szolgálhat.

Tudatában voltunk annak, hogy Prágában éltek olyan egyéniségek, akik önálló monográfiát érdemelnének. Jelentőségükre a szócikk hosszával próbáltuk utalni. Liszt Ferencé egészen rövid, nem azért, mintha nem tartanánk nagyra, hanem mert élete nem elsősorban Prágához kötődik. Nyilvánvalóan Dobóssy Lászlónak vagy Rákos Péternek sokkal nagyobb szócikk jár ki ebből a szempontból.

– *Práger Jenő* nevével e kiadványban találkoztam először. Bécsben, Pozsonyban és Prágában működtetett könyvkiadót és magyar nyelvű könyveket is kiadott. Nem lenne érdemes napjainkban is hasonló kiadót működtetni?

– Azt hiszem, hogy nem. Annak idején Práger sokkal nagyobb piaccal számolhatott. Magyar könyveket a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége ad ki – az említett kötetet is ők támogatták. Önálló kiadó nem működne, és hogy az EU-ban hogyan alakul a helyzet, kérdéses. Ma egy cseh kiadónak is hihetetlenül nehéz talpon maradnia. A Kalligram Kiadó pedig lefedi a közép-európai térséget, és a lengyel, magyar, cseh fél felé is közvetít.

– *Mit illik tudni a prágai székhelyű Rákóczi Alapítvány működéséről?*

– Csupán részben ismerem a tevékenységüket. A kilencvenes években jöttek létre azzal a céllal, hogy hivatalos formát teremtsenek azokra az esetekre, ha különféle mecénások szeretnének különféle magyar tervezeteket támogatni. Akadnak támogató kedvű emberek, persze nem Hatvány Lajosokról van szó, de a csekély összegekből az alapítvány minden évben tud támogatni magyar kezdeményezéseket.

– *Ön Kertész Imre csehországi fogadtatásával is foglalkozott, sőt tavaly decemberben a Prágai Magyar Kulturális Központban az író tiszteletére rendezett laudáción is felszólalt, melynek védnöke a Magyar Köztársaság nagykövete, Forrai Kristóf volt. A rendezvényen felszólalt még Jiří Stránský, a cseh PEN Club elnöke és Antonín Jelínek, a Cseh Írók Szövetségének tiszteletbeli elnöke is, és csupa dicsérő szó hangzott*

el. Am egyik írásában, amely a Prágai Tükörben látott napvilágot, kissé szomorúan tette közzé észrevételeit: a csehek fájlalták, hogy a díjat nem Josef Škvoreckýnak ítélték oda. Melyik műsorról és miről volt tulajdonképpen szó?

– Kertész Imre Nobel-díja kapcsán különböző „kötelességeim” voltak a cseh közvélemény felé: írnom kellett a díj magyarországi fogadtatásáról, egyáltalán Kertész Imre jelentőségéről, magyar és európai viszonylatban. Kérdésére válaszolva szeretném azonban hangsúlyozni, hogy nem csupán az Ön által említett szerencsétlen cseh tévéműsor ügyén igyekeztem megszólalni, de a cseh sajtóba írva nem hagyhattam szó nélkül azt a méltatlan, lehangoló, fanyalgó magatartást sem, amelyet magyar földön tapasztalhattunk bizonyos, viszonylag pontosan körülhatárolható körökből. Ami a csehországi fogadtatást illeti, a *Kaddis...*, ami tavaly még kapható volt, a Nobel-díjat követően elfogyott és második kiadása is napvilágot látott, s nemrégiben megjelent a *Sorstalanság* is. Éppen a napokban volt egy megbeszélésem az Academia Kiadó igazgatójával, akitől megtudtam, hogy a *Sorstalanság*ból már minden példány, azaz kb. 4 500 kötet elfogyott, és a *Kaddis...* újabb kiadása is eltűnt a polcokról, utánnymódon gondolkoznak. Fontos lapok elismerően írtak róla, nemcsak hungarológusok, de a magyar kultúrához nem kötődő mérvadó cseh kritikusok is, például a *Mladá Frontána*ban, amikor még senki nem sejtette, hogy Nobel-díjas lesz. Az a bizonyos tévéműsor, amely felháborított, egy új cseh kritikai klubnak a második adása volt; témája az irodalom volt, neves irodalmárok, publicisták, tudósok szerepeltek benne. A műsort felvezető riportban hangzott el a kérdés, vajon ki is kapta az idei Nobel-díjat, ha se nem Škvorecký, se nem Kundera? Egy teljesen ismeretlen magyar – hangzott a válasz, majd ezt követően a jelenlévők hosszasan – és elítélően – elbeszélgettek egy műről, amit nem is olvastak. Az egyedüli kivétel Jiří Pelán műfordító, irodalmár volt, aki olvasta a *Kaddist*, s habár ő, mint megjegyezte, nem „olyan nihilistán szemléli a világot, mint Kertész”, de úgy gondolja, hogy a *Kaddis* bravúrosan megírt mű. Ezen kívül jórészt arról szólt a „vita”, hogy a Nobel-díj csupán politikum. De végső soron számomra az volt a felháborító, hogy egy tudós klubban közel fél órát beszélgetnek felelős emberek, köztük egyetemi tanárok is, valami olyanról, amit nem is olvastak. Azon nyomban megírtam észrevételeimet egy cseh lapnak, de a cikk végül nem jelent meg. Kirívó eset volt, amit nehezen fogok fel. Egyébként más fórumokon nem kérdőjelezték meg Csehországban Kertész Imre Nobel-díját.

„ÁLOMBÓL FELÉBRESZTVE”

(A modern magyar költészetet
és önmagát értelmező Tandori-próza olvasása)

(Részlet)

Tandori Dezső *Költészetregényének* hátoldalán pársoros idézet, tördelt szedésben; (Ideális olvasóm a könyvet keze ügyében tartja!) „A költészet a legnépesebb műfajok egyike, írva vagyon, s mégis a hang dolga.” Így az első három sor. Ez az „írva vagyon” sokfelől és sokfelé fejt ki jelentésmezeit, egy pillanatra fölötlik az „írva vagyon” bibliai utalás jellege, és ez nagyon szépen teszi ódonná, komollyá, öntvényszerűvé azt az egyszerű kijelentést, hogy írva van a költészet, tehát néma, hiszen írva van, s mégis a hang dolga. A kétféle jelentésről még egyszer tehát: *Ez írva vagyon, másrészt ő, a költészet írva van.* Már is a Tandori által bravúrosan művelt modulált két- vagy többértelműségek nyelvi erdejébe indulunk. Nézzük tovább! *Mégis a hang dolga.* Tehát egyrészt hangból van a költészet, másrészt „hang dolga”, a hangtól függ, attól, hogy kinek milyen a hangja. Ezek a fülszövegek, motók s egyéb paratextusok nagyon megfontolt, szerves elemei a Tandori-könyveknek, melyek általában a szerző könyvelképzelésének részei. Ez a kis idézet is (mely majd látjuk, önmagában is mű, nem csupán részlet) a dolog természeté miatt bonyolult, a szerzői szándékból adódóan viszont egyszerű, esszenciális megfogalmazása az egész könyv lényegének. Kicsit megállunk itt, az jön, hogy „kavicsként kopik”! Csiszolódik, alakul, szépül? De nem fogy, nem lesz kevesebb. Vagy csak jó ötlet ez a *kavics* szó? Majd ezt is meglátjuk. „S így lehetsz néma, ha szól benned.” *Némaság a hang helyett?* Igen, a másik ismert tandoris fogás: az önutalás, itt éppen a leghíresebb koanjára. Ez a koncentráció a korábbi saját szövegekkel a Tandori-pályán rég megfigyelhető jelenség, „...ha kavicsként kopik és nem kopik és hull, akkor még vígan is élhetsz attól.” Ez vers is! Rím, ritmus, lélegzet van benne. Ritmikus próza, *költemény prózában*, ahogy Baudelaire, Turgenyev, Koszolányi és Márai művelték.

Aztán elkezdjük olvasni magát a *Költészetregényt*. Már-már meglepő, hogy egész egyszerűen *Bevezetés* a neve a bevezetésnek, melynek első mondata a hírhedt Cage-kijelentés parafrázálása, vagy pontatlan idézése imígyen: „Hogy nincs mit mondanom, és ezt mondom, és ez a költészet, Cage telitalálata. Cage szellemének telitalálatos jellemzése? Már nem is emlékszem pontosan, annyit idéztem.” Jellemző a második mondat pontosító igyekezete: nem csak arról van akkor tehát szó, hogy Cage jól eltalálta, hogy mi is a költészet, ha komolyan vesszük ezt a mondatot egyáltalán, hanem inkább arról van szó, hogy ez önjellemzés, „Cage szellemének telitalálatos jellemzése”. Ennyi feszült figyelem a pontosságra törekvés érdekében máris meggyőző, és ezután a látszathenyesség, a legyintés, „már nem is emlékszem pontosan”, csak megerősíti bennünk a hitet, hogy itt bizony a lehető legpontosabb kifejezésre törekszik, aki ezeket a mondatokat egymás után rakja. Ennek az alkotónak mi sem fontosabb, mint a következetes, állandó pontosítás, most gyorsan azt mondanám, hogy *egy életen keresztül*.

„Valami bedarálódik” – írja, és akkor „mintha valóság-álmunkból riadnánk fel, egyszerre írni kezdünk”. Mélyértelmű, költői, tömény ez a *valóság-álmunkból riadás*, az élet álom, ugye. Ez a motívum variációként bukkan fel a harmadik bekezdésben, még mindig itt vagyunk, még éppen hogy elkezdtük olvasni a könyvet. „Ha álmomban riasztanak, akkor is tudok beszélni a költészetéről.” Itt közhelyes, köznapi fordulatként tér vissza a motívum, illetve ilyen köznapiasnak éreznénk, ha nem állana utalásos, ironikus viszonyban fennköltebb első megjelenésével: „mintha valóságálmunkból riadnánk fel”. És ez pedig Szép Ernőre asszociáltató fogalmazás.

Most az olvasást megszakítva, a *Bevezetés* című fejezet végére szaladva, azt látjuk, hogy Salinger, József Attila, Kosztolányi s mások említése után, évszámokkal egy történet kezdődött meg. Idézem az utolsó sorokat: „Hangosan sírtam, igen. A költészet a legnépesebb műfajok egyike, írva vagyon” stb., és ez az a pár kis sor, amelyről beszéltünk, amellyel találkoztunk a könyv hátsó borítóján is. A könyv négylapos bevezetője költészetelméleti esszé. Szakcikk és szépirodalom, analízis és vallomás. Bizonyára a regényesség (?) egyik legfontosabb, ha nem legfontosabb helye. Nagyon röviden (ezért szükségszerűen tömören) a költészetrel kapcsolatos, fontos, mindmáig megválaszolatlan, talán megválaszolhatatlan kérdéseket vet föl. S nem csak fölveti ezeket, itt nem kérdések sorakoznak, hanem kijelentések, válaszok is. Csak melleleg jegyzem

meg, de azért ez az: hiszem fontos, hogy Tandori itt, mint ahogy más műveiben is mindenkor, a korszerű művészettudományok legmagasabb szintjéhez viszonyítva számít modernnek, aktuálisnak, találónak. Ahogy szépirodalmi, úgy értem egyértelműen szépirodalmi műveiben is a korszerű irodalmi irányok fősodrába vagy inkább első kísérleti vonalába tartozik. (Ugyanígy azokban az esszéiben, amelyeket viszont inkább elméleti tartalmúnak tartunk.)

Ezek a jelentések nem az íráson kívülről vagy *nem* kizárólag az íráson kívülről, előzetes megfontolásokból fejlődnek ki, hanem (ahogy ez Derridáról is elmondható) szövegei in *scriptó* mozgása adja többértelműségüket, az esztétikai értékét és a gondolatok dialektikusságát. Vagy ahogy az újkritikus Brooks írja: „A mű nem közvetít, nem ábrázol, öntörvényű organizmus, és mint szavakban megvalósuló tett, *verbál act* létezik.” Ez azért jut az ember eszébe, mert nem értelmezhetők, nem értékelhetők a Tandori-írások „tartalma” önmagukban, független lényegként.

De most nézzük konkrétan: Tehát ez a pár oldal nem értékelhető azzal az eléggé hagyományosnak mondható kérdéssel ill. ebből a kérdésből kiindulva, hogy tudniillik mit is állít a szöveg? (Mert állít ugyan valamit, valamiket, de közben saját magát is adja, saját magát állítja, tettként létezik.) Éppen ezért, vagy ezért is érzi az ember úgy, hogy ezek az esszék legalább annyira szépirodalmi természetűek, fikcionálisak, mint amennyire művészetfilozófikusak. Ezeknek a soroknak a megértése sem könnyű, de talán a megértésük nem is akkora probléma, mint a visszaadásuk, tartalmuk elmondása, hogy miről is van itt szó tulajdonképpen. Mit is mond, rövidebben összefoglalva, a szerző? Tudjuk, nem is jogos, nem is korszerű a kérdés. Mit mond? Önmagát mondja, persze-persze.) Megkíséreltem a választ. Természetesen nagy erővel jutnak eszünkbe ilyen válaszadásra törekedve az aktuális feladatban – hermeneutikai és recepcióesztétikai megfontolások. Az a gadameri gondolat például, hogy a megértő ember saját egzisztenciáját faggatja, mikor kérdéseket tesz fel a műnek. Kétszeresen is így van ez itt, ahol Tandori gondolatait Cage-re hivatkozva indítja, majd sok más szerzőre is utal, s így faggatja saját egzisztenciáját. A Tandori-olvasó, jelen sorok írója ugyanezt teszi a Cage-t idéző és faggató Tandori-szöveggel immáron.

Még egy jellegzetesség, mely valóban élettélivé, ízessé, zamatossá, húsossá (hogy úgy mondjam), teszi ezt a nyelvet, ezt a beszédet. Az, hogy az olvasóval *mindenkor dialogikus* viszonyban van ez a szöveg, és kommunikációként létezik. Ahogy Iser mondta abban a gondolatsorában, ahol

az előzmény valami olyasmi, hogy 'a szöveg materiális adottságában olyan virtualitás, ami a szubjektumban találhatja meg aktualitását'. (Kérem olvasómat, ne képzelje, hogy tudományos divatcikkelyeket cédulázok bele a Tandoriról szóló gondolataimba. Fordítva van ez. A Tandori-olvasás közben a Tandori-szövegek ezeknek az elvi megfontolásoknak telitalálatú illusztrációinak tűnnek, vagy még másfelől: Tandorit olvasva ötlenek fel az irodalomról alkotott újabb gondolatok, és ami a legmeghökentőbb, szó szerinti idézéseket tesznek lehetővé, annyira eleven, friss és érvényes ezen tudományos megállapítások és a Tandori-szövegek közötti, mondjuk most már így, dialógus.)

Értelmezéseim első lépéséhez szerzőnktől kölcsönzöm a módszert. Ahogyan már korai esszéiben, kritikáiban is megfigyelhettük, értelmezéseinek kiindulása mindenkor a műalkotás szoros olvasata a *close reading*, az *explicatione de texte*. Ezt a módszert választotta Tandori *Azsalu saruvasa* írásai idején már, s azóta is ezt tökéletesítette. Egy globális elképzelés, előfeltételezés által meghatározottan, figyelmesen vizsgálja a nyelvi egységeket (hangokig, árnyalatokig, szupraszegmentális elemekig: hanglejtés, szünet, stb.), majd ezek segítségével jut el egy mélyebb, átfogóbb értelmezésig. Ez nagyjából a hermeneutikai szövegértelmezés menete. Befogadás-esztétikai gyakorlatként, érzésem szerint, a legjobb magyar nyelvű példa. Azért a legjobb, mert nem emészthetetlen szakzsargonra támaszkodva, nem ezek mankójával döcög az értelmezői nyelv, húzva maga után a hálóját, s elég keveset fogva, hanem a fent jelzett elméleti bölcsességeket (nem tudom, mennyiben ösztönösen és mennyiben tanultan, de mindenesetre alkatának leginkább megfelelő módon) úgy alkalmazza Tandori Dezső értelmezői gyakorlatában, hogy az eredmény rendkívül meggyőző, mély és általánosított igazságokhoz vezet. Az ezekről való beszámolás, mint már korábban is jeleztem (és ez már egy újabb probléma), nem könnyű és nyilvánvaló, hogy függ most már a Tandori-olvasótól is.

Aki a *Költészetrezény* Bevezetésében töpreng, a következő kérdéseket teszi föl (8–10 soros bekezdésenként egy-egy ilyen nagysúlyút): mi a *költészet anyaga*, vagy mik a költészet anyagai, hogy miben áll a költészet *személyessége*, hogy mi ennek a költészetnek a *tárgyköre*, mi köze az egésznek a *világhoz*, és hogyan viszonyul mindez az alkotói igényhez, mi a *funkciója* vagy célja? Ezek után szó van a költészet *műfaji* kérdéseiről, a világ *egyéb tevékenységeihez való viszonyáról*, és hogy hogyan csinálja az ember a költészetet, *hogyan csináljuk!* E kérdések lényegre törő markáns és egyéni

megválaszolása után kezd regényessé válni már a bevezetés is. Erősödik az a *beszélgetés*, amelyet a költő saját emlékeivel és kedves irodalmi műveivel folytat, és a költészet jelenlegi helyzetének praktikus kérdéséig ível. „Valami belénk darálódik” – mondja, és „mintha *valóság-álmunkból* riadnánk fel, egyszerre írni kezdünk, és hát persze, hogy mindig valamit” – folytatja. Kedves gondolata ez a valóság-álmomból való riadás, ahol a valóságból egy *erősebb létbe* (Rilkét idézem) riad föl, riad át a költő, és írni kezd valamit.

Erről a valamit-ről mondja, hogy *mi nem* az, amiről ír a költő. nem a hétköznapiok anyaga. Írja, hogy csak a józan hétköznapiok anyagát tagadjuk meg. Következő gondolati lépésben arról beszél, Shakespeare-re utalva, hogy a *légi semmit ruházzuk föl állandó alakkal*. Ennek elhagyása, tagadása lehet azután a költészet. Kérdő mondatban folytatja, hogy a költészetnek talán külön anyagai lennének, külön költői tárgyköre volna, mely „kettős kölcsönös kiváltságban lebeg”, vagy „tenyeres-talpasan ott áll a földön”. Ha jól értem, a *kettős kölcsönös kiváltság* úgy jön létre, hogy, egy: a költő megtagadja a hétköznapiok anyagát, kettő: a légi semmit felruhazza a hellyel, névvel, alakkal, három: ezt hagyja el, ezt tagadja meg. Így őrizi meg valóságból való emlékét, melyet megtagadott, és földi valósághoz való kapcsolódását, melyet elhagyott. De Tandori kérdő mondatát úgy folytatja, hogy ő inkább a „tenyeres-talpasan földön állásra” gondol a költészet státuszát jellemezve. Aztán „kinek-kinek a maga álma” – teszi hozzá. Ez nem más, mint annak deklarációja, óvatosabban, szerényebben: jelzése, hogy a valóságról és költészetről való felfogás, azaz az a sajátos viszony, amely a valóság és költészet és a szubjektum között mozog, létrejön, kinél-kinél más és más.

Az emberi tevékenységek sorában a költészet egyszerűen „ősi, emberi megnyilvánulás”. „De mely minőségben? Magam a telitalálatosságát emlegettem sokat, tehát, hogy mint a nyíl, a párbajtőr hegye etc. Olyan lenne.” Azt mondja, „elemi, emberi igény a telitalálatosság”, és ez készíti a költői megnyilvánulás létrehozására az alkotót. A hogyan kérdése Tandori megfogalmazásában nagyon merészen tradicionális. Így szól: „A hagyományos műfaj megkerülhetetlen.” Aztán gyorsan elmeséli név nélkül, csak utalva a csudálatos prózaemberre, hogy őt „költői antológiába is besikerítették”. A költészet itteni ontológiai körüljárásában szó van arról, hogy a költészet mindenkor „igénytöbblet minden emberi tevékenységhez”. Egyúttal olyan is, mint minden emberi tevékenység, különbözik ezektől, át is fedti ezeket. Költészet azért van, mert valakik

csinálják. „Hogyan csináljuk?... Nekem 1993 vagy 1994 hideg telén ...elindult hirtelen a költészet.” – mondja.

Itt a 7. oldalon, ahol Tandori elbeszéli, hogyan indult el hirtelen a költészet neki, érdekes két és fél sort találtam, ahol tetten érhető, hogyan csap át ez az ars-poétikus esszé valóban regénybe. (Mielőtt erről a két és fél sorról esnék szó, nézzük csak, hogy is indult el, ahogy ő mondja, neki a költészet.) Duisburgban, nem szép helyen, „fantáziátlan utcákon” mínusz tíz fokos hidegben kis füzetkébe firkálgatott „rögtön átalakított kezdeményeket”, „keservesen kibetűzhető sorokat, persze rímeseket”. „A pőre kéz meg a ceruza köré fagyott két-három perc alatt. Tartalom (tört sorok) és forma (kezem) egysége volt ez a művelet. Derekasán jött mégis a matéria” stb. Azonkívül, hogy elmeséli, hogy egy füzetbe feljegyzéseket készített, firkálgatott és ezek rögtön rímesek voltak, tehát versek vagy verskezdemények, az az érdekes, hogy ennek a dolognak, a tevékenységnek az elbeszélése viszont itt, ebben az esszében epika, tetten érhető az esszé regénybe való átcsapása. Derekasán jött mégis a matéria – mondja – „teltek a blokkfüzetkék és – rövidre fogom – jó félév, netán másfél év múlva meglett egy vékony verskötetem”.

Ezután ismét alkotáslélektani és a költészet lényegét érintő kérdések kerülnek szóba. Fölteszi a kérdést, hogy érdekes-e egyáltalán, hogyan ír valaki, hogyan írnak mások, hogyan ír ő. A kiemelt következtetés így szól: „A versnél csak a vers maga számít.” Alább elmagyarázza, hogy miért is különbözik ebben a költészet „a legtöbb dologtól”. Azért érdemes felfigyelni erre a részre, mert a *Mi a költészet?* kérdésében döntő megállapításhoz jut itt el. A definíció eszméje azon a ponton bukkan föl, ahova most jutottunk az íróval, hogy a költészetben valahogyan jelen van az öröklét. Amint kész van, már létezik, az ami, és mindegy, hogy utána mi történik vele. Nem így egy „Jaguár autó, egy gyermek, egy focimeccs, egy madár élete” – írja, mert ezeknek (most figyeljünk!) funkciója van, „nem marad olyan, szépen fejlődik, külön élete alakul, része a bajnokságnak, meghal és ez fáj nekünk stb.”

Következik egy felsorolás, a költészet elkülönítése egyéb írott műfajoktól: „Tömörebb, mint a próza, nem cselekményes.” (Ez nem túl sokatmondó.) „Nem igényel kiteljesedéséhez más személyeket, mint a dráma.” (Itt már kezdünk odafigyelni, mert a vékony körbevonalazásból, satírozásból mégis csak plasztikusan kezd kibontakozni, mi is a költészet vagy mi nem!) „Nem valami egyébről szól – folytatja – mint az esszé, a tudós fejtegetés, a hírlapi cikk, nem akar senkit semmiről meggyőzni,

[...] nem szép akar lenni, nem is tartalmas és okos, de a »blődli« sem lehet okvetlen célja, bár mindenfélék előfordulnak.” A költészet tehát van, „nem kell érte rendeleteket hozni, [...] háborúzni, [...] pletykálni”. A definíciós sorok után megint regényszerűség. Így kezdődik egy bekezdés pár sorral lejjebb: „A minap megkértek, válogatnék zsenyéimből” stb.

A *regényes* részben szó van tényleg többször elmesélt dolgokról. Négy évvel idősebb barátjáról, gombfoci ellenfeléről, aki prózát írt, miről eszébe jutott, hogy ilyent ő is tudhat, tehát hogy prózával kezdte 1950 körül az írást, azután Juhász Ferenc-vers említetik, verskísérletek. „De az ügy már a gimnáziumban tisztázódott” – hangzik egy fontos mondat. „Nemes Nagy Ágnes az irodalomtanárom. Petőfi-pályázat, és ismét prózával próbálkozom.” És akkor a többször olvasott, de ezen a helyen kitűnően, dramaturgiailag jól elhelyezett mondat: „Egyik legkedvesebb festőm de Staël [...] 1955. március 16-án lett öngyilkos Antibes-ban [...], érthetetlen, miért. S rólam e naptól volt tudható, hogy író lennék.”

Tandorira jellemző a bevezető esszé utolsó sorainak, (körülbelül egy oldalának) a megoldása. Van itt egy kompozíciós kérdés, mit kezd az eddig fölvetett szálakkal; Van költészetelméleti kérdés: Mi a költészet? És van tematikai, *regényeser.tény*-kérdés: mikor is kezdte Tandori a versírást? Ön-életrajzi visszatekintés-szerűen hangzik ez az utóbbi kérdés.

Nos, ez az egyébként asszociatívnak tűnő próza, amely persze legkevésbé sem mondható lineárisnak, szinte mindenütt a zárt, esetleg poénos befejezésű kompozíciót kedveli. Ebben a részben is, a különféle szálakat összefogva, magas hőfokon, hangulatilag és érzelmileg is csúcsra víve zárul az írás. Tetőpontban olyasmiről van szó, hogy az emberrel sok minden történik. Bajok, a világ ügyei, tragédiák, önelentmondások stb. És hogy ilyenkor, „amikor mindenféle hullám összezap a fejed felett”, vagy amikor a helyzet reménytelen, csak a könyv segíthet. Vagy csak a *lóverseny*, mondja, „Szemere urunkra”, ill. Kellér Andor szövegére utalva. De megjegyzi: azt tapasztalta Angliában, hogy a „a lóverseny sem segít”.

Az irodalomból *megélni lehetetlen*. Ezeket olvassuk azután: Költészetrel nem kell foglalkozni, a költészetrel az esszéíró foglalkozik. Hogy a költészetnek bármi lehet az anyaga. Idézem: „A szabad megnyilvánulásnak épp az a lényege, hogy igenis bármivel foglalkozhatsz az írásműben. Versben a foci-val, drámában a telefonszámlával, bármivel bárhol. és nem tartom a magam számára igaznak, hogy azzal a tömérdek tragédiával [...], mely az életünkben ott van, épp csak együtt élnünk kell,

némán s közben alkotnunk kell saját művünket, pályánkat – mondjuk, a mások örömére is. Nekem ez így sohasem ment, nem is fog.”

És itt tér vissza a költészet „kavics-egyszerisége”, evidenciája, a kavicsmotívum. És azután, a végén, utalás József Attilára, a madarakra és arra, hogy ő, akinek az élete a költészetével azonos (szabad így egyszerűsíteni a szép összefoglalást írása befejezésében?), sosem csinálta *halkan* a költészetet. Látjuk, ahogy szövődnek a felvetett szálak: „Nem volt az, hogy nincs mit mondanom [...] mekkorákat bögttem a [...] József Attila-könyvet olvasva [...] Hangosan sírtam, igen.” És akkor jön a szép lezárás!

Figyeljük meg, ahogy az várható is volt a magasra vitt tetőpont után: fájdalmas, szép hangulatú, tematikusan is összegző, erőteljes a zárás, mely visszakanyarodik a kezdő kérdésekhez és megnyitja e bevezetésben a költészetregényt a következő fejezetek számára. (A FEJEZET [1955–1999] következik, megkezdődött a regény.)

És akkor most idézem a *Bevezetés* utolsó sorait. „Hangosan sírtam, igen. A költészet a legnémább műfajok egyike, írva vagyon, s mégis a hang dolga. Szól, s így lehetsz néma, ha szól benned, ha kavicsként kopik és nem kopik és hull. Akkor még vígan is élhetsz attól.” Ez szépirodalmi befejezés, nem esszé, nem tanulmány.

Krúdy Bertalan, felesége és gyermekei (Pál, Ferenc, Laura és Vilmos)
1908–10., Salgótarján

A SZÍNES ÍRÓ

Százhuszonöt éve született Krúdy Gyula és hetven éve halt meg. Életműve – mint mondani szokás – ma is él és hat. Az utóbbi időkben pedig posztmodern zilálta korunk kellemes mellékhatásaként mind divatosabb szerző lett, hiszen csak elvétve akadnak egyenes vonalú, oksági kapcsolatokra épülő történetei. Regényei, elbeszélései többnyire metaforikus szerveződésűek, eltört, megszakított menetű epikai álló képek.

Rajongóit persze vajmi kevésbé érdekli az értelmezői okoskodás, a Krúdy-szöveg helytáll önmagáért, sőt mindenkori odaadó olvasójáért is. Híveit lebilincseli a soraiból áradó szecessziós álomvilág ködös-komótos hangulata. A lassú élet kultusza.

A huszadik századi magyar próza egyik megújítója a legegyszerűbb, ősi elemekből és érzelmekből építkező író. Tűz és víz, föld és levegő meghatározó közege jelképes árnyként vetül az önfeledt vallomásvevők szavaira. Az emberi élet alapkérdéseit feszegeti. A születés, a szerelem, a halál költője. Milyen különös az emberi sors! Milyen reménytelen az élet! S mégis, múlhatatlanul gyönyörű minden. Mivel mások gyarlóságait is szereti, nem esik kétségbe soha. A létezés céltalanságának belátásával, termékeny cinizmussal mennyi különcöt, hány groteszk figurát farag! Hölgyek és urak úgy járnak-kelnek az életmű lapjai közt, mint egy nagy álarcosbál forogtatagának vendégei, akik éjfél után sem vetik le maszkjukat. Minder. színes itt, mint az álmainkban. Szomorú, színes tartomány ez, színes, szomorkás emberekkel. Aki az ő mondataira bízta magát, színeket hall, ízeket lát, illatokat ízlel. Az érzékek mégsem összezavarodnak, hanem megsokszorozódnak. A látogató olyan világba lép be, mely a költői képekben gondolkodó elbeszélésmód híján tökéletesen rejtve maradna, ha tárgya egyébként ismerős lehetne is.

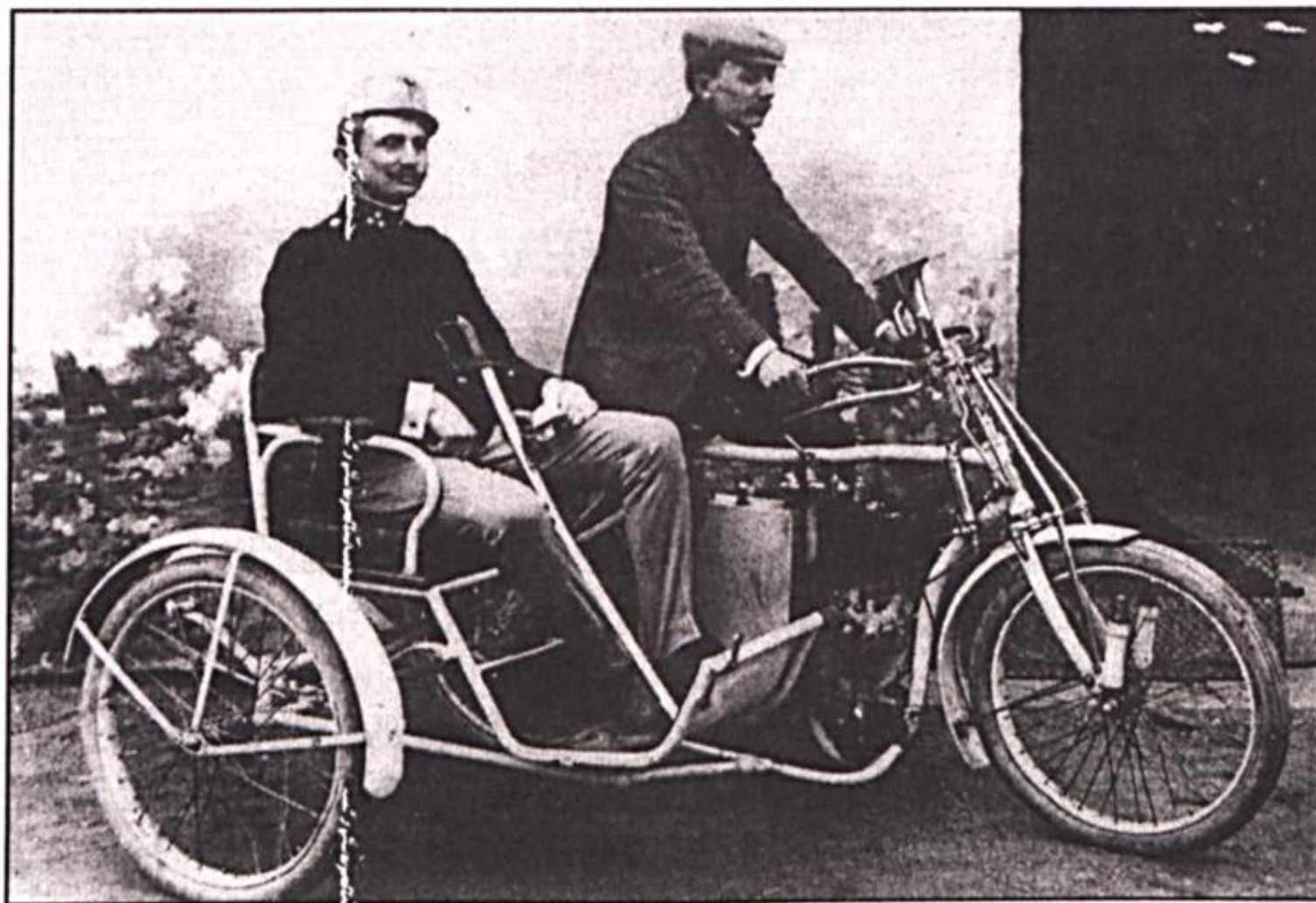
Amit mi, emberek elrontottunk, Krúdy világában épségben őrzik az álmok. Ott nem borul fel a természet rendje. Az évszakok ritmusa, nappal és éjszaka, izzó korong az égen, felhők bús játéka, szél hatalma, szállongó hópihék. Mindennek helye van, vagy legalábbis volt. Egy szilárd múlt tudatával, a mögöttes lét biztonságát vágyva-keresve bolyonganak vándorai. Magányos nők és magányos férfiak furcsa kis kalandjai.

Birodalmi ábrándokból kihullott maroknyi népek vergődése. Az ember boldogságra született, de boldogságát igen gyakran ő maga veszejt el. Rossz döntésekkel, hanyagsággal, mihaszna szenvedélyekkel, melyek nélkül mégsem tudna élni.

Az élet a Krúdy-epika olvasatában korántsem egyszerű képződmény. Sokkal inkább az egymást kiegészítő ellentétek összjátéka valósul meg benne. Aranyfényben sugárzó és koromsötét, örömtől piros és gyászfekete, megrendítően komoly és nevetségesen kicsinyes. Természetes módon itatja át templomi áhítat és féktelen, vagy gyönyör. Tünt idők lenyomata is, ahogyan megformálójuk elképzelte. Békebeli uzsonna végtelenbe nyúló délutánja a terített kerti asztal mellett, napokig tartó hallgatás a holthajtásos kocsmá mélyén, várva az idő múlását. Kalandos szerelmi utazás vidéki fogadók és apró, kopott cukrászdák között. Hosszú beszélgetés, melyben a szerelem és szeszek mámora után két ember egymásnak mesél.

Mi egyebet tehetne a szerzőjét elhagyott, önállóvá vált Krúdy-szöveg? Olvasót alkot magának s az olvasó megalkotja őt, értelmet nyer és elenyészik, majd új életre kel jövőendő olvasói által. A mesélőkedv ereje és az ünnepélyesség szertartása talán még nem veszett el végleg a világból. Talán az álmaink megőrzik jobbik énünket.

Álmodjunk együtt, kedves ünneplő olvasó!

Krúdy Pál és dr. Bácskay Gyula 1907-ben

Széki Patka László

KRÚDY ÁLMA AMÁLIA ÁLMÁRÓL

azt álmodtam hogy álmom volt
éjfél tájt a borongós októberi égen
egy felhőről kikönyökölt a telihold
bámulta a gazdátlan vörös postakocsit
ajtaja tárva nyitva Szindbád összes
levele aranyló avarszönyegre hullt
Majmunka föltekerte a petróleumlámpát
a kifogott lovak fölnyihogtak a Pegazusra
és Rezeda Kázmér ezüstös bajuszán egy
pindurka angyal huncut árnyéka hancúrozott

Veszprém, 2003. október 27.

Kelecsényi László

EGY FILM AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGNAK

Ki tudná pontosan megmondani, mióta tervezte Huszárik Zoltán a Szindbád-történetek megfilmesítését? Mikor született meg az ötlet, hogy ezekből a novellákból (s más Krúdy-szövegrészekből) forgatókönyvet írjon? Tudjuk, mikor mutatták be a filmet (1971. novemberében), de az ötletnek a kivitelezésig tekervényes és rögös útja lehetett.

Az első dokumentálható nyom 1967-ből való. Akkor adta be a II. számú stúdióinak *Szindbád szerelmei* címen forgatókönyve ősváltozatát, 169 gépelt oldalon. Irodalmi forgatókönyvnek hívják a szakmában az ilyesmit, amely már tartalmazza a leendő film teljes cselekményét és párbeszédeit, ám ez az első változat inkább hasonlított egy hangjátékra,

semmint egy játékfilm írásos tervezetére. Krúdy-novellákat fűzött láncra ez a gépirat, s még egyáltalán nem emlékeztetett a később megvalósult filmre. Huszárik annyira nem bízott a stúdióvezető és esetleges tanácsadói ítélőképességében, hogy 3 oldalas magyarázatot írt a forgatókönyv-terve elé, s mellékelte még az összeállításhoz Krúdynak *Ha én filmet írnék* című húszas évekbeli hangulatos szövegét.

Nyilván elvetették a tervet a II-es stúdióban, mert egy évvel később megszületett a második forgatókönyv-változat, de akkor már az I. számú stúdió égisze alatt. A valamivel hosszabb könyv (186 oldal) nagyjából azonos az előzményével, de sokszorosított formája már jelzi, hogy ezúttal komolyan vették a tervet. 1968. augusztusi érkezési dátum áll a könyv borítóján, a filmtervnek utána kellett megtennie a filmfőigazgatósági elfogadás szokásos útját. Az illetékesek nyilván nem láttak semmiféle politikai problémát 1968 baljós, a magyarországi reformokat is fenyegető őszén ebben a filmtervben. A forgatás zöld utat kapott, és 12 millió 860 ezer forintos limitet, ami akkoriban átlagon felüli költségvetésnek számított.

Legendás történetek keringenek róla, hogyan talált rá Huszárik a legfontosabb közreműködőkre, az operatőrre és a főszereplőjére.

Tóth János talán még ma is érzékeny sebként őrzi, hogy végül nem ő fényképezhette a filmet. A kiváló operatőr, aki addig több Huszárik kisfilmben (*Elégia, Capriccio, Amerigo Tot*) és más rendezők alkotásaiban bizonyította kivételes vizuális érzékenységet, együttműködő társírója volt a forgatókönyvnek (a film végleges főcímén dramaturgként szerepel a neve). Mégsem ő állt a kamera mögött a forgatáson, hanem Sára Sándor. Huszárikot nem lehet kifaggtatni végső döntése okáról, hiszen több mint két évtizede halott. Tóth János pedig úriemberhez méltóan hallgat. Marad a harmadik tanú, Sára Sándor, aki így vallott erről.

„Én a *Szindbádot* nem akartam leforgatni. [...] Zoli fölött egyszer, és azt mondta, hogy akkor ezt készítsük együtt. Mondtam: Zoli, ennek több oka van, hogy én ezt nem tudom elvállalni, egyrészt, hogy Krúdyt nem nagyon ismerem, tényleg egy-két könyvét olvastam csupán, nem is igazán vagyok ráhangolódva. Másrészt ezt a filmet te Tóth Janóval kezdted el – hiszen jártak terepszemlére, meg együtt írták –, hát csináld a Janóval, harmadrészben most megyek Párizsba – akkor kaptam valóban a *Feldobott kő* után egy három hónapos ösztöndíjat – ezt nekem ki kell használni. Ez nem jön össze. Erre a Zoli azt mondta, hogy ő most nem akar beszélni arról, hogy a Janóval miért nem, akkor ő engem megvár.

Hát mondtam: Zoli, ha te vársz három hónapot, utána nekem nincs filmem, én ugyan elmondtam, amit elmondtam, de mi vagyunk olyan régi jó barátok, hogy akkor természetesen ezt a filmet le fogom fényképezni.” (*Bekezdések. Pályakép Sára Sándorról.* Duna TV, 2000, 54. oldal.)

Így lett Sára Sándor a *Szindbád* operatőre, s ma már értelmetlen lenne azon meditálni, milyen lett volna a film, ha nem ő, hanem mégis Tóth János áll a kamera mögött.

A címszereplő megtalálása sem volt mindennapi feladat. Huszárik előbb olyasvalakit keresett, aki külsőleg alkalmas az általa elképzelt filmalak megelevenítésére. Kalandja a javakorabeli Vittorio de Sicával a hazai bulvársajtó szenzációja lehetett volna, de akkoriban – szerencsére – még nem léteztek efféle sajtóorgánumok. A nagy hazardőr hírében álló filmtörténeti klasszikus meglehetősen furcsán képzelte a munkamegbeszélést. A sztori röviden annyi, hogy egy római vacsora keretében zajló találkozóra a világhírű színész-rendező magával hozta népes családját is. Végül a magyar nagykövetség segítségével lett kifizetve a tekintélyes éttermi számla. Ám Huszárik biztosan nem ezért gondolta meg magát, s keresett más színészt.

Vajon sejtette-e, hogy amikor végül Latinovits Zoltánt választotta, legjobb rendezői döntését hozta meg? Valószínűleg nem. Ez csak később derült ki. A magyar színházi élet fenegyerekének tartott Latinovits élete legnagyobb filmszínészi alakítását nyújtotta. „Győzelemmel koronázott, roppant párbajt vív tulajdon művészi alkatával”, írta róla a film kritikájában B. Nagy László. (*A művészet diadala. Élet és Irodalom*, 1971. november 27.) Emléke maradt a filmalakból. Krúdy-kötetek borítójára került föl arca és alakja. B. Müller Magda stábfotói a jeles színész legendakörét megalapozó dokumentumokká lettek. Latinovits filmbeli ebédje pedig agyonidézett, vizuális közhellyé koptatott képsorává vált a kultikus műnek.

A film dialóglistája alapján a következő Szindbád-novellák szerepelnek az elkészült műben, időrendi sorrendben: *A tetszhalott; Női arckép a kisvárosban; Szökés az életből; Szökés a halálból; Szindbád álma; Az ecetfák pirulása; Minden órának virágát; Margit nem jött el; Szindbád útja a halálnál; Az életmentő kékfestő; Az éji látogató; A hídon; Téli út; Vörös ökör; Isten veletek, ti boldog Vendelinek!; Hófúvásban; Az orgonista szerelme; Pénzzel járják a búcsút; Addig ér valamit az ember, amíg a szüleje él.* A tizenkilenc novella némelyikéhez többször is visszatér, s felhasznál még párbeszéd-töredékeket az *Aranykéz utcai szép*

napok ciklusából (*Setétke, Fáj*), a *Tótágas* című elbeszélésből, valamint a *Francia kastély*, a *Purgatórium* és a *Rezeda Kázmér szép élete* című regényekből is. (Újabban különböző műsorújságok úgy emlegetik a művet, mint amely írójának *Szindbád* című regénye alapján készült. Jókora tévedés! Jól tudjuk: *Szindbád* című Krúdy-regény nincsen, csak olyan Krúdy-regények vannak – az említettek –, melyekben Szindbád szerepel.) A filmben elhangzó párbeszéddek és belső monológok mindegyikének nem lehet meghatározni az eredetét. Tóth János szerint csakis Krúdy-szövegek szerepelnek, egyetlen sort sem költöttek hozzá a szöveghez hosszas együttműködésük alatt.

A forgatás – mint Sára Sándor szavaiból értesülhettünk – már az előkészítés során a szokásosnál jóval hosszabbnak ígérkezett. Helyszíneket kellett keresni, felvidéki és erdélyi utakra menni, hogy a film egyik alaphangulatát megadó külső jeleneteket méltó környezetben vehessék föl. 1969. augusztusának végén jelent meg az első, ilyenkor szokásos forgatási riport a *Film Színház Muzsika* című hetilapban, s majdnem egy évvel később az interjút készítő újságíró, Sas György újra írhatott a lapjába a még mindig készülő filmről. Amikor végre bemutatták, valóságos hírlapírói élcsapat (Hegedűs Zoltán, Mátrai-Betegh Béla, B. Nagy László, Thurzó Gábor) írt róla a napi- és hetilapok hasábjain. A szaklapok (*Filmkultúra*, *Filmvilág*) pedig több ízben is visszatértek Huszárik Zoltán első pillantásra is remekműnek tűnő alkotásához, melyről sértés-számba ment azt leírni, hogy adaptáció.

Mielőtt felidéznénk a hazai fogadtatás dokumentumait, figyeljünk egy kicsit a rendező szavaira. Huszárik még a forgatás előtt megfogalmazta véleményét hősről. „Mit akar Szindbád? [...] Elsősorban élni, minden életközegben benne lenni – tájban, nőben, tárgyban, az ételek jó ízében, kifakult borospoharak tükrében, temetők mohos keresztjeiben. Az önalakítás sürgető igyekezete teremti meg tapasztalatainak tárházát, és állít paradox módon csapdát is egyúttal az igyekvőnek. Élni siet és túlhajtja az érzést. Állandó hely- és helyzetváltogatása a lélek helykeresése, a megállapodás utáni vágy. Sajátos módon ezt a külön békét még a test sem képes megélni. Nem hagy maga után semmi mást, csak a pillanat szétroncsolt emlékműveit.” (*Szindbád kalandja*. *Filmkultúra*, 1971/1. sz. 21. oldal.) A filmrendező tanulmányának is beillő eszmefuttatásából kiderül, túllát a mesén, a novellák cselekményén, a lényegyet hüvelykezi ki az író történetdarabkáiból. Arra készült, s meg is valósította, hogy szétbontsa, szétszálazza Szindbád élettörédekeit, hogy műfaja, s annak megújított nyelvtanának szabályai szerint

újraépítse, a költői film eszközeivel megteremtse a soha sehol még nem létezett szindbádi világot. Sikerült neki.

A film már a bemutató napján értő bírálókra lelt. Hegedűs Zoltán a *Népszabadság* hasábjain hajtotta meg az elismerés zászlaját, de többi napilapban is ilyen értelemben írtak a filmről. A szakfolyóirat, a még Bíró Yvette által szerkesztett *Filmkultúra*, három szerző tollából közölt tanulmányt róla. A filmpremier egyúttal a Krúdy-értés és-befogadás próbája is volt. A képsorok segítették a hivatásos nézőket, hogy újra vagy először feltegyék maguknak a kérdést, vajon helyesen olvasták, értelmezték sokáig méltatlan utóéletű írónkat. A filmet elemzik, de egyúttal napirendre kerül a Krúdy-életmű jobb, modernebb felfogása. „Időtlen mellérende ésnek” nevezi az írótól ellesett filmes technikát, azaz Huszárik dramaturgiai trükkjét, írása címében Horgas Béla. Zenei hasonlatot hoz László Gyula: „kétszólamú invencióhoz” hasonlítja a filmet, amelyben, mint állítja, megszűnik az idő. A meglátás pontos. Krúdynál is, és nyomában Huszáriknál, mindig egyszerre minden idő van. Azaz nem tudhatjuk, az Anjou-korban vagyunk-e, esetleg a Ferenc József-i időkben egy felvidéki városka utcáin kóborolunk, vagy netán egyszerre éljük át mindkét korszakot, s teremtünk belőle harmadikat, szigorúan belső használatra, de valóságosabbat minden külső kötelemenél. A harmadik bíráló, Végh György költő a filmalkotás versszerűségét, poéma-jellegét emeli ki. (Mindhárom cikk a *Filmkultúra* folyóirat 1971. évi 5. számában olvasható.) *Szindbád* a film nyomán kezd divatba jönni. Még az *Élet és Tudomány* című ismeretterjesztő hetilap is cikket közöl Krúdyról és irodalmi alakmásáról karácsonyi számában.

A következő évben megkezdí nemzetközi diadalútját. 1972 késő nyarán bemutatják a velencei filmfesztiválon. Az olasz lapok egyöntetűen dicsérik a mű festőiségét, atmoszférateremtő erejét, többen Proustot is emlegetik. Díjakat ekkor, 1968 következményeként éppen nem osztogatott ez a fesztivál, de kárpótlást nyertek az alkotók pár héttel később Mannheimben. A világ fiatal filmeseinek seregszemlájén a nagydíj esélyeseként emlegették. Végül a legjobb elsőfilmesnek járó Josef von Sternbergről elnevezett díjat kapta. Aztán szerepelt még a film a következő években seregnyi nemzetközi fesztiválon, öregbítve a rendező és a magyar filmművészet nemzetközi hírét.

Így kezdődött Huszárik filmjének utóélete. Ebbe a folyamatba már sem az alkotó, sem a forgalmazó, sem a felsőbb filmirányítás nem tudott beleszólni. (Nem volt a *Szindbád* elfogadása körül különösebb vita, ám

jellemzi a közízléshez alkalmazkodni kívánó felettes hatóságokat, hogy sokallták a filmben látható meztelenséget, és Huszárikot valamilyen fegyelmi ok miatt bevont útlevele visszaadásával kecsegtették, ha kihagy belőlük, ám ő nem á:lt kötélnék.) A film lassan nemesedett klasszikussá. Önnön értékeit újra felfedeztette, vissza lehetett térni hozzá, mint egy tiszta forráshoz, mint egy folyton megújuló, mindig más színeket tükröző varázsgömbhöz. Krúdy recepciójának megújulásában is nagy szerepe lett. Az 1973-as Ünnepi könyvhétre megjelent a *Szindbád* novellák és regények minden addiginál teljesebb gyűjteménye, amely már Huszárik művére is hivatkozhatott.

Ahogy sokasodtak a szocializmus válságtünetei, úgy lett egyre kultikusabbá a film. Már az előkészítés és a forgatás idején (1969-1970-ben) bizonyossá vált, hogy a szocializmus reformálhatatlan, mert minden erre irányuló kísérletet elfojt a kommunizmus régi dogmáitól szabadulni képtelen moszkvai vezetés. Noha a film alkotóit munkájuk közben ez talán cseppet sem érdekelte, később, például a nálunk is bekövetkező politikai visszarendeződés idején, 1972–73 táján nekik is szembesülniük kellett az értelmiség életét egyre nehezebbé tevő változásokkal, a visszarendeződéssel.

Tovább növelte a film kultuszát főszereplőjének 1976-ban, rendezőjének 1981-ben bekövetkezett váratlan halála. Latinovits Zoltán utóéletében központi helyet foglalt el ez a mű. Talán tényleg ez volt a legnagyobb (film)színészi produkciója, s az egyszer megteremtett filmalakhoz minduntalan vissza lehetett térni, hangulataiban megmerítkezni, később példaként tekinteni rá, kimenekülve az egyre zordabb idők hétköznapi taposómalmából. Szindbád-Latinovitsból ikon vált, csöndes áldozattal lehetett hódolni előtte, mint örök emberi értékek immár a halállal megszentelt hordozója előtt.

Huszárik tragikus halála, az eredetileg Latinovitsnak szánt *Csontváry* méltatlan kritikái fogadtatása után, szintén jelkép erejűvé magasodott. 1980-ban valóságos sajtóhadjárat indult a film ellen, sokan az évtizeddel korábbi remeklés jegyében kárhoztatták az új művet. Néhányan a szerintük avult zseni-elmélet felelevenítését vetették a rendező szemére. Az idő tájt megint a magyar film válságáról cikkeztek a szakmabeliek, s egy füst alatt ezen a filmen és alkotóján verték el a port. Nem kockázatos feltevés, hogy Huszárik halálába ez a vádaskodás is belejátszott. Ennek újabb következménye lett, hogy a filmtörténeti szempontból besorolhatatlan, a mozgóképet költészetként felfogó és művelő, ötvenegyedik

életében távozott alkotó személye és életműve újabb kultusz tárgya lett. A nyolcvanas-kilencvenes években kiállításokkal, emlékkönyvvel, moziterem elnevezésével igyekezett ki-ki a maga módján, rossz lelkiismeretért vezekelni, vagy mindig is meglévő tiszteletét újból leróni előtte.

Nehéz tehát ezt a filmet teljes elfogulatlansággal, a melléktényezők figyelmen kívül hagyásával szemlélni. Próbálkoztak mások is Krúdy-művek, főként televíziós feldolgozásával, de az biztosan állítható, hogy egyikük sem érte el Huszárik munkájának magaslatát. Még leginkább Horváth Z. Gergely többszöri kísérleteit (*Tótágas, Napraforgó, Bolondok kvartélyja*) lehet méltányolni, aki a maga szerényebb televíziós eszközeivel Krúdy géniuszának közelébe jutott.

Mi a *Szindbád* titka? Mit művelt Huszárik Zoltán a forgatókönyvírás és a forgatás szerencsés csillagzata alatt?

Először is: öntörvényű filmet alkotott. Olyant, melyet nem kell kiindulópontjához hasonlítani, mert megáll önmaga lábán, mégis, a kíváncsi néző a megtekintése után azonnal Krúdy-kötetekhez kapkod, hogy reprodukálja a moziélményt. Szabályszegő film annyiban is, hogy cáfolja a híres irodalmi művek adaptációinak tanulságaiból levonható szabályt, miszerint sikeres, jó filmet csak gyöngé, alig ismert írásokból lehet létrehozni, a klasszikusok megbénítják az átdolgozók fantáziáját és kezét. Huszárik filmje mozgóképi ekvivalense Krúdy Gyula kiválasztott prózatestének.

Ha ezt a filmet csupán, mint a vizuális közlési mód megújítóját nézzük, ma már semmilyen gondot nem okoz a befogadása, nincs miért értetlenkedni nézése közben. Annak idején nehézséget okozott Huszárik némelyik filmjének a megértése. Emlékezetes az 1966-os *Elégia* meglehetősen botrányos, olykor füttykoncerttel kísért vetítése egy belvárosi, művész-mozinak számító helyen. A *Szindbád* dramaturgiája ugyanúgy eltért a megszokottól, besorolhatatlannak tűnt, de a történetmorzsák és emléktöredékek nyújtottak annyi fogódzót, hogy még a megcsontosodott nézői igények is kielégülhettek a moziban. Az átlagnéző is érezte, hogy valami remekmű-gyanús dolgot lát, s az irodalom, mint kulturális kód, a megragadó látvány, a valóban illúziót keltően fényképezett képsorok, a gyönyörű tálak, nagy evések, s nem kevésbé gyönyörű, olykor ruhátlan nők, leszerelték és meggyőzték még az ellenzőket is. Huszárik filmnyelvi újítása, a zenei szerkesztésre épített, irodalmi igényű dialógusokat felvonultató mű – győzött. Egész későbbi pályájának tehertétele lett az,

hogy ez a műforma és szerkezet csak egyszer volt és lehetett működőképes. Hiába várták tőle, s talán ő is önmagától az ismétlést, az nem sikerülhetett. Se Csontváry Kosztka Tivadar életének megjelenítésében, se bármilyen más filmtervben nem lehetett újra alkalmazni. Ez a csak sejtett és később felismert tény, egész további pályájának buktatójává vált.

A *Szindbád* azonban nem pusztán egy irodalmi mű remekül eltalált, örökérvényű adaptációja, nem is csupán egy bravúrosan megtalált költői kifejezési forma. Attól még nem zarándokolnának hozzá minduntalan újabb nézőgenerációk, nem lenne eleven és friss a hatása ma is. Huszárik *Szindbádja* a helyes Krúdy-olvasat. Benne van a magyarázat, miért fordulunk még ma is e látszólag korszerűtlen író könyveihez tapasztalatért, tanácsért, ha az olvasás gyönyörét, mint fő szempontot, ez egyszer zárójelbe tesszük. Bizonyos életkor elérése vagy élettapasztalat megszerzése után rá kell döbtenjünk, hogy sorsunkat nem magunk irányítjuk, s nemhogy a világot nem tudjuk megváltoztatni, de még önmagunkkal sem igen vagyunk tisztában. Akkor rádöbbenünk, hogy a múlt felejtésre ítélt eseményei mennyire fontosak, hogy újbóli megélésük, nem passzivitás, nem menekülés a valóság elől, hanem a megismerésnek és az igazságnak egy mélyebb, rejtettebb módja. S ekkor jön el Krúdy és a hozzá hasonló szemléletű művek és művészek ideje. Huszárik is ezt érezte meg benne, s ezt tárta föl a mozgókép eszközeivel. „Az emlékek száz ideje van”, írhatta oda Weöres Sándor verssorát teljes joggal a filmről írott kritikája elé mottóul B. Nagy László. A belső idő útjait járhatjuk velük – Krúdyval, Huszárikkal, s még jó néhány társukkal – intézményesült mitológiák helyett mindenkinek saját testére szabott üdvözülés-történetében, legyünk akár hívők, akár materialisták.

S a szindbádi csoda átívelt az ezredfordulón. 2000-ben megszavaztatták a magyar filmújságírókat, hogy a korábbi 1968-as, úgynevezett „budapesti 12” után, a millennium évében mely tucatnyi honi alkotást tartanak a legjobbnak. Ezen a választáson Huszárik Zoltán alkotásánál csak a *Szegénylegények* kapott több szavazatot, – s hogy egy műhelytitkot is eláruljunk – csak azért szorult a harmadik helyre, mert a vele azonos számú voksot szerző film rendezője még élt, és mégis inkább egy élőnek akarták adni a második helyezést.

A *Szindbád* hódít tovább, nem múlik el fél esztendő, hogy valamelyik közszolgálati tévéállomás ne tűzné műsorára. Alighanem így lesz ez a következő évtizedekben is. Folyton lehet tisztelegni Huszárik Zoltán Krúdy-oltára előtt.

ÜNNEPI BESZÉD IFJABB SZABÓ ISTVÁN HATVANI KOSSUTH-SZOBRA ELŐTT

Kevés alakja van történelmünknek, aki olyan erővel tör fel a múlt homályából, mint Kossuth Lajos – talán csak Szent István, az államalapító áll előttünk úgy, a népemlékezet dicsétől övezetten, mint ő. Ennek okára, Juhász Gyula világít rá, amikor azt mondja: „Széchenyi csak legnagyobb, Deák csak bölcs, de ő a mi édesapánk.” Kossuth apánk. Ha ő a Habsburg alku-ajánlatok védelme alatt magyar földre lépő horvát sereggel szemben azt tanácsolja az országgyűlésnek, hogy „...a nemzetnek erőt kell teremtenie”, akkor a nemzet kétszáz ezer honvédet adakozó, nemes és paraszt közt társadalmi különbséget sutba hajító, győzedelmes, létéért tenni tudó közösséggé válik. Előbb csak maroknyi magyar, aki legyőzi Jellasicsot, később fegyelmezett nemzeti erő. Ha ő kér, hogy „mindnyájunknak el kell menni”, akkor el kell menni. És ha ő azt mondja Görgeyről, hogy igazából nem áruló, hanem olyan hadvezér, aki taktikai győzelmeket tud csak elérni, stratégiáikat nem (mert Bécset is bevehette volna, ha nem áll meg pihenni, s Buda háromhetes visszavívása után is egy hetet újra csak pihenni), akkor Görgey valóban nem áruló, pusztán csak egy taktikázó hadvezér. És bár mások úgy érezték, 1867-ben elment Kossuth mellette a haladás szekere, amikor Kasszandraként óva inti Deákot: „*Ne vidd azon pontra a nemzetet, melyről többé a jövőnek nem lehet mestere!*”, jóslata többszörösen is bevált: nem sokkal később ugyanis az Osztrák-Magyar Monarchia szekerén döccentünk be a világháború kátyújába, ahonnan már csak Trianon felé volt kilábalás. És Trianonból is csak Trianon felé...

*

Milyen Kossuth-képünk van ma, és milyen állít bronzba ifjabb Szabó István? Vagyunk-e letéteményesei annak az örökségnek, amit a világ azzal hálált meg, hogy minden nagyvárosában Kossuth-szobrot állított emlékül?

Magam még gyermekként találkoztam Kossuth alakjával – a róla elnevezett címerben, ötvenhat őszén. Véres dicsőségként ragyogott a rozsdás

mellvérten, s éhes győzelmet hozott a laktató hazugság után. Aztán a dán vaj-hegyek hosszú időre maguk alá temették a páncélos szabadító képét. Pedig – és erre már csak később döbbsentem rá –, Kossuth és ötvenhat találkozása korántsem volt véletlen. Az októberi események világosan megmutatták, hiába festették be alakját a „Szikra”-könyvek szája íze szerinti politikai mázzal, őt nem lehetett elfödni hazug eszméekkel. Megrázta magát, s maradt az, aki volt: a nép, az utca gyermekeinek eszménye, útjelző múlt és jelen határán – továbbra is Kossuth apánk. A forradalom után pedig kanadai, ausztrál angol, s még ki tudja milyen helyre száműzött magyarok Kossuth apja.

Szellemi ocsúdásomkor, gimnáziumi éveimben a *Magyar Remekírók* XX. század elején megjelent összegyűjtött írásainak régies írásmóddal lejegyzett gondolatait szorítottam magamhoz, s vártam eszméinek valóra váltását a kilencvenes rendszerváltás után – mindannyiszor lenyűgözve attól a modern politikai szemlélettől, mely a Dunai Föderáció gondolatát kimunkálta és formába öntötte – s melyet a világ még ma sem érdemel meg. Csodáltam eszmerendszerének feszes logikáját, érvelő erejét, mondanivalójának kora jelenéből a jövőnek feszülő ívét. Ma is őrzöm magamban a lángot, amit ezek a sorok gyújtottak bennem: „...minden szövetségi érintkezések mellett is élni nem fog azon nemzet, mint azon ember sem, kit nem saját életereje tart fel, hanem csak másoknak gyámolítása”.

Hanem, félve kérdelem: ti milyen Kossuth-képet őriztek betűvetést most tanulók, tinédzser korba-hajlók? Akiknek szépszemű álmaival most szemeznek felmagzott álmú média-lovagok? A Gutenberg-galaxis végén van-e valamilyen üzenete számotokra a múlt nagy állócsillagának?

Itt ez a felavatásra készülő szobor. Nem tudjátok – miért is tudnátok – , már maga a tény, hogy alkotója Kossuth-mű létrehozására vállalkozott, minősítő körülmény. Világpolgárok ízlése szerint mintázó *magyarországi* szobrász keze alól sosem került volna ki nemzeti hős arcúja. *Magyar* művésznek kell lennie annak, aki Kossuthot föl vállalja. Aztán meg a mai dezilluzionáló, deheroizáló, cinikus szemlélettel szemben őt mintázni igazán nagy bátorság. Mert nemcsak egy konkrét személyt kell bronzba képezni a művészi talentumnak, hanem azt a hiteles karaktert is, amitől a nép ajkán Kossuth nemcsak államfő, hanem apánk is lett. De még ennél is többet: Plohn József vásárhelyi fényképész XIX. század végi népfelkelőinek soha el nem feledhető arcát, amit a vidéki mester az utolsó pillanatban, a haláluk előtt kapott le. Amit átörökített a mára, hogy a jövő is értsen belőle.

Ezt az alakot nem lehet a mai köztéri szobrászat gnóm figurái, ki-
mondatlanul is ritter-ízlésvilágra kalapált plasztikai Hókuszpókjai sorába
állítani. Nyílt és tiszta, mondhatjuk nyugodtan, realista mintázás, törté-
nelmi modellálás, eszményítő megjelenítés – ezek ifjabb Szabó István
eszközei abban a harcban, melyben Kossuth alakját közelebb akarja
hozni mindannyiunkhoz, de legfőképp az ifjúsághoz. Nem tudni,
mennyit küszködött a mintázófa, s pihent-e egyáltalában, amíg az esz-
méből forma, a gondolatból szobor lett. Amíg a szoborból Kossuth lett,
hogyan ti, valamennyien szembe tudjatok állni arcával, kutatni tudjátok
vonásait, boltozatos homlokát, melynek gondolat-szülöttei nektek is,
tiértetek is szót emeltek több mint százötven ezelőtt. Hogy szemébe
tudjatok nézni, hogy ne felejtsetek: ahhoz, hogy most magyarként élünk
emberi életet, egykor neki nemcsak meg kellett teremteni nemzeti létünk
újkori államiságát, de el is kellett viselnie annak bukását – Rákóczi,
Mikes Kelemenek nyomán a bujdosó, száműzött életet. Amíg győzelme-
sen vissza nem tért. Amíg vissza nem tér a ti szívetekbe is.

Ehhez kínál segítséget ifjabb Szabó István, aki kissé maga is Kos-
suthként kitárulkozott ebben a szoborban. Mert az ő szülőhelye Nógrád-
ban nincs is olyan része a Zemplén megyei Monoktól, ahol Kossuth
éppen kétszáz éve született – szellemileg sem! Mert az ő szobrászi élet-
művében Petőfi, Madách és Mikszáth mellett értelemszerűen van helye
Kossuthnak. A forradalmár Petőfi mellett a szabadságharcos Kossuth-
nak, az álmodozó Madách mellett a realista Mikszáthnak. Micsoda pan-
teon! Amihez csatlakozik a népből és nemzetből érkező mai nagyságok
alakja, akik nemcsak, hogy onnan jöttek, de munkásságukkal bizonyí-
tották, hogy a nemzet eszméje ma sem légyökereken fejlődik. És ennek
a panteonnak az élén áll Kossuth Lajos. Akinek szava megváltó ige na-
ponta megújuló lelki trianonjainkban.

Bizony, ifjabb Szabó István ezzel a köztéri munkával régi adósságot
törlesztett. Fölidézte Kossuth szellemiségét, kibontotta belőle az esz-
ményt, hogy megmintázza az embert. Akivel ugyanúgy szóba lehet ele-
gyedni, mint a horpácsi kúria bronzlócáján pihenő Mikszáthtal. Hogy
Kossuth ne csak apánk legyen, hanem a kortársunk is. Hogy eltűnjön
végre az ideál és a mai valóság között tátongó szakadék, amelyet az ide-
genszívűség évtizedei ástak.

A hatvani Kossuth-szobor valószínűleg *beszéd előtti pillanatban* ra-
gadja meg a szabadságharc vezérét. Talán épp a veszély nagyságát nem-
zeti létünkre vetítő, egyetlen lehetséges és hiteles mondat elmondása

előtt, ami 1848. június 11-én így hangzott el, amikor azt a bizonyos kétszázezer honvédet kérte az országgyűléstől „...leborulok e nemzet nagysága előtt! Csak azt mondom: annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiúságot tapasztaltam a megajánlásban, s Magyarországot a poklok kapui sem fogják megdönteni!”

Jó lenne eljátszani a gondolattal: van még generáció Magyarországon, amely előtt Kossuth ezt a gyönyörű mondatot ugyanígy elmondhatná!

(Elhangzott 2002. szeptember 21-én a Kossuth Lajos Általános Iskola ifjúságának jelenlétében)

Salamon Nándor

EGY MŰVÉSZCSALÁD PATRIARCHÁJA

Banner Zoltán: Kristófi János

Akár jelképi értelmét is tulajdoníthatunk e szép, igényes kivitelű albumnak, amelyet Békéscsabán írtak, Gyulán nyomtattak-kötöttek, Nagyváradon kiadtak s szerzői ajánlással hozott a posta. „Szereplője” egy művészcsalád festő patriarchája, Kristófi János ugyan a „Pece-part Párizsban” él és alkot, de művei alapján ítélve, tágabban értelmezhető hazája – ha nem is a nagyvilág! – a határokkal szabdalta Európa közepe. Mert ugyan a Partiumban született, festészeti tanulmányait Kolozsváron végezte, Nagyváradon vált ismert művésszé, családi gyökerei azonban a „régis haza” más tájaihoz kötik. Ezermester apja Mezőkövesdről ment házasulandóként Monospetribe, anyai nagyapja révén még távolabbi kötődésű törzs leágazása. A Bakonyban, Tésén porladnak ősei. Tághatárú otthonosságát művek sokaságával bizonyítja, rajztolla – ecsetje egyszerre fejezi ki ragaszkodását szülőföldjéhez és kicövekeli mozgékony-ságának, felfedező vágyának szerteágazó vándorútjait e térségben.

A költészet szférájában számosan vannak, akik minden mégoly apró motívumból képesek – néha sietősen – verset írni. Az anyag- és időigényesebb

képzőművészetben ritkább az efféle alkotói mentalitás. Kristófi minden bizonnyal a kivételek közé sorolandó. Olthatatlan aktivitása, kimeríthetetlen termékenysége már-már számolhatatlan életműben cementeződött messze sugárzó valóságalapú építménnyé. Kockázat nélkül, meggyőződéssel állíthatja a tanulmányíró Banner Zoltán, hogy ami értéket papíron, vásznon, fatáblán megteremtett, az „egyedülálló az erdélyi magyar festészetben”. Az album képanyaga, a terjedelmi korlátok ellenére, szemléletes, teljes igényű válogatást nyújt e kellően nagyvonalú, festői értékekben gazdag atmoszférát árasztó, alapvetően megőrző-megörökítő szándékú, tradicionális piktúra lényegéről.

Kristófi János a Felső-Berettyó menti, háromtornyú Monospetriben, a paraszti életforma kereteit még csaknem háborítatlanul őrző peremtáji faluban született. Meghatározó élménye volt a gyermekkor, a népes család, a munkamegosztás hagyományos rendje. Szülei adottsága, az ügyes kéz és a muzikalitás, sorsot terelő, ápolandó tehetségként jelentkezett a fiúban. Segítő kezek nyúltak felé, de a küzdelmet maga harcolta meg. Nagyváradi líceum, gimnáziumi stúdiumok, kántortanítóság a Szilágyságban, felkutatott tehetségként „ikervágyainak engedelmeskedve”, főiskolai tanulmányok Kolozsváron a „második kezdőnemzedék” körében (festő- és orgonaszakon), s végül tanárkodás Nagyváradon – jeles állomásai pályakezdő éveinek. Mesterei közül Abodi Nagy Béla és Mohy Sándor ismertebb mifelénk.

Sorsdöntő fordulata életének a házasságkötés – művészfelnevelést választ (Hoványi Judit szobrász, keramikus) –, s családi hagyományt követve, tíz gyermek vállalásával, felnevelésével a fogyatkozó magyarság hitvesztőinek mutattak példát (A művészet szelleme áthatotta otthonuk légkörét s szerepet játszott a gyerekek pályaválasztásában is!) A műtérmből áradó képek – 1958 óta! – rendre megjárták a Kárpát-medence kiállítóhelyeit, de láthatók voltak Rómától Koppenhágáig, Amszterdamtól Bukarestig, számos galériában. Nyomukba szegődött gyermekeivel, tanítványaival maga az alkotó is. A vándor- és tanuláskedv buzdítását a keleti és nyugati úticélok és felkeresett művésztelepek terjedelmes listája – s számos útirajz, feldolgozott motívum – igazolja (a könyvben is!). E szélsőségektől tartózkodó, érzelmi nyelvre lefordítható, átültethető festészet kedvező fogadtatását a közönség érdeklődése és a művészetkritika bibliográfiai adatokkal megtámasztott figyelme egyaránt mutatja. „Tulajdonlásából” Nagyvárad, az erdélyi magyar s a tágabb haza művészettörténete okkal kér részt.

Banner Zoltán az életművet mély rokonszenvvel bemutató tanulmányát három gondolati pillérre építette. Felfogása szerint, Kristófi művészetének meghatározó élménye az elmúlt évszázad alatt „kétlelkű város”-sá változott Nagyvárad szellemében és látványában még mindig élő múlt. E lelki-képi világba épül be a magával hozott „örökség”, amely a szülőfalu emlékanyagából, majd a horizontját tágító, Kolozsváron felkészüléssel töltött esztendőik hozadékából s nem utolsósóként, a magyar természetelvű, realista festészet hagyományából táplálkozott. A motívumzuhogás és képfolyam topográfiáját eme „források”, az óceánig futó „erek” alapján rajzolja meg, a tematikai csoportokat, technikai változásokat körvonalazó harmadik szövegrészben.

A földigézettséget meleg barna „köntösével” hangsúlyozó kötet alaphangját Jakobovits Miklós előszava adja meg. Vezérszavai: érzékenység, humanitás, hűség, zeneiség, hagyomány. A festő képeit a „zene és a képzőművészet ötvözeteként” határozza meg, amelyben a fő szót a „huszadik század eleji Várad” architektúrája, hangulatai, a „játékosabb ledérebber” élet szereplői viszik.

Az erdélyi irodalmi és művészeti élet történéseit alaposan ismerő Banner a legavatottabb auktorhoz fordul, hogy felidézze ama távoli múltba vesző álmoképet, amelyet tudatosan rekonstruál műveiben a festő. A *Holnap városa* – részletekből összedolgozott Dutka Ákos montázs szinte minden bekezdése „indítósó”-ként ragadható meg a „váradi képek” értelmezéséhez. A keserűség és bizakodás kisebbségi hangjai szűrődnek ki az idézett szöveghez kapcsolódó eszmefuttatásból, amelynek lényege, hogy az álom „kiszikkadt”, a valóság pedig kérlelhetetlenül megváltozott. Csupán visszfényei derengnek fel Kristófi festészetében, aki szinte egyedül vállalta a művésztársak közül, hogy megőrizve egységüket, a „valóságtól az álomig” megtegye a talán anakronisztikusnak látszó, mégis méltányolandó „időutazást”.

„Az örökség” feltérképezése a szülőfalu, az eszmélés esztendeinek keretét adó családi és közösségi életforma rövid jellemzésével kezdődik (utcák, a kastély, a park, a Berettyó, munkák és szórakozás stb.). Külön kiemeli az apa alakját és a plébános szerepét sorsa alakulásában. Részletesen bemutatja a II. háborút követő évek valóban gazdag kolozsvári szellemi-művészeti életét, intézményeit. Külön értékeli a főiskolai stúdióumokkal összefüggő történéseket. Mérlegre teszi azokat a hatásokat, átsugárzásokat, amelyek a mesterek és a század művészete felől megérintették a festő alakuló szemléletét. Nem kerüli meg az akkor éppen

aktuális szocialista realizmus személyiségtorzító kényszerét, amelyet Kristófi az előéletéből hozott tapasztalatok aranyfedezetéből merítve, a maga művészete javára fordított. Hosszú évekig dolgozott a „népélet” kemény valóságát feltáró magyar mesterek szellemi közelségében s lényegében a „földszagú” festészet nyomán alakította ki sajátos forma-szín-fényfelfogását. Piktúráját az állandósággal, a korszakhatárok átjárhatóságával jellemezhetjük, amely mértékadó integráló erőt hordoz magában.

A tanulmány harmadik része e nehezen korszakolható „képfolyam” periodizációjára tesz kísérletet. A változatok sokféleségét sajátos módszerével és az igényesség etikai mércéjével magyarázza a szerző. A két élesebben szétváló – (föld és fény) – korszakon belül további, az időrendhez igazodó osztódásokra irányítja a figyelmet.

A pálya kezdetén a faluról, gyermekkorból hozott, újra álmodott emlékeket támasztja föl – „az örökség!” – s az otthoni föld formái és színei határozzák meg munkái karakterét. Ragaszkodását mágikus hittel és erővel fejezi ki, amelynek tárgya és alkotóeleme a pusztuló falut, a megbomló, természetességét veszítő paraszti életvalóság. Mellőzi az éles rajzot, színtelepeket, a tárgyak, alakok rokon színek elmosódott párás közegében oldódnak föl. Komponálás-módszere a kép kivágást részesíti előnyben.

Színesebbre akkor vált, amikor az életterét behatároló, meg távolodó úticélok között megjelenő nagyvárost vonja be képi világába. Az „urbanisztikai táj” – elsősorban Nagyvárad! – tudatosabb rendteremtésre, szerkesztettebb építkezésre ösztönzi. Kedvelt műfajává vált az útirajz, amely a sebes pillantású, biztos kézjárású „váradi festőt” közép-európaivá avatta. Ekkor már nemcsak a pusztai táj, a benne megjelenő ember is foglalkoztatta.

Élete, pályája alakulása bizonyos külső és belső kényszerek oldódását hozta, minek eredményeként „az életöröm válik festészetének alaphangjává”. E „vonulat” a művészet születésének műhelyeibe vezet: műterem, színpad, szereplők, modellek, aktok, jelenetek, szituációk kínálják a „tárgyat”. A figurák később kilépnek a szabad térbe is és fenn hirdetik „az örök szépség eszményét”.

Archaikus, jelmezbe öltözött, titokzatosság fátylába burkolódzó nőalakjai az „ezredvégi aggodalom hordozóiként” foglalják el az újabb vonulat csúcspontjait.

Az életművön végig vonul – sokáig rejtve, búvópatakként – „a hit megvallását” kifejező „szakrális téma”, számos elágazással, csomósodási ponttal. Kiemelten foglalkoztatja a magyar szentek, elsőként is Szent László alakja. A bibliai tárgyú képek mellett az élmény hitelességével festi meg a népi

vallásosság alkalmait, jeleneteit. Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy falu- és városképein ennek okán, kiemelten szerepel a szent hely, a templom.

Kristófi János pályája nem zárult le. Állványáról, ecsetvonásai, tollhúzásai alól sorjáznak az újabb művek. Nagy váltásokra – hisz ez nem volt rá jellemző mostanáig sem! – már nem várhatunk. Banner Zoltán „helyosztása” így aligha kérdőjelezhető meg. Úgy véli, az egykor „orgona mellől felállott” festő „tehetségét és tudását” elkötelezetten a „történelem túllfüggönyétől” fátyolozott „álmoképek” filmszerű rögzítésére áldozta. A „váradi lélek talán utolsó csiholója” ily módon „a vágyak és az emlékek régiójában szolgáltat igazságot a veszteseknek”.

Jól traktált, nosztalgiát tápláló, örömteli felismeréseket kínáló Kárpát-medencei képeskönyvet forgathatunk. Banner Zoltán szakmailag korrekt, érzelmileg azonosuló, szépirodalmi ihletettséggű írását tematikailag, topográfiaailag illeszkedő rajzok tagolják, még szemléletesebbé avatva gondolatmenetét. A rajzok (s színes reprodukciók) között újdonságként fedeztük fel a hazai, tollvégre kapott budapesti, soproni, győri, szentendrei, békéscsabai részleteket. Apja szülőhelye előtt egy mezőkövesdi szobabelsővel tiszteleg. Az olvasó meg főhajtással a könyv szerzői, támogatói, a kivitelező Dürer Nyomda s a kiadás gondját vállaló nagyváradi Mobil Klub előtt. Ismételt lapozásra érdemes altummal ajándékoztak meg bennünket.

A Krúdy testvérek futtbalsapata 1906–08 között, Losonc

FECSKE CSABÁRÓL – ÚJABB KÖNYVEI KAPCSÁN

Jelölni tüntömet – ez a szelíd, szerény költői létprogram intonálja kötet-címként Fecske Csaba gyűjteményes versválogatását, 2002-ben (a Szerző Simon vezette miskolci *Felsőmagyarország* és az Urbán Viktória jegyezte szolnoki *Szépírás Kiadó* vállalkozásában, közös kiadói gondozásában) megjelent összefoglaló jellegű verseskönyvének alaphangját, miközben a szerző a szűkebb és tágabb irodalmi közvélemény szerint is egyre markánsabban jelöli itt-létét, jelenlétét és folyvást magasabbra hágó lírikusi alkotómunkáját. Vagyis nemcsak egyfajta fiktív jövőbeli retrospekció szerint, hanem a már bekövetkezett jelen idő vissza- és rátekintő szempontjából nézve is egyre jelentékenyebbé bontakoztatja ki írásművészetét. „Fecske Csaba táguló körökben és tudatosan építkező, gazdag formakultúrával rendelkező, letisztult hangú költő, aki úgy teszi magáévá a modernség vívmányait, hogy eközben jel és jelentés viszonya soha sem válik kérdésessé”; „a természetes (gyermeki) tisztaság, a póztalan őszinteség és a hagyományos értékvilág iránt elkötelezett olvasók körében első köteteitől számon tartott lírikus az utóbbi években vált a kortárs irodalom jelentős poétikai és világképi szempontból egyaránt figyelemre méltó alkotójává” – írja Ködöböcz Gábor (*Napút*, 2002/1.; ill. uő: *Értékvilág és formarend*, Miskolc, 2003), s ezeket a mondatokat (idézve belőlük), ezeket a méltató megállapításokat Kabai Zoltán is megerősíti (*Új Holnap*, 2002/4.). Oláh András a „valami hihetetlenül mély életbölcseesség”, „életközelítés” egyre árnyalatosabbá válásáról, a „formai tökéletesség” erényeiről értekezik (*Hitel*, 2002/2.), Kaló Béla a „filozofikus emelkedettség, az antik derű, az intellektuális hajlékonyság” értékeit hordozó, s így „máris teljesnek tűnő” oeuvre öntörvényűségéről beszél (*Napút*, 2003/1.), a költő pályáját tudományos szakdolgozatban is felrajzoló Csorba Piroska pedig e poézis „klasszikussá csiszolt”, „kristálytisztá formáit” dicséri (*Déli Hírlap*, 1994. jún. 8.).

S valóban, Fecske Csaba lírájának érlelődése úgy zajlott le a szemünk előtt, mióta a nagyjából az „arctalan nemzedék” indulásával egy időben,

lényegében ahhoz köthetően 1978-ban megjelentette első kötetét (*Arcok holdudvara*) – s majd utána a többi tucatnyit –, hogy a merészen a hagyományos, kötött rím- és ritmustechnikájú verseléshez (a „formateremtés mámorához” [Kenyeres Zoltán: *A lélek fényűzése*, Bp., 1983. 471.]) és az élménykivalló beszédmódhoz kapcsolódó kifejezésalakzatokat nem külsőséges látványosságokkal, hanem megrendítően mélyebb és mélyebb érzelmi, intellektuális, hangulati tartalmakkal dúsította fokozatosan föl. Vagyis a nyelvi, poétikai eszközök eredendő és elementáris esztétikai varázsában (rafinírozott egyszerűségében) bízva nem a felszíni formamódosítások útján haladt, hanem a zárt szerkezetek, például a négysoros, ütemhangsúlyos vagy jambikus lejtésű versszakok inherens kohézióját kihasználva a belső differenciálás finom belső hallásra, dallamszépsegekre alapozódó szerves menetét követve. (Említett vers- és szövegtani szakmunkájában Csorba Piroska éppen az ilyen metrikus összefüggések, az időmértékes, a hangsúlyos, a jambikus, trochaikus stb. lüktetésű, vagy a szimultán ritmikai képletek, a különféle rímtechnikai eljárások, valamint a szonettől a haikuig ívelő műformák sokaságát veszi alaposan szemügyre.) S a mélyülő emocionális rezonanciákkal leheletszerű lelki mozgásokat érzékeltetve, egzisztenciális és atmoszferikus sejtetésekkel, képi-metaforikus, elégikus-bölcseleti, kontemplatív-merengő hanghordozással közelítve a titkos-rejtélyes emberi léttörvények dimenziói, távlati felé.

A cizellált, törekény képzetek lágy (a központosítás hiányával, az összemosódó többértelműség fokozásával még inkább szinte mágikussá poetizált) hullámozása tehát gazdag és összetett érzetmodulációkat ölel át, s megejtő, ahogyan a hasonlóképpen lesimító-lekerekítő, hajladozó versmondat-alakítás nosztalgikus-fájdalmas, tünődő-rezignált, avagy szinte frivolan játékos-ironikus, önironikus hangnem-modalitásokat is hitelessé és egzisztenciálisan felkavaróvá tud lényegíteni. A formakonstrukciók viszonylagos hasonneműsége, homogenitása igen változatos sugallatok, gondolati övezetek, tudat- és lélekvibrálás sokféleségét fogja és járja át; Fecske Csaba kritikusi mind kiemelik ezt a félig-meddig rejtett sokszínűséget, a humoros gyermekversektől a tárgyias-leíró (akár „lírai szociográfiának is nevezhető pontos rajzolatú” [Kenyeres Zoltán]) költeményeken és az emlékidéző hangulatlírai darabokon át a metafizikai időmúlás sejtelmeire visszhangzó meditatív futamokig terjedő tónusvariabilitást. De megkapó ugyanennek a sajátos – és szintén egyre szuverénebb – esztétizációra épülő versvilágnak, ennek a művészi

jellegzetesség- és minőségegyüttesnek a másik talán fő karakterjegye is: a valamifajta tradicionális szépségeszményben fogant szabatosság, választékosság, a profán, hétköznapi élettényeket is delejező erejűvé, a nyersebb effektusokat is oldottabbá nemesíteni igyekvő emelkedettség – az ambíció elokvencia és eufónia egyidejűleg valami zsongítóan és tisztítóan üde, mesterkéletlen és természetes egységére, szintézisére. Zenei és festői hatások, banalitás és életbölcselet összerezdülő sugárzásai, a hanglejtés tempós-egyenletes mívessége, csaknem veretessége, illetve az ezekre való törekvés. mind-mind azokat az irodalomelméleti fogalmakat, kategóriákat juttatja eszünkbe, amelyeket Barta János a „nyugatos” szépségkultusz, főként a Tóth Árpád-líra meghatározó vonásainak jellemzésére szánva elevenített fel a klasszicizmus, a preromantika tájáról: a báj, a kellem, a hol könnyedebb, hol súlyosabb szépségigézet elemeire és hatástényezőire vonatkozó értelmezéseket. Mert tagadhatatlan Fecske Csaba költészetében a Juhász Gyula-típusú melodikusság, a Tóth Árpád-, Áprily Lajos-féle impresszionisztikus, táj- és természetlírai elégikusság, melankolikus szemlélődés örökségének lenyomata, egyáltalán az elégikus műfajhagyomány érintettsége és jelenléte, de az ezeket az utórezgéseket átértelmező, sőt modernizáló, és – érdekes és sikeres kísérletként – minden avíttágtól mentes frissességgel feltöltő jelenérdekű újjárendezése is – részint a huszadik század további költészettörténeti fejleményeinek segítségével, például a „Hetek”, közülük is talán leginkább Kalász László ösztönzéseit hasznosítva, átszűrve. (A költő az említetteken kívül Aranyra, Nagy Lászlóra, Weöresre hivatkozik még nyomatékosan, akik erősen befolyásolták versfelfogását, s az egyik vallomásában azt írja, hogy rajtuk kívül még a leggyakrabban József Attila, Pilinszky, Eliot, Rilke műveit „emeli le a polcra”). Arra is utaltak már többen, hogy a költői megszólalás hagyományelvűsége ugyancsak egyéni módon egyensúlyoz akár pastiche-szerű reminiscenciákat, parafrázisokat is megmozgató érzelmesség, illetve az eszmény- és értékállító hangoltság enyhén önreflexív, olykor halványan önironikus önszemléleti mozzanatai között. Vagyis a már-már szigorú ragaszkodás a költői szó stilizálásának, mondhatni fel- vagy felülstilizálásának szükségességéhez: együtt jár a tudatos tradícióvállalás bizonyosságának, illetőleg egyfajta kibillentő megújításának esélykeresésével, a kételkedés lehetőségének fenntartásával. Kevés költő próbálkozik ezzel az ennyire mély értelmű kihívással megbirkózni: hogy az ősi hagyományokból táplálkozó érzelmes dalszerűség formarendje miképpen élénkíthető meg belső, belülről fakadó energiákkal, a

reflexív-szenzibilis nyelvi önértelmezés bujkáló jelzéseivel, de mégsem a posztmodern formajáték és stílusimitáció eklektikus relativizmusával, hanem az emberi, személyes és közösségi mélységperspektívák lét- és sorsmeghatározó üzeneteinek örök-folytonos felfogni-, felnyitni- és felmutatni-vágyásával. A szellem jelzőfényeinek mindenkori áhítatos befogadásával, de ugyanakkor az összevegyülő szent és profán megnyilatkozásfajták együttes tiszteletben tartásával. Igaz azonban az is, hogy mindez inkább az életmű- vagy a kötetegész egyenletes nivóját határozza meg, de kevésbé képes meglepetés-erejű, kiemelkedő darabok létrehozására, amint erről bírálatában Simon Ferenc is szót ejt (*Eső*, 2000/4.), elismerve bár a versek érzékletességét és kidolgozottságát, a „klasszikus modernség” kontextusához való kapcsolódás bizonyos erényeit.

A *Jelölni tüntömet*-kötet ciklusai részint időrendben, részint tematikusan követik – e két kötetszervező szempontot ötvözve – költői világának táguló köreit, életérzéseit, szemléleti tartományait. A létezés szubjektív alapállapotai, a gyermekkor, a paraszti szülőfalu, szülőföld emlékbirodalma, a szerelem, elkerülhetetlen disszonanciáival („a szerelem mindig továbbáll / két szomorú ember marad utána / két egymást vádoló nyomorult”), a párkapcsolati viaskodásözön, a betegség, az öregedés, az elmúlásérzet, a táj- vagy a mitologikus-biblikus szekunder élmények, vagy akár a baráti íróársakra vonatkozó parodisztikus, tréfás-játékos sírversek: mind-mind egyszerre jelzik az átélt költői léttapasztalatok megszenvedettségét, s a műgonddal kristályosított artisztikum telítettségét, kiterjedését. – A gyötrelmes szegénység bensőségességének légkörében az apa „borókás tüskéjű arca beesteledik”, a régi öregek csontjai a húsba „csomagolt gyertyák” az Isten terített asztalának fényét növelni, s nem tudni, „az emlékezés az élet vagy a halál kívánsága-e”. A „kísértetfaluvá” néptelenedő települések, az ősi temetőekben „röggként porladó” elődök valamiképpen a létfolytonosságnak az emlékezetben élő kiiktathatatlan hordozói, s az egyéni sors eszméltetői. A költő szemléletes élet- és helyzetképeket kísérő rezignált és kesernyés reflexiói mindegyre a halál, a mulandóság, a lét és az emlékezet finom összefüggéseit teszik sugallatossá, az idő, az időérzet szorongató-emésztő mivoltához férköznek. Kérdésekkel körülírva, hogy mi az, ami elmúlt és mégis velünk van, vagy az, ami már a jelenben közvetlenül elmúltként fájlalható-siratható, hogy az idő távozik-e tőlünk vagy mi múlunk csak benne, az álló örökkévalóságban. A semmi a létünk lényege, vagy lehet-e mégis jelölni valahai ittlétünket. „Létem törött poharából / az időt a semmibe

öntöm”; „a semmi étke lesz a gondolat / mint földre hullt rothadó alma / rejtőzik rozsdás őszi fű alatt” – hangzik, s az abszolút, semmitlen semmibe hullás ijedelmébe borzong bele a lélek, a szögligeti temetőt figyelve: „nem a test mulandósága fáj / bár az is az élőknek hogyne fájna / de a lélek végső és teljes halála / mikor minden kötelék mint pókfonál / szakad szét”. S különös, szinte szenvedélyes mondóka-szerűségben is összesűrűsödnek a filozofikus apóriák: „hol van ó hol van / ami volt hol van / ami lesz hol volt / ami nem lesz az hol van / hát hol van ami nincsen / hol van ó hol van / ami van hol van / aki voltam az hol van / hol leszek holtan / ami nincs hol van [...] hol van a nyár a hóban / hol van az élő a holtban”. Olykor meghökkentően találó képzetekbe vegyül a gondolat: „mint hörgő lefolyón a víz hirtelen / elillansz majd a sötét kürtön át a semmiben” (másik változatban: „mint víz a hörgő lefolyón / elnyel a létünk ütötte lyuk”); „az idő eltelik eltelünk az idővel / lehetőségeink mezsgyéjén / a szentelés kóbor ebe vonít a múlt / szappanként elolvadó holdjára”; „mint sűrű bozótban a vad / csörtet bennem a halál / fészken az elme megriad / s nyugtot többé nem talál”. Metafora és számvetés gyakori alakzata a teljes hasonlat, s ha nem is éppen zavaró (mert a verssorok lankáihoz szépen illeszkedik), de azért lehet, hogy csakugyan túl sokszor, szinte modorosán ismétlődik a „mint” kötőszóval formált költői szókép (ahogyan ezt Antal Attila észlelte és kifogásolta [*Új Holnap*, 2000/4.]) – asszociatív lehetőségeit mindamellet igyekezve fenntartani („veszítenivalód már semmi semmi / árnyékod mint a vér csorog”; „már nem vagyok egészen itt / áttűnök csupán mint fény a résen”; „mily furcsa játék köztes állapot / létezni és aztán elmenni majd / cipelni terhünk mint az állatok / meiyeket egy mogorva gazda hajt”; „mint oszló tetem / férgei a csillagok / falják a semmit”).

*

Amit a válogatott verseskötet átfogóan és összegezve felmutat Fecske Csaba lírikusi munkásságából, azt remekül egészíti az a kis könyv, amelyet a Miskolcon élő szerző ötvenötödik születésnapjára, 2003 tavaszán adtak ki Edelényben, Hadobás Pál szerkesztésében, *Ami marad – Írások Fecske Csabától és Fecske Csabáról* címmel (*Edelényi Füzetek* 30., Edelényi Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum, és Kalász László Társaság). Ez a reprezentatív összeállítás ízelítőt nyújt a szerző további műfajaiból, a líra mellett prózaírásának különböző válfajaiból (elbeszélések, tárcák, novellák), illetve publicisztikai, kisesszé- vagy

jegyzetírói megnyilatkozásaiból. Megragadóan bontakozik ki ezekből a művekből az író hovatarozás-tudata, szülőföld-, bölcsőhely- és tájhazaszeretete, egyéni és kollektív sorsérzete, a gyermekkor csodáinak és sajgó fájdalmainak világa, a felelevenített emlékekben a családi kistörténetek nagytörténelmi háttere, horizontja. Az a nyomasztó atmoszféra is például, amely az '56-os ős megrázkódtatásait övezi, s amelyet az egyik legkitűnőbb önéletrajzi elbeszélés érzékeltet (*Baljóslatú ősz*). A megjelenített kisfiú, a gyermek nézőpontja, szemlélet- és érzésvilága, a félelemmel vegyes csocálkozás, az események kiismerhetetlenségétől való riadozás, a befolyásolhatatlan sorsnyomás alatti vergődés katartikusan olvad össze mindazzal, amit a felnőtt-társadalomnak is át kellett élnie és el kellett viselnie az ötvenes évek rémuralma idején. A megkönnyebbülés (a forradalom) rövid időszaka előtt és után ugyanannak az irracionális, titokzatos-kísérteties terrornak a rémülete lengte be – megemészthetetlenül – a lelkeket, amely kétségbeesetten magyarázatokat kereső felnőttet és naiv-ártatlan gyermeket egyaránt a hatalmában tartott, s amelynek autentikus lélektani ábrázolásában, alulnézeti perspektívájában a lefokozott és örökös hányattatásra kárhóztatott lét teljes iszonyata sejlik föl.

A történelmi abaáj-tornai Szögliget (a költő szülőfaluja), a borsodi, Bódva-völgyi, a csereháti, a bükkaljai, Miskolc környéki vidékek, a kelet- és észak-magyarországi régiók mind ihlető forrásként jelennek meg ezekben a vallomásokban – a hosszabb (Kaló Bélával folytatott) beszélgetésekben, a műhelygondokba is bepillantást engedő interjúkban, s az íróbarátokról, pályatársakról, a miskolci „Kelet” alkotóköréről és tagjairól készített méltatásokban, emlékezésekben. S amilyen tiszta, tárgyilagos szeretettel beszél emberi-irodalmi élményeiről a költő, hasonló megbecsüléssel és értéktudattal értekeznek az ő munkáiról is azok, akiknek a könyvkritikáiból szintén közread egy kisebb csokornyit e kötet. Igazolhatjuk ezt csak azzal az érvényesen tömör értékeléssel is, amelyet Muráth Péter fogalmaz meg Fecske Csaba verseiről szólván: „Szépek ezek a versek, szép a nyelvük, a ritmusuk s dallamuk, érzékletes és rendkívül pontos a képi világuk. Fájón pontos és érzékletes, már-már kíméletlen, mégis szeretetteli képek.”

A HIGH-TECH KLASSZICISTA

Turczi István: SMS 66 kortárs magyar költőnek

Turczi István társasági-társalgási verseskötetet írt. Olyat, amelyben két összetevő hat. Egyrészt a karteziánus világ – és szubjektumképből, a Felvilágosodás hagyományából eredő pedagógiai jellegű „üzenet”, másrészt a gép „ontológiáját”, a neoavantgárd hatását magában foglaló SMS-média összeötvozése. Hatvanhat költőhöz szólnak az SMS-ek. A Kossuth-díjasoktól a kezdőkig. A költő által ki-, feltalált műfaj szabályainak megfelelően egy „rövid szöveges üzenet” 160 karakterig terjedhet. Ahol hosszabb, ott 2–3, ritkán 4 részletben küldte át az SMS-t. A címzettek válaszverset is írhatnak a 06/3030–30066-os sms-fogadószámra. Adva van tehát a média korszakváltásánál is sokat emlegetett interaktivitás. A kötet mottója egy Vas István-idézet: „Élet, te légy az én művészetem!”, s valóban az egész könyv értelmezhetőségi keretét kijelöli az életszerűség.

A költő korábbi műveit tekintve, az értelmezés munkáját az nehezítette meg, vagy inkább az hozta zavarba, hogy a neoavantgárd poétikai eszközei nem a (neo)avantgárd világképéhez kapcsolódtak, nem „szervesültek”, hanem mintegy mesterségesen illeszkednek egy alapvetően és döntően karteziánus világképéhez. Tehát nem a jelentés és szubjektum esetlegességét és szétszóródását igenlő szemlélet volt jelen a Turczi-költemények háttérében, hanem a művészetet a kultúrához, az élethez, az élet racionális megszervezéséhez viszonyuló etikai magatartás. A befogadásban a neoavantgárd poétika ebben a perspektívában hatott. Komolytalanságként tudott csak megjelenni, szerepszerűen, tehát a lírai éntől és annak világképétől elválasztottan. A szerepszerűségből eredt Turczi költeményeinek erőteljes gesztusjellege, az élesen karikírozott póz, az ötlet hangsúlyozott jelenléte.

Ebből következik, hogy Turczi István kitágította a hagyományos líra-szemlélet kereteit. Bevonta azokat a beszédaktivitásokat (speechactivity), amelyek inkább a társalgás, az ötletes társasági beszédfolyamok keretére

jellemzők. Igenám, de csak a keret, a beszédaktivitás specifikumának irányultsága változott a hagyományos lírai megszólaláshoz képest, de – mondhatni – a társalgás megszokott tartalmi vonatkozásai nem vonódtak be a módosított diszkurzivitásba. Ennek a költészetnek az anyaga eredetileg ugyanis konzervatív, előszeretettel alkalmazza a metaforikus beszédmódot. A mostani SMS-líra tulajdonképpen azon klasszicista jellegű hagyomány hypermodern folytatásaként is olvasható. Van itt laudáció Faludy Györgynek, akad együttérző levél a társ hogylétével kapcsolatban, lásd az Orbán Ottónak küldött SMS-t. Olvashatunk általános politikai helyzetértékelést, Határ Győzőhöz címezve, szellemes vagy kritikai SMS-eket világhelyzetről, irodalomról, stb. Ne feledjük, a klasszicista vers előszeretettel élt a közvetlen megszólítás alakzatával. Turczi is így tett. Ily módon a lírai én egy személyes jellegű én-te viszony inszcenírozásaként keletkezik, a témák is viszonyok olyan rendszerében, amely hangsúlyozottan az élet, a kultúra kérdéseivel, problémáival foglalkozik.

A megszólítottak rajzolják, éppen a megszólítás által a lírai én arcát, pontosabban portréját.

*Itt ülsz kezében egy egérrel
a monitor előtt. Nehéz pálya,
folyton tüzelnek rád. Már csak
1 életed maradt.*

*Ké: j erősítést, szól a bölcs. Nem apó,
s egy laza enterrel
támadásba lendülünk.*

(Itt ülsz – maga-magának)

Sajnos nem ad támpontot a szöveg, kik támadják a lírai ént. A sértésre adott harcias válasz gesztusa egyébként már korábban is jellemző volt Turczi versbeszédhelyzetére. Válogatott verseinek egyenesen a színpadias *Uram, nevezze meg a segédeit!* címet adta, amely címadás központi jelentősége külön értelmezést érdemelne. A fenti idézetben a jószándékú segítség képviselője, a bölcs (kedveskedő megszólítással) apó, lehet a lírai én másik oldala is. Ebben az esetben ez a költemény a kötet egyetlen önmegszólító verse. Maga a verscím is ezt támasztja alá: *Itt ülsz – maga-magának*. A bölcs apó az idős kor és a tapasztalat alakjaként jelenik meg, míg a lírai én másik fele kamaszos, éretlen, laza – a Turczi-féle

versvilágra jellemző kettősség ez. Érdekes, hogy több értelmező éppen a másikat, a bölcs és óvatos öregembert tartja Turczi „igazi” énjének, aki mintegy óvatosságból vesz fel éretlen gesztusokat, csak hogy védje sebezhetőségét, hogy álcázza magát. A több alkotói pályához való odafordulás is inkább ezt a *nagyon-is* érettséget sugalmazza, hiszen az éretlenség korlátoltsággal és naivitással járna, nem azzal a széles rálátással, amellyel Turczi a magyar irodalomra nézve bír.

Életszerű alakok vannak megszólítva, nem szerzői névhez tartozó szövegkorpuszok. A költő alakja az úgynevezett életművész szerepében tűnik fel, afféle high-tech klasszikus ő, aki sikeres, de meg kell küzdenie az elenséges rosszindulattal. Persze a kor körülményei között, úgymond, virtuális módon, a (mobiltelefon mellett) számítógép segédelmével.

Társasági költészet ez, annak a művelt szalonirodalomnak a hagyományába illeszthető, amely például virágzott a Felvilágosodás korában. Nem véletlen, hogy a 20. század magyar költészetéből ahhoz a Vas Istvánhoz kötődik a szerző, akinek lírájában szintén nagy súllyal esik latba az Észbe vetett hit. Ez a mentalitás hisz a kultúra megváltó erejében, abban, hogyha művelt emberek párbeszédbe bocsátkoznak, jobbá lesz a világ. Turczi valóban leleményesen újította meg és ezáltal tartotta fenn ezt a tradíciót. Feltűnik a pergő, szellemes lírai beszéd. A sziporkázó, frappáns találatok, megfigyelések. Turczi a kultúra embere, s éppen ez az, ami az életszerűségét adja ennek az eredendően humanisztikus lírának.

A költőnek az episztola műfaját a lírai megszólalásba emelő SMS 66 kortárs magyar költőnek című kötetét olvasván éppen a fent említett hitelenség a szembetűnő, Turczi megtalálta azt a formát, amelyben sikerült feloldania versvilágának korábbi ellentmondását világkép és poétika között. Ezenkívül Turczi korábbi költeményeit inkább a bőbeszédűség fenyegette, most kifejezetten jót tett költészetének a szűkszavúságot megkövetelő SMS-forma, amely a lírai közbeszédben inkább a lakonikus hangvételi megszólalást indukálja. Mindez sűrítésre, lényegkiemelésre készítette a költőt. Arra, hogy erős körvonalakkal lássa el e megszólalások gesztusértékét, kiemelje a hangsúlyokat, elősegítse a rövid szentenciák kiemelését.

A nagyon jól sikerült kötetnek több olvasata is lehetséges. Az abszolút jelenlét, a logocentrizmus nagyon erős ebben a lírai világképben. Néhol valamilyen high-tech haikunak is felfogható egy-egy vers. Bár Turczi korábban kísérletezett ezzel a formával is, de ez is inkább sokszínűségét emelte ki egy alapvetően inkább áradó versbeszédnek. Az áradás

most a ciklusok hiányában jelentkeznek. Az egyes költemények így módon intenzív naplóírásnak is értelmezhető. A többféle olvasat lehetséges létrejövésében szerepe van a benne megszólított számos költői névnek is. Ha valaki nem ismeri őket vagy a hozzájuk tartozó alkotásokat, akkor egyfajta lírizált levélregénynek is olvashatja Turczi István mostani kötetét. Ha valaki ismeri a szerzőket, jólesően csemegézhet az életművekből ismert mondatok, képek köré írt SMS-szövegekből. De olvasható a könyv egyetlen személy, Turczi István, belső beszédének, a világról szóló meditációjának is, amely kifejezetten intelligens és sokrétű tudással rendelkezik az élet dolgait illetően.

(Orpheusz kiadó, 2002)

**Krúdy Gyula szobra Szécsényben
(Boda Gábor, 1968)**

„ÍGY HÁT ÉN IS MAGAMRÓL FOGOK”

Azt hiszem, Nyilas Atillát már nem kell külön bemutatni: helyettem s helyette is (mondhatni magáért) beszél első két kötete (*Részesülés*, Argumentum, 1996; *Holtjáték*, AB-Art, 2001). A Költészet Napjára megjelent, *De én* című harmadik verseskönyvét pedig nem tudom eléggé ajánlani: szólni, szóba elegyedni kell vele, róla. S közben észre kell vennünk, hogy e legújabb kötet *alkatilag* különbözik az első kettőtől: azokban a versekben megszólaló (el)beszélő jókora távolságot tartott szövegének tárgyától, megpróbált láthatatlanná, kitapinthatatlanná válni (erre is utalt a *Holtjáték* záróciklusának címe: *Ismeretlen katona*), mintha csak rejtőzködni akart volna; itt viszont, ahogy maga a kötet cím is felkészít bennünket erre, nagyon is személyes hangon szólal meg, és témája szinte kizárólag saját maga, illetve (messze nem távol „legnagyobb élvezettel” beszélhető tárgyától) elhunyt édesapja, akinek ily módon állít méltó és maradandó emléket. Tehát korántsem alaptalanul, sokkal inkább jogos és egészséges öntudattal, valamint minderre ráhangolásképpen jelenti ki a kötetnyitó, mottó- és emblémaszerű, *Mondható* című „meta”versben: „Ha el is mondtak már minden mondhatót, / és ha minden lehető módon elmondták már, / én akkor sem mondtam még semmit.”

A *De én* szuggesztív (és némi beleérzéssel, mintegy „hiánypótlással” [*Delén*] kor- és korszakjelző) címére különös szerkezete rímel: a szokástól eltérő módon itt a ciklusok tagozódnak, ágyazódnak be a versfolyamba. Az imént idézett emblematiszus nyitóverset pedig teljes természetességgel múltidézés (vagy inkább -keresés) követi, nagyon hamar rámutatva az egész könyv lényegi pontjára: „Én hiszem, hogy az ár / nem moshatta el / gyermekkoromat, / jobb magamat.” (*Tiszaug*). S hogy melyik irányból lehet az ebben való hit a legfontosabb? Talán a korábban szereplő *Fantomkép* félelmének konkretizálódása felől: „Ismerős valahonnan ez a / feketedő fogú arc, / megrémülök, ha tükörbe nézek, / mert most kezdődik az igazi harc”.

Viszont a gyermekkorból is az apa képe emelkedik ki, ahogyan a könyv három fő verscsoportjából kettő is elsősorban róla szól: előbb a *Rekviem*-ciklus, mely kegyetlen részletességgel, fájdalmas pontossággal

(„Hadd mondjam el az öcsémnek, / mert nem elmondani vétek” [*Halottkém*]) írja le a szeretett személy halálát, annak közvetlen körülményeit és következményeit, a gyászszertartást és a gyászév fontosabb eseményeit. E ciklus utolsó verse (*Idéző*) szinte már hallucináció, hogy aztán az ezt közvetlenül követő *Jelenések* sorozatának összesen tizenhárom tétele a később történeteket ismertesse hanghallások, tévedések, „látomások”, visszaemlékezések, déja-vu érzetek elmesélése segítségével. Hogy bemutassa azt, hogyan találkozik (találkozhat), hogyan teremthet mégis (számunkra ugyan közvetettnek tűnő, de) nagyon is valódi kapcsolatot szeretett halottjával a gyászoló: akár úgy, hogy hozzá hasonló alakokat lát és megszólítja magában ő(ke)t, akár úgy, hogy hallja hangját és hallgat is rá; majd már átvéve, ha szokásait nem is, de egy-egy szófordulatát; ígéretet téve neki („igen apa, hős leszek.” [11]) ; s hogy végül a ciklus záróversében, az *Autografológiában* saját aláírását nézve emlékezzen vissza apja erre vonatkozó tanácsaira: „s átláttam: / minden aláírásnál te vezeted kezem.”

Ezzel pedig a líra: én már vissza is tér korábban bevezetett témájához: saját magához, és cseppet sem meglepő, hogy az igazi magára találás épp a talányos ajánlással ellátott („Szvetának”) *Nosztalgia* című ciklusban, a túlnyomórészt Turgenyev-írásokból összeállított montázsversekben (a prózaszövegekből élő, jól hangzó és hibátlanul működő, ép, egész, és legfőképp: jó versek születtek) történik meg. Ezekben ugyanis nemcsak a sokat emlegetett nagy orosz (sőt: pánszláv) szomorúság poetizálódik végre megfelelő formában („Oroszhon! Oroszhon! / hová repülsz? Felelj! De Oroszország nem felel.” [*Oroszhon*]), hanem egyúttal bizonyos mértékben az azokat összeállító személy hosszan keresett személyisége, az ismeretlen katona arcéle is kirajzolódik („A világon mindenről lehet beszélni / hévvel, szenvedéllyel, / vágyakozással csak önmagunkról.” [*Levelezés*]), mondhatni transzparens módon manifesztálódik („Egyébként pedig miről // beszélhet egy ember a legnagyobb / élvezettel? A felelet. saját magáról. / [Így hát én is magamról fogok].” [*Az egérlyuk*]). Az „idegen” szövegekből létrejövő versek ugyanazt a témát járják körül, voltaképpen ugyanazzal foglalkoznak, mint a kötet többi verse (erre utal az azokra mutató számtalan allúzió is): a sokféle irányból meghatározott, különböző hatások nyomására alakuló egyéniséggel, az „én”-nek nevezett, kiismerhetetlenségében rejtélyes valamivel, ami pedig olyan, hogy minél közelebb érezzük magunkat hozzá, minél inkább megismerni, működését megfejteni véljük, annál kevésbé

felel meg várakozásunknak, annál inkább zavarba hoz bennünket („Virágtalan ifjúságom a magammal / s a világgal vívott küzdelemben / telt el” [*Korunk hőse*]). Messze vagyunk tehát a monomániás egocentrikus kitárulkozástól (szerzőnktől ez azért eléggé távol is áll), sokkal inkább az önfelismerés, a magunkra találás, eme „igazi harc” jeleneteit láthatjuk pontosan kimért szigorúsággal adagolva, mi több: a témához illő komolysággal, és még azon is túlmutató alázattal nyilvánosság elé tárva.

Ahogy pedig a kötet végén, *A metavers csábítása* című szövegben rátalálhatunk a kötet címére, úgy beláthatjuk: Nyilas Atilla új versesköteete alkatilag és lényegileg más, mint az első kettő (mégis kontinuuus azokkal). Jelen esetben szerzőnk „számára fontos, / talán intim közlendőjébe éppen / kezdett belemelegedni”, azonban mondandóját „megszakítva közbevágott: »De ééén...«”

(*Parnasszus Könyvek, Budapest, 2003, 100 oldal, 980,- Ft*)

Hartay Csaba

AKI NEVET A VÉGÉN

Sárándi József: Az írás iszonya

A szerzőről mindenekelőtt annyit érdemes tudni, hogy a Békés megyei Bucsa mellett, Cserepesmajorban született 1945-ben. Tetőfedő szakmunkásból lett ELTE-s hallgató, majd középiskolai tanár, lapszerkesztő, újságíró költő, író. Írói munkásságáért 1977-ben József Attila-díjjal jutalmazták. 1984-ben az *Új Forrás* irodalmi folyóirattól Nagy Gáspár *Ökörnyár, elmúltam kilenc éves* című versének közlése miatt elbocsátották. A kortárs irodalom és kritika azóta mintha kevésbé venne tudomást róla. Ha felcsapunk egy nyolcvanas évek elején kiadott *Szép Versek* kötetet, Sárándit ott találjuk az élvonalbeli költők között. Egyik legjobb munkája, *A barbárság kora* című könyve 1980-ban felkavarta az irodalom állóvizét. Akkoriban, a rendszerváltáskor zátonyra futott Szépirodalmi könyvkiadó

sorra jelentette meg Sárándi verseskönyveit, s ez természetesen országos hírnevet adott szerzőjének, a mainál mindenképp szélesebb körökben. A Barbaricum kiadónál közreadott új verseskötete a tizenharmadik a sorban.

Milyen sorsra jut ma az az író, akinek nem a *Magvetőnél*, a *Jelenkor-nál*, vagy a *Palatinusnál* jelenik meg az új könyve? Mire számíthat? Csak az ilyen „nagy” kiadók közvetítenek az olvasóknak igazi (szép)irodalmat? Ki számít költőnek ma Magyarországon? Aki nem szerepel egyik-másik aktuális antológiában, költőtárban az nem is létezik? *Az írás iszonya*. Sárándi József kötetcímén nem csodálkozom. Ráébredek arra, hogy muszáj a „*TEKINTÉLYnek fityiszt mutatni.*” Belevigyorogni az ellenfelek/ellenségek arcába a hátsó borítóról. Sárándi nevet a végén. Ránk és velünk mosolyog ezen az irodalmi és politikai közjátékon, ami jelenleg zajlik a Kárpát-medencében. Új verseskötetében meghatározó téma a politika. A mindenkori. A kötetben szereplő verseiben nem kíméli az ez előtti, a jelenlegi és a következő hatalmat sem. Verscímei közül néhány: *Ezredforduló*, *Agymosás*, *Melléfogás*, *Demodiktatúra*, *Demokrácia most*, *A hatalom természetéről*. A *Demodiktatúra* többszö-rösen is szerencsés címválasztás, hiszen két szó összevonásából létrejött harmadik jelenti egyszerre a demokrácia lehetetlenségét, mert végző-ként mindig ott a hatalom akarata. Valamint a „demo” szó önmagában bemutatást, bemutatkozást jelent, s így gondolhatunk arra is, ahogyan egy új kormány bemutatkozik négy éves műsorának elején, hogy aztán a „*hitványul komédiázó operett-társulatot*” kedvünk szerint tapsolhassuk ki a „*(Vissza)forgó lepusztult színpadokról*” – írja” a *Ráktérkép* című költeményében. A másik Sárándit nem érdekli a politika. Kiment a „*timi-temetőbe*”, s onnan üzen nekünk, hogy ha arra járunk, vigyünk a sírjára bort és vadvirágot. Azonnal megakadt a szemem ezen a timi-temetőzésen. Hogyan képes valaki így becézgetni azt a helyet, amelynek említése mindenkiben gyászt és kegyeletet ébreszt? (Kivétel persze néhány sírásó és temetkezési vállalkozó, bár azoknak is vannak elhunyt hozzátartozóik.) Csakis úgy, hogy miközben elképzeli a saját sírjánál elhangzó gyászbeszédet, elfogja a röhögés. (Ladányi Mihály költő írta ezt meg versben, hasonló szavakkal.) Mert az ember saját halálával szemben legyen ironikus, különben a kaszás megérzi hogy fél, és onnantól bármit bevethet, nincs menekvés. Sárándi József ezt a témát a *Sírversek a porban* című ciklusban érinti elsődlegesen és igazán sajátosan. Emlékeim szerint eddigi könyveiben nem igazán foglalkozott a halál gondolatával. Én, mint igen közeli ismerőse, annyit elárulhatok, hogy az

elmúlt év szeptemberében orvosa, a „leányvári Doki” szűkmarkúan mindössze két hónapot jósolt neki, és akárhogy is olvasom újra meg újra a legfrissebb gyászjelentéseket, Sárándi József valahogy nem akar az eltávozottak között szerepelni. De máshol sem akar ő már szerepelni évek óta. Vagy csak őt nem akarják mások szerepeltetni? „*Hosszútáv-futás ez, gyerekek!*” – írja Sárándi egy interjúban, amit jobb híján saját magával készített, azaz összeollózott régebbi bronz-, ezüst- és aranyköpéseiből. Apropos díjak! Az *írás iszonya* című kötetében arról is olvashatunk, hogy a ’77-ben kapott József Attila díját is visszavennék tőle, ha tehetnék. Legalábbis így ironizál Sárándi a „*Hatalom természetével*” kapcsolatban. Irónia, gúny, abszurditás és kíméletlen önirónia. Valamint az igazság – keresés, amit néha maga a szerző sem gondol komolyan. „*Lehet, hogy istenhívő lettem? / Csak nem vettem észre?*” – olvasom a *Talány* című szösszenetében. És *Az írás iszonyában* is megjelenik a szerelem, a szexualitás. Ilyen címeikkel, hogy: *Eleven satu, Nekrofil szatír, Fehérmájú tudat*, de: érzelmesebb hangvételi, érzékenyebb darabok is helyet kaptak a *Fekete kontinens* című ciklusban. Ilyen a *Formát ad a reménynek* című vers, amelyben végre teljes nevén nevezi azt a nőt, (igencsak kiérdemelten) aki kedveskedve gondját viseli, egy ilyen ötvenötön túli, maratoniulató „szörnyetegnek”. És még mindig nincs vége a *Hanyatlásvég*-nek! Idén megrendezzük Leányváron a második Sárándi Sörfesztivált. Meghívjuk a leányvári Dokit, és szót ejtünk szexről, politikáról, meg egy kis irodalomról is. Végül a Doki megjósol még néhány röpké hónapot Sárándinak, aki addig laza sörökkel és még ennél is lazább költemények iszonyú írásával tartja majd életben/tetszhalálban magát.

(*Barbaricum Könyvműhely, Karcag, 2002, 900,- Ft*)

55. *Szétsény-Kovátsi.* Ezen helység Szétsény Mező-városának szomszédságában lévén, más Kovátsi nevű faluktól való megkülömböztetés végett neveztetik Szétsény - Kovátsinak; mert ezen Vármegyében, Fülek Mező-városa mellett is van Kovátsi nevezetű falu, mellyet Fülek-Kovátsinak neveznek.

Szántó-földjei, főképen a' térségen, a' faluhoz közel, jók és hasznosak; rétje az Ipoly' partja környékén termékeny; erdeje nevendék. Az Ipoly' folyója mintegy fél hold formára körülkeríti ezen falut, melly folyó itt sokkal mélyebb mint máshol, 's ugyan azért gazdag halászatok tartatnak itten benne.

Több Birtokos Uraké ezen helység; jeles, 's kő-épületekkel megerősített lakhelyek van itt Bibiti Horváth Gedeonnak, Fáy Károlynak, Tapoltsányi Pálnak; ezeken kívül kő és jól elrendelt gazdagságbeli majorháza van itten Ambrózy Lajos Cs. Kir. Kamarás és Tanácsosnak, 's néhai Radványi János' maradékának. Itten most R. C. találtnak 270. L. Evang. 65. Reform. 15.

E faluban élt a Krúdy-család Nógrád megyében

(Mocsáry Antal monográfiája, 1826.)

Krúdy Pál és Ernyei Ferenc Puch-motorkerékpáron (Salgótarján, 1910)

